

NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE

TARTALOM: SZILÁRD JÁNOS: *Ha a szerelem meghal (Regény-folyt.)*. • KAPOSSY JÁNOS: *A Grassalkovichok*. • T. HALLÓSYMÁRTA, SZOMBATHY ISTVÁN: *Novellák*. • MÉCS LÁSZLÓ, R. BERDE MÁRIA, NAGY EMMA versei. • HORVÁTH JÁNOS: *Barokk ízlés irodalmunkban*.

Elvek és művek: MÜLLER LIPÓT: *Fordítások özöne*. • *Könyvismertetések*. • **Szemle:** GALAMB SÁNDOR: *Színház*. • HARTMANN JÁNOS: *Erdélyi irodalmunk*. • SZÉKELY MIKLÓS: *A Hopp Ferenc-Múzeum újabb szerzeményei*. • FEKETE LAJOS: *Sztambul és a törökök kultúrprogrammja*. • GALAMB SÁNDOR: *A bécsi színházi kiállítás*. • RÁCZ LAJOS: *Kant és Swedenborg*. • KASTNER JENŐ: *Giovanni Gentile közoktatási reformja*. • **Apró cikkek:** TOLNAI VILMOS: *A magyar királyné vize*.

1924. ÉV • NOVEMBER • IX. SZÁM

II. ÉVFOLYAM

ÁRA: 20.000K

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

T A R T A L O M

	Oldal
<i>Szilárd János</i> : Ha a szerelem meghal... (Regény.) (Folytatás.)	289
<i>Mécs László</i> : Ember leszek az emberekell! (Vers.)	301
„ „ A rokoní szeretet hintáján. — Rabszolgák énekelnek. (Versek.)	302
<i>Kapossy János</i> : A Grassalkovichok mint művészetpártolók.	304
<i>R. Berde Mária</i> : A Laresekhez. (Vers.)	310
<i>T. Hallósy Mártha</i> : A csoda. (Elbeszélés.)	311
<i>Nagy Emma</i> : Testvérem, mondd...! (Vers.)	326
<i>Szombathy István</i> : Az utolsó pogány. (Elbeszélés.)	327
<i>Horváth János</i> : Barokk ízlés irodalmunkban	334
ELVEK ÉS MŰVEK:	
<i>Müller Lipót</i> : Fordítások özöne.	349
<i>Rédey Tivadar</i> : Harsányi Kálmán: Utolsó fölgylás	350
<i>Horváth Károly</i> : A »Tudományos Gyűjtemény« földrajzi könyvei.	352
<i>Szinnyei Ferenc</i> : Felvidéki írók	353
<i>Weber Artúr</i> : A magyar Simplicissimus új köntösbén	355
<i>Kerecsényi Dezső</i> : Francia regények magyarul	356
<i>H. K.</i> : A Magyar Tudományos Akadémia Balkán-kutatásainak Tudományos Eredményei	357
<i>Németh Sándor</i> : A szellemi élet Magyarországon a világháború után	357
<i>Rédey Tivadar</i> : A bús férfi panasza	358
<i>Szinnyei Ferenc</i> : Sándor és Sándor. Földi Mihály regénye	360
<i>Koszó János</i> : Klasszicizmus és romanticizmus	362
SZEMLE:	
<i>Galamb Sándor</i> : Színházi szemle	365
<i>Hartmann János</i> : Erdélyi irodalmunk.	369
<i>Székely Miklós</i> : A Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum értékes gyarapodása	370
<i>Fekete Lajos</i> : Sztambul és a törökök kultúrprogrammja	372
<i>Galamb Sándor</i> : A bécsi színházi kiállítás.	374
<i>Rácz Lajos</i> : Kant és Swedenborg, a »szellemlátó«	377
<i>Kastner Jenő</i> : Giovanni Gentile közoktatási reformja.	380
APRÓ CIKKEK:	
<i>Tolnai Vilmos</i> : A magyar királyné vize	383

Kárt okoz a hátralékos előfizető saját magának,

mert a tartozás kiegyenlítésekor egyszerre nagyobb összeget és a régi negyedekre valorizált összegű előfizetési díjat kell fizetnie;

a NAPKELETNEK,

mert a hátralék nyilvántartásával és a sürgetés bevárásával fölösleges munkát okoz a kiadóhivatalnak;

az olvasó közönségnek,

mert az adminisztráció munkájának megnövelésével drágábbá teszi a NAPKELET-et.

Ezért nagyon kérjük hátralékos olvasóinkat, hogy az esedékes előfizetési díjak beküldése iránt szíveskedjenek mielőbb intézkedni.

HA A SZERELEM MEGHAL...

(Folytatás.)

Anégyszeres kérdés egyelőre felelet nélkül maradt. Az üres vendéglőben csak az unalom könyökölt az asztalon, az országút távolbavesző két árnyéka pedig nem beszélt. Csak ment, ment és mind a kettő hallgatott. Egyik azt várta, hogy majd a másik talál egy közös fonalat, amelyen a gondolat és az érzés összetalálkozik, a másik meg — aki minden valószínűség szerint a költő lehetett — nem talált. Valami kínos és feszes hangulat ülte meg a lelküket, mint azoknál az embereknél látjuk, akik két, egymástól külön világban élnek, s csak annyiban hasonlítanak egymáshoz, hogy mindketten emberek. S ilyenkor igazán nem marad más hátra, mint a sajt és az idő.

Hogy ez most nem így történt, annak egy hirtelen felszűkülő gyártulók volt a magyarázata. Mert amint a letarolt földek elpihent estéjébe belejajveszékelt a munka riadója, amely új és új emberrajokkal tölti meg a kazánok feneketlen gyomrát, a szép hölgy egy pillanatra megtorpant s a hang irányába mutatott.

— Olyan, mintha valaki sírna — szólt.

— Prédikál a pénz! — buggyant ki hirtelen és önkénytelenül a költő ajkán. S máris megbánta, mert attól félt, hogy valami sületlenséget mondott.

— Ön talán megveti a pénzt? — kérdezte szelid gúnnyal az asszony.

A fiú zavarba jött. Az előkelő és gazdag hölgyet (mert ki is lehetne más?), nem akarta megsérteni, a gondolatniak tréfás fordulatot adott.

— Ha nincs, megvetem.

A szép hölgy, mintha egy árnyalattal közelebb húzódott volna, negédesen kacagott.

— Úgyes ember mindig szerez magának... ha akar...

A költő érezte az arcán, hogy az utitárs figyel, meggyorsította a lépéseit.

— Ön idegen? — kérdezte az asszony egész váratlanul.

— Igen. Magyar vagyok.

— Ahh, magyar! — sóhajtotta a hölgy. S mint aki kellemes meglepetésben részesült, egy pillanatra megállt.

A költő idegein ekkor valami jóleső megnyugvás langyosodott végig. Úgy találta, hogy egy idegen és szép asszonnal éjszaka sétálni nem is olyan rétettenes dolog.

— Ismeri a magyarokat? — kérdezte.

— Sajnos, nem ismerem — mondta a hölgy. — Csak annyit tudok róluk, hogy igen temperamentumosak és nagy selmák.

— Hogy méltóztatik ezt érteni?

— Hát ami a hölgyek körül való találékonyságot illeti...

Csönd lett.

Már az erdőben jártak és a hervadás fojtó párázatába az asszony ruhája tavaszi illatozást hozott. Sötét volt, botorkáltak.

— Ön talán nem is magyar... — duruzsolt az asszony.

— Miből gondolja? — csodálkozott a költő.

A határ felől szél rohant az erdőre, felzengtek a fák, csörömpöltek a hulló levelek s mellettük, mint a bozótok settenkedő kísértete, egy bokor rázta a karjait.

— Félek... — suttogta az asszony. Odasímult a költő oldalához, erősen belekarolt.

Aztán megint mentek, botorkáltak és lesték egymás szavát. S a költőnek voltak pillanatai, amikor azt hitte, hogy álmodik. Hogy nem is ő az, aki egy szeles éjszakán, harsogó erdőben a földkerekség legszebb asszonyát vezeti a karján, hogy valaki más, egy erősebb, bátrabb és elszántabb férfi lehet itt, aki a sötétben alélt boldogsággal viszonzza az asszonyi kacsókat lágyan küldött, titkos üzenetét...

— Vagy talán sötétben bátrabbak vagyunk? — töprengett.

És áldotta az éjszakát.

— Ön nem fél? — kérdezte az asszony.

— Mitől? — mondta keményen, szinte fennhéjázón a költő. Megfeszítette izmait, ellenséget keresett.

— Tőlem se fél? —... — firtatta csendesen a szép hölgy.

A fiú erre nem számított, köhögött.

— Olyan jó, mikor valaki bátor... — suttogta az asszony. Szorosán a költőhöz tapadt, majd így folytatta: — Nem ülünk le?...

A költő meghökkenett.

— Hova?

— Elég nagy az erdő... — vélekedett a szép utitárs.

Megint csak csönd lett és megint csak mentek. Az erdő ritkult, a távolban zaj neszelt, s a fatörzsek között kicsillant egy lámpás.

— Van itt egy pad, ha fáradt — magyarázta a költő.

Odamentek, leültek. Hallgattak és figyelték a zsibongó éjszakát.

— Milyen kár, mindjárt otthon vagyunk — sóhajtott a szép hölgy.

— Kár — bölintott a fiú.

— Ön is sajnálja?

— Sajnálom.

— És mért sajnálja?

A költő felhúzta a vállát:

— Szép volt... nagyon szép volt...

A szép asszony csendeskén felkacagott, s a költő lelkében fülemülék szóltak. Aztán a szép utitárs elkomolyodott, mellére hullatta a fejét, s apró lábaival titkos jeleket firkált a falevelek közé. Így ült és játszott mindaddig, míg egy elfojtott, zokogásszerű fohászkodással két tenyerébe hajtotta az arcát.

— Szerencsétlen vagyok én nagyon... — bűgött fel belőle valami mélyről jött fájdalom.

S a költő szívéből megindultak a könnyecseppek s a szemek ablakán kikönyöklölve, az éjszakába néztek. Az ismeretlen szépasszony ismeretlen

fájdalma egy feldúlt családi otthonról, egy gonosz, rideg és értetlen férj-ről beszélt neki, aki elől ez a szerencsétlen nő az őszi éjszakába menekül, hogy kisírja magát. Talán nem is akarta, talán nem is tudta: lehajtotta a fejét, a szép asszony karját megsímogatta, s a ruha fodrára áhítatos csókot lehelt. Aztán a selyem bódító illata az arcába csapott, valami különös és igen világi izgalom rázta meg a testét... megijedt.

Ekkor a szépasszony kiegyenesedett, feléje fordult, széttárta a karjait, egyet nyújtózott és hátradőlt. Később a kezeit lehullatta, az ajkát nyitva felejtette, olyan volt, mint egy pihegő madár. Majd hátradőlt testével mind közelebb és közelebb húzódott hozzá, a melléhez símult, megdidergett, mint aki fázik, s közelről, egészen közelről belebámult a szeméibe.

Az ifjú férfi ereiben meghalkult a vér, ájult zsibbadkozás ömlött el a tagjain. Két nagy, bágyadt törésű, éjfekete szemgolyót látott, amelyekben mélyen, valahol a szív, vagy a lélek ködlő tájain rejtett tüzek égtek, s túl rajtuk ragyogott, virágozott és muzsikált minden, amivel eddig csak az egyedüllét csalta, ha álmodott. Aztán a szépasszony még közelebb vitte az arcát s alélt ujjongással érezte ajkai körül a csodálatos pelyheket... Később egy meleg és puha száját érzett, amint éhesen keresi az ajkát, egy hirtelen ölelést, amelyben eláll a lélekezete, egy csókot, amelyben fulladozik... egy legyintést az arcán... egy taszítást a mellén... aztán, hogy valaki felkacag...

Mire magához tért, a szépasszony helye üres volt, a szépasszony elfutott.

Talpra szökött, rohant a lámpás felé. Egy elsuhanó árnyak még elkapta a körvonalait, amint bekanyarodik a folyó partjára, s úgy látta, integet.

— Ne hagyj el!... Ne hagyj el!... — kiáltott az árny után.

— El... el... — felelt a vízpart.

— A nevedet sem tudom!... A nevedet sem tudom!... — rimánkodott.

— Tudom... tudom... — kacagott az erdő.

Tovább futott. Ki a víz partjára, onnan az erdőbe, az erdőből a hídra, a hídról a városba... szépasszony sehoh. Bebarangolta a villanegyedet, összejárta a belváros utcáit, benézett a fogatokba, lesbeállt, várt, káromkodott, imádkozott... szépasszony sehoh.

Éjfél volt már, mire elcsigázva, kimerülve, szomorú és tompa kétségbeeséssel a szobájába tért. Lehányta magáról a ruhát, bebújt a nyírkos takaró alá, eloltotta a lámpást és kínos, gyötrelmes töprengésbe feledkezett. Az ajkán még égett a csók, a tagjain meg-megvonaglott az ismeretlen gyönyör, amely egy új, boldogsággal és szenvedéssel gazdag világot nyitott meg előtte, s még bele-belezsibbad az a földöntúli szédület, amelybe csak asszonyi karok és ajkak tudják beleringatni a viraszító boldogtalanságot. Aztán hangokat vélt hallani.

— Szerencsétlen vagyok én nagyon...

És már látta a másnap délutánt, amikor a szép és szomorú asszony újból a vendégfogadó elé érkezik, vagy ott találja az erdőben, a padon. S míg a viszontlátás jelenetét százszor és százszor eljátszotta a képzelet rózsaszirmokkal és napsugárral behintett színpadán, ebben a babusgató gondolatban, langyos szendergésben elpihent.

... Arra ocsudott föl, hogy valaki hatalmasan beteremti a kaput. És hogy ez a valaki forkaszakadtából énekel. Rezesen, bizonytalanul, mint, aki igen sok és olcsó pálinkát ivott:

*Adtam is, adok is
Csaókot a legényneek,
Mer tudom magamraól,
Jaól esik szegényneek ...*

Lucián jött haza.

HARMADIK FEJEZET,

amelyben a szépasszony után megindul a hajsza.

Másnap délelőtt a költő zálogházba csapott óralánccal rendbehozta zilált anyagi helyzetét, s délután már a „Zum roten Stiefel“ szellős ambitusán leste, hogy mikor bűg föl a szépasszony hintaja.

Pillanatig sem kételkedett, hogy mihelyt a szemhatár elborul, mint tegnap s az alkonyati csöndben megüli a tájat és az emberek lelkét az életunalom, a szépasszony jönni fog. Jönni fog, mert a szépasszony szomorú. Mert szomorú és a bánatos emberek az őszi estéken egymásra talál-
nak. Ilyenkor eszünkbe jut minden, ami valaha bántott, ilyenkor felszakadnak a régen beforrott sebek, felcsuklik a sírás, ami már elcsitult és meghallgatásra vár az eltitkolt panasz. Ilyenkor az egyedüllét annyira fáj, hogy a szépasszony, a szomorú asszony jönni fog.

És a szépasszony nem jött.

A szemhatár már elborult, a letarolt határon elfeküdt a csönd, a költőnek eszébe jutott minden, ami valaha bántotta, felszakadtak a régi sebei, felcsuklottak benne az elmúlt zokogások és szeretett volna panaszkodni, hogy nagyon fáj az egyedüllét, de nem volt kinek. Csak a goromba vendéglős settenkedett néha körülötte, ha hozta az italt, amelynek ma nem volt egy garasára vigasztaló ereje.

Mikor az estébe beleszűkölt az első gyártülok, felpattant és rohant az erdő felé.

Semmi kétség, az asszony a padon fogja várni. A padon, amelyhez az első csók emléke olyan nagy és lebírhatatlan ösztönrel húzza az embert, mint a gyilkosság színhelye a gonosztevőt.

Hiszen a csóknak lelke van. A csók elcsattan, de lelke a fáradt ajkáról lehull és ottmarad az események színhelyén. Az övék is az erdőben maradt s most valahol a csörgő falevelek alatt álmodik, talán fél és dideg a nagy éjszakában, vagy már esirába indult, hogy tavasszal vadrózsbokorral omoljon a pad fölé. A csóknak lelke van és az asszony a padon fogja várni.

A sötét fatörzsek között felcsillant a lámpás, s a költő halkuló szívveréssel látta, hogy a pad üres. Az erdő kihalt volt, sehol egy hang, sehol egy mozdulat, csak az avar beszélt, ha járt s csak az árnyéka imbolygott, ha szívére szorított kézzel megállt és bámult a narancsködben pirkadó város felé.

És teljes egy hétig borult el a „Zum roten Stiefel“ körül a szem-

határ, teljes egy hétig köszöntötte halkuló szívveréssel az üres padot, hiába kötött szoros barátságot a goromba kocsmárossal, akit Rotz úrnak neveztek, s hiába ismerte már őt az erdőben minden bagolymadár: a szépasszony, a szomorú asszony nem volt sehol.

Mikor belátta, hogy a vágyak és a remények útvesztőin egy körben forog, merész elhatározással rávetette magát a város átkutatására.

Kezdte reggel a vásárcsarnokon, folytatta a virágüzleteken, aztán a divatszalonokon, színházakon, hangversenyeken, cukrászdákon, templomokon és mindenütt, ahol számítása szerint a szépasszonynak meg kellett fordulnia. Néha látott egy ringó derekat, egy szeliden ívelt, pelyhős nyakat, egy puha mozdulatot, egy megvonagló árnyat, amely a hasonlóság hirtelen kezével belemarkolt a visszaemlékezés húrjai közé, s ilyenkor felzengett benne az öröm, majd rögtön utána a csüggedés. Mert odarohant és mindannyiszor egy idegen, közömbös, vagy a tolakodástól megdöbbsent, legjobb esetben csodálkozó arcot talált. Mint némelykor a korszón is, ha a parfümök fellegéből lelkére szállott az első csók illata, s valami vad és ellenállhatatlan belső kényszer alatt szinte már a betegségig, vagy a szemtelenségig közel férközött a hölgyekhez, hogy a ruhák fodraiból részegre szívja szomjas tüdejét. Majd éjszakánként, ha a szenvedélyes hajsza után érezte, hogy fáradt, s erőt vett rajta a csüggedő lelkek szürke kétségbeesése, bevágódott az első csapszékbe, amely útjába akadt, s ott leitta magát.

Némelykor arra sem emlékezett, hogy vetődött haza. Ha pedig emlékezett, az ébredező nagyváros megszokott és nagyon lehangoló arculatát látta, ahol a korán kelő, savanyú kofák, a támolygó korhelyek, a tisztára kipucolt rendőr s a félrecesapott kalappal tovalejtő delnők fölött riasztóan okos, hideg, kötelességtudó, szinte már a menekülésig nyárcsopgári ég kezdett derengeni.

Otthon a rideg diákszoba várta. A nyirkos ágy, a vácogó falak, a vizenyős tapintású bútorok, amelyek között vigasztalan volt a hangulat s elviselhetetlen az árvaság. Mert míg a városban minden sarkon és minden kapualjban a szépasszony reménye ólálkodott, s az emberek közelségéből az önbizalom gyerekes és szegény, de örök emberi alamizsnáját köldülte ki, addig a falak zárt börtönében elcsigázott lelke egyedül roskadozott a boldogtalanság ólomdarabokkal megrakott málhája alatt.

Még Luciának sem sirhatta el a bánatát. Pedig milyen jó lett volna magán könnyíteni. Ám a gazfickó elsején megkapta a pénzét — úgy látszik a mese ezúttal igaz volt — s azóta egyszerűen nem mutatkozott.

Igy ment ez két hétig változatlanul. A robotig egyhangú, lélekölő hajszában a szépasszony után, akit elnyelt a föld. Ekkor azonban egy éjszaka olyan váratlan dolog történt, amely a költőt ebből a szürke és már-már rögeszmévé fásult tusakodásból egy rettenetes gyanú döbbenetére rázta.

Amint a városnak egy nagyon rossz hírű, hirhedt lokalitásai miatt került, vagy keresett negyeden át részegen támolygott hazafelé, az egyik sikátoron befordulva, figyelmes lett egy hangos társaságra. A mintegy öt-hat emberből álló csoport a „Blaue Affe“ néven ismert mulató homályosan megvilágított kapualjában állott és hangosan vitatkozott. Egyszerre hárman-négyen is beszéltek, s a zűrzavaros társalgásból mind-

össze annyit tudott megérteni, hogy a jelenet főszereplői egy férfi és egy hölgy, akik ingerülten civódnak.

— Értsd meg, ne tolakodj, nem megyek! — szólt a férfi.

— Ha tüstént nem jössz, botrányt csinállok! — kiáltott a nő.

A kiáltás végigharsant a sikátoron, s a költőt úgy szíven ütötte a hang, hogy megtántorodott bele. Falhoz lapult, figyelt.

A férfi dölyfösen felkacagott.

— Botrányt csinálsz, galambom? Ha-ha-ha...

— Ezt érdemeltem tőled, te csirkefogó?! — sikoltott a hölgy és hangosan, hisztériásan feltört belőle a zokogás.

— Meg ne üsd azt a leányt! — hördült fel most hirtelen a férfi.

A kapualjban dulakodás támadt. Dobogtak, lihegtek, fel-felkiáltottak, taszigálták egymást, némelykor valaki sikoltásszerűen felsírt, s a forró zsvivajból csak a mondatok foszlányai röpködtek végig a sikátoron.

— Megőrültél?...

— Engedjete... megölöm...

— A hajam...

— Dobjátok ki!...

— Tisztára elment az esze...

— Hívjatok rendőrt!...

— Rendőr... rendőr...

— Nem bánom... semmit se bánok...

— Fogd le... ne engedd!...

— Menj be, Lola! Mi majd ellátjuk a nagyságosasszony baját!

Az utolsó mondat a jelenet már ismert férfiszereplőjétől származott, aki ezt a szót, hogy „nagyságosasszony“, valami mérhetetlen gúnnyal és lenézéssel ejtette ki.

A lárma most hirtelen elcsitult. Ajtó csattant, valaki bement.

— Ültesd kocsira és vidd haza! — mondta a már ismert férfihang.

Ekkor ismét nyílt az ajtó, a társaság egy része bement, s az elcsendesült kapualjban egy nő csendesen sírdogált.

— Szerencsétlen vagyok én nagyon...

És a sírásra valami különös borzongással feleltek a házak.

A költő agyáról felszakadt a mámor, s az emlékezés tisztuló tájain látta az erdőben felmerülni a padot.

— Szerencsétlen vagyok én nagyon... — hangzott fel újból a zokogás.

S a költő lelkében dörgő visszhanggal felelt a mult.

Minden csepp vére a fejébe szökött, halántéka megfeszült, szíve úgy kongott, mint a vészharang.

A padon is szóról-szóra ezt mondta a szép hölgy... S a hang most annyira hasonló...

— Ni! — sikoltott fel benne a rémület.

A kapualj előtt megjelent a nő alakja, amint lefojtott sírással egy férfi karjára támaszkodott.

— Az alakja is... a járása is... mindene...

Egész testében dideregve ő is megindult és sarokról sarokra támo-lyogva utánuk leleselkedett. Majd mikor látta, hogy a férfi megállít egy arrahaladó csukott bérkocsit, a nőt beletuszkolja, aztán maga is utána-száll, s hogy a kocsi elrobog és már-már elnyeli az éjszaka: a rettenetes

gyanu megörjítette, a kocsi után vágatott, elérte, felugrott a hágsójára, megmarkolta a kilincset, s egy iszonyú rántással kiszakította az ajtót.

A kocsi sötét belsejéből ismerős illat vágott az arcába, s csak annyit hallott, hogy egy nő felsikolt. Aztán egy durva férfikől mellen taszította... hanyattesett...

Arra ébredt, hogy otthon van, fekszik az ágyában, vonaglik, zokog.

Ez a részeg állapotban történt rettenetes vízió, vagy tévedés — később sem igen tudta megállapítani, hogy melyik a kettő közül — annyira megfeküdte a lelkét, hogy napokig eszelős módjára viselkedett. Egyik kocsmából ki, a másik csapszékbe be, majd mind züllöttebb és züllöttebb mulatóhelyekre csúszott, végigjárta az összes találkahelyeket, s még attól sem riadt vissza, hogy ellátogasson és beüljön azokba a hír-hedt és közveszélyes lebujkba, ahol a nagyváros söpredéke bonyolította le szívbéli üzelmeit.

Majd a jobbik eszéhez nyúlt, nyugalmat erőszakolt magára és gondolkozott.

— Rémlátás! — mondta. — Képtelenség!

Emlékezetéből visszaidézte a szépasszony hófehér arcát, s úgy találta, hogy már akkor szentségtörést követett el, amikor egy részeg pillanatában a gyanú veszettkuttyója hozzáférközött, s a lelkébe mart. Hát lehet, hát szabad ilyen arcot meggyanusítani?!... A homloka maga a tisztaság, a két bágyatag és csodálkozó fekete szem maga az élő tiltakozás minden ellen, ami rút és gonosz, és olyan finomak az ajkai, hogy nem is fér ki rajtuk egyéb, csak az imádság, a panasz, vagy a suttagó szerelem.

— De a hang! Az illat! S az a végzetes hasonlóság a két mondat és a két alak között! — kiáltott fel benne a félelem vénasszonya.

Végül is úgy egyezett ki magával, hogy részeg volt, s mindennek az az átkozott ital az oka.

Elhatározta, hogy többet nem iszik.

Az első, italozás nélkül átbarangolt éjszaka után még jobban érezte szobájában az árvaságot, mint azelőtt. Józan volt és rádöbbsent arra az igazságra, hogy az elhagyatottság érzése vagy részegen jó, vagy sehogy. És mert Luciánnak még mindig nem fogyott el a pénze, tehát nem került elő, beszélni pedig akart, akárkivel, de akart: a kora délutáni órákban felöltözött, aztán nekilódult az útnak, átvágott az erdőn és ment a „Zum roten Stiefel“-be.

Rotz úr igen szófukar volt és főfájásról panaszkodott. Behúzódott a kis vendékszoba egyik árnyékos sarkába, s míg ifjú vendége nézegette a falon a bajor és tiroli vadászképeket, homlokát a karjaira hajtva és gutaütéses, nagy vörös nyakát beledüllesztve a levegőbe, aludt.

Egyszer csak hirtelen felkapta a fejét:

— Igaz la. Tegnap délután itt járt az a hölgy.

A költőnek olyat dobbant a szíve, hogy majd kiesett a torkán. Rotz úr valamit észrevett, szélesre húzta a száját.

— No mi az, fiatalúr? Mért lett olyan sápadt?

A költő nem tudta, mit tegyen. Kedve lett volna ráborulni az asztalra és sírva bevallani Rotz úrnak, hogy a szépasszonyt, akit már a harmadik hete minden remény nélkül hajszol, halálosan szereti. És kedve

lett volna felkacagni, felordítani, mint a kincskereső, ha csákányütése alatt felcseng a pénz. Még nem látja, még nem fogja, de már érzi és tudja, hogy csak az övé lehet.

De győzött benne a szemérem, kesernyésen felkacagott.

— En? Sápadt?...

— Nem tudom, mi lelte magukat — folytatta Rotz úr. — Az a nő is úgy megapadt, lészeng, mint az árnyék...

— Talán beteg? — rebegte az ifjú.

A goromba kocsmáros lesujtó pillantással a vendégére nézett, s azt mondta:

— Ühüm...

Aztán tovább aludt.

A költőt szörnyű izgalom fogta el. Azt a hírt, hogy a szépasszony megfogyott és beteges, immár annak bizonyos jeléül tekintette, hogy a szépasszony is bánkódik utána, bánkódik, sóvárog, keresi és minden pillanatban rányithatja az ajtót.

— Az asszony keres!... Keres!!... — ujjongott magában. És a szívében valaki torkaszakadtából dalolt.

Felpattant a helyéről, hátrakulesolta a kezeit, s valami belső remegéstől úzve elkezdett sétálni az asztal körül. Néha kinézett az útra, néha figyelt, néha fütyörészett, dúdolt, majd felfecsegte Rotz urat. Később aztán, mikor felgyúlt a lámpás s a falióra mind szaporábban és szaporábban kongatta az estébe ballagó időt, elhalkult a fütyty, elhalt a nóta és teljesen süket fülekre talált Rotz úr politikai elmefuttatása, amelyben zamatos kitörésekkel szidta a politikusokat.

Nyolc órakor fízetett, egy néma kézszorítással elbúcsúzott Rotz úrtól, aztán az erdőn keresztül bandukolt haza.

Őt teljes napig ment ez így.

S a hatodik estén megint csak az útszéli vendéglőben találta a nyolc-órai órakongatás.

Kint esett az eső s valami lehangoló egykedvűséggel dobolt az ablaküvegen. Szomorú volt nagyon. Az idő is, a lelke is. A lelkében is pásztás felhők jártak s a pásztás felhők alatt egy útszéli vendégfogadó világolt, ahova az országútról bevert egy csavargót a bánat. És a csavargó alig tette be maga mögött az ivó ajtaját, az országúton két almásderes vágatott el a ház előtt, a lovak mögött egy hintó, a hintóban egy asszony, aki a batár üvegére szorítja az arcát és néz ki a sötétbe... valakit keres...

A költő felrezzent.

Kocsidübörgés rázta meg az ablakot. A kerekek mély gördülése mind közelebb és közelebb érkezett, s már a sebesen haladó lovák ütemes patkócsattogását is lehetett hallani.

— Trab-trab-trab-trab...

— Elment — mondta Rotz úr.

Valóban, a dübörgés és a patkócsattogás elvonult, már messze, valahol a földek között neszelt, aztán mindenestől elnyelte az éjszaka.

A költő elbúcsúzott, felhajtotta a gallérját, kifordult az ajtón, ahol egy marék elkapott esőfoszlánnyal szemébe csapott a szél.

Ment. Csunya, viharos őszi sötétség kullogott a földeken. A lompos fellegek lába beleakadt a cseresznyefák rimánkodó karjai közé, amelyek-

ről halk sustorgással patakzott a víz. Az országút felázott, cuppogott, az alattomosan felgyűlt őszi nedvesség pocsolyákkal borította el a horpadásokat, s olyan nyers földszag ülte meg a világot, mint a frissen kiásott sírok szomorú illata. Az eső vastagon szitált, beleette magát a ruhába, átivakadott mindenén, s a költő érezte, hogy kilüdbőrözött hátán vizes tenyérrrel tapogat végig az ősz.

Futásnak eredt.

Az erdőben enyhült a szél, de olyan nagy és nehéz csöppeket hullattak az ágak, hogy a szivacsos kalapon át érezte, amint a fejét verik. Nyirkos arccal, bőrig ázva, térdig lacsatosan érkezett a padhoz, ahol megállt, megpihentette a szemét az esővert avaron, s egy bánatos félpercre megpihent. Aztán valami gonosz hűvösség borzongott át a tagjain, futott haza.

Reggel arra ébredt, hogy cserepes az ajka, száraz a torka és kegyetlenül didereg.

— Megfáztam? — szólt magához.

S a betegség gondolatától annyira megszeppent, hogy lerúgta magáról a takarót, felemelkedett. A következő pillanatban már vissza is hanyatlott, olyan gyengeség fogta el, hogy szinte bezuhant a párnák közé. Éppen csak annyi ereje maradt, hogy újból a páplan alá bujjon, ahol összekuporogva csendes jajgatással vacogott. Majd forró vérhullám szökött a fejébe, kitüzesedtek a tagjai, s mindössze annyit látott, hogy nyílik az ajtó és kis batyuval a hóna alatt belép rajta Lucián.

— Lucián!... — hörögte. — Vízet...

Lucián borízűen felhabotázott.

— Azt a folyadékot én nem ismerem!

— Vízet... vízet... — ismételte a költő.

A megtért lakótársnak megütötte fülét a nyöszörgő hang, ijedten odafordult az ágy felé.

— Mi lelt, testvér?...

— Vízet... vízet...

Lucián ledobta a batyut, pohárért futott. A költőt nagy gyengésséggel megittatta, aztán összeráncolta a homlokát s az ágy szélére ült.

— Beteg vagy, testvér? — kérdezte nagysokára.

A költő nem válaszolt. Mozdulatlanul feküdt, s félig nyitott szája a szoba nyirkos és hideg levegőjébe forró ködöt zihált.

Lucián megsóválta a fejét, felkelt és lábujjhegyen kiment. Pár perc múlva nesztelenül visszatért, hóna alatt aprófát s a két markában papírba göngyölt szentet hozott. Aztán letérdelt a kályha elé, s egy-két halk gyufasercenés után felduruzsolt a tűz.

A kályhában duruzsolt a tűz, aztán a megeredt léghuzat belekapott a lángba és barátságos pörlekedéssel surrogott vele a kémény felé. A dohos és hideg szobában terjedni kezdett az agyag és a cserép égetett illata, amelyet a szülői ház, a téli esték, a dajkamesék, a hőviharok és a pagátultimók kísértő árnyai hintettek szét a meglangyosodó bútorok között.

Mire a költő feleszmélt, már kiizzadtak az ablakok, Lucián pedig egy karosszéknél, közel az ágyához, szundikált. Aztán ő is felrezzent s a beteg fölé hajolt.

— No testvér, hogy vagy a bajusz?

A költő felkönyökölt. Körülhordozta szemeit a barátságosra fűtött szobán, szeliden elimosolyodott.

— Hát megjöttél, Lucián?

— Meg.

— Ott van a pénzem — mondta s az éjjeliszekrényre mutatott. — Vehetsz belőle, ha véletlenül...

— Köszönöm, már vettem — intett Lucián.

— Nekem is maradt?...

— Neked is maradt.

Hallgattak. A kályha beszélt, s a költőnek az volt az érzése, hogy most valaki a kályha ajtaján kinyújtja a kezét, amellyel csendes babusgatással simogatja a homlokát.

— Hol csavarogtál? — kérdezte Lucián. — A ruhád még most is olyan, mint a spongya.

A költőt valami megrázta. Lehúnyta a szemét és látta a felázott országutat.

— Kerestem az asszonyt — mondta halkán.

— Az asszonyt?... Miféle asszonyt?

A beteg felcsuklott. Kesernyés ránc húzódott a szája szögletébe, amitől az egész arca megváltozott.

— Beszélj! Milyen asszonyt? — nógatta Lucián.

A költő megragadta Lucián kezét, s a különös találkozástól kezdve az esős éjszakáig bevallott mindent töredelmesen. Csak a „Blaué Affe“ előtt történt kalandot hagyta ki, amelyet valami különös és ösztönös idegenkedésből még önmaga előtt is palástolni akart. Mikor a történetet befejezte, Lucián pár pillanatig gondolkozott.

— Te! — szólt később. — Nem voltál te egy kicsit nagyon mafla?

A beteg meghökkent, kissé el is pirult.

— Hogy érted ezt, kérlek?

— Hogy értem. Hát úgy értem, hogy te igen csinos fiú vagy, testvér s ez a delnő... hogy is mondjam no... ennél a hetekig tartó szerelmi nyavalygásnál bizonyára valami rövidebb lejáratú szerelmi kötést akart lebonyolítani.

— Menj már!...

— De mikor látta, hogy Potifárné öngagsága egy szerfölött erényes és nehézfejű József-be botlott bele, bosszantás, vagy csalétekképen adott neki egy puszit.

— Örült vagy! — kiáltott a költő és befordult a fal felé.

— Ez csak feltevés — folytatta kis idő múlva Lucián. — Mert ne feledd el, testvér, én nálad, kölyök, tíz évvel idősebb vagyok és egyébként is minden hájjal megkent csirkefogó vagyok. Én, testvér, én ismerem már a hölgyeket.

— Hát ezúttal tévedsz! — csattant fel a költő. A hirtelen indulat köhögésbe rázta, felült, összegörnyedt, fulladozott. Aztán elfeküdt az ágyon és kimerülten pihegett.

Lucián vizet adott neki, tenyerét megpihentette a homlokán és szakértő arckifejezéssel találgatta, hogy milyen magas lehet a láza. Innen a kályhához ment, megbosszantotta a tüzet, aztán visszaült a karosszékbe és folytatta:

— Látod, látod, testvér, ennek az egész ostobaságnak te magad vagy

az oka. Mert ha nem lettél volna bizalmatlan hozzám, mert ha egy kis őszinteséggel megtisztelted volna a te Lucián barátodat: segítettem volna, kerestem volna és esküszöm, hogy már régen...

— De mikor folyton csavarogtál és ré-szeg vol-tál... — didergett a költő.

— ...már régen az a szép fekete asszony ápolna helyettem — folytatta zavartalanul Lucián. — Mint ahogy, ha felgyógyulsz, elő is fogom keríteni.

— Úgy-e fogsz se-gí-te-ni?... — vacogott a beteg.

— Fogok, testvér — intett Lucián és gondosan betakarta a költőt. — Most csak pihenj, testvér. Légy egészen nyugodt, maradj egy kicsit veszteg, gyógyulj fel és úgy hívjanak engem dezsideri és nagyperkáli Szaboticzky Luciánnak, a szépasszonyt elhozom.

— Köszönöm, Lucián... — suttogta a költő.

... Lucián másnap orvost hozott. Az orvos azt mondta, hogy az eset súlyos, vigyázni kell és minden félórában jeges borogatást neki. A költő félrebeszél, állandóan a „Blaue Affe“-val volt baja, Lucián viszont kitar-tóan és meggyőződéssel káromkodott. Harmadnap enyhült a láz, s a negyedik délután a költő minden különösebb ok nélkül kiugrott az ágyból.

— Lucián!... Lucián!... — kiáltotta.

— Mi lett?

— Láttam az asszonyt!

— Feküdj le, testvér! — csitította Lucián a beteget és visszafek-tette a párnáira. — Így la. Veszteg maradj!

A költő ellenkezett.

— Megyek! — zihálta. — Megyek!... Az asszony vár... a szép-asszony a vendéglőben vár...

— Fenét vár...

— Én tudom, én érzem...

— Lázás vagy, álmodtál, félrebeszél!...

— Nem, nem... nincs semmi bajom... egészséges vagyok... megyek, ha mondom...

Birkóztak, dulakodtak. Mikor Lucián a beteget nagy küzdelem után begyúrta az ágyba, a költő rimánkodásra fogta a dolgot.

— Lucián, az Istenre kérlek, eressz, hiszen látod, hogy józan vagyok. tudom, mit beszélek: a szépasszony a Rotz úr vendéglőjében vár...

Lucián felfortyant.

— De már honnan az ördögből tudnád ezt a számaráságot?

— Érzem!... Esküszöm, érzem!... Valami súgja, valami mondja...

— Csönd legyen! — dobbantott Lucián. — Megmondtam, veszteg maradj, nem eresztelek! Hiszen belepusztulsz, te ostoba!

A költő élettelenül a hátára feküdt, s valami mély és megindító fájdalom jelent meg az arcán. Aztán felcsuklott és megindultak a könnyei.

— Soha meg nem bocsájtom, Lucián... — nyögte. — Soha...

A lakótárs hajthatatlan maradt. Összeszorította az ajkait s mozdulatlanul bámult a semmibe. Majd kiemelt az asztal alól egy flaskót és ivott.

— Lucián! — szólalt meg a költő.

— No!

— Megtennél nekem egy kivételes és nagy szíveességet?

- Meg. De előre is kijelentem, hogy nem kelsz ki az ágyból.
A költő felült.
- Ha szépen megkérlek, elmégy helyettem a „Zum roten Stiefel“-be?...
- Lucián kelletlenül felkapta a fejét.
- Aztán minek?
- Hogy mondd meg a szépasszonynak, hogy ... hogy beteg vagyok ...
És hogy nagyon boldogtalan vagyok ...
- Örültség! — legyintett Lucián.
- A beteg összekulcsolta a kezeit.
- Lucián! ... Látod, hogy szenvedek. Látod, hogy józan vagyok és mégis őrült vagyok ... Ha van a szívedben egy kis érzés ...
- Lucián felállt.
- Hát nem bánom. De csak egy feltétellel.
- Ott a bugyellárisom! — kiáltott a költő.
- Nem erről van szó — legyintett kissé sértődötten Lucián, miközben a bugyellárist szórakozottan zsebrevágta. — Meg kell esküdnöd, hogy míg távol leszek, nem kelsz ki az ágyból!
- Összeölelekeztek. A költő megmagyarázta Luciánnak az utat, leírta az asszonyt, lelkére kötötte és bemagoltatta vele, hogy mit mondjon neki, aztán dörrent az ajtó, s a homályosodó szobára ráborult a csönd.

Szilárd János.

(Folytatása következik.)

EMBER LESZEK AZ EMBEREKKEL!

A fecskék furcsát álmodhattak
egy éjjelen, vagy titkos ajkak
fülükbe súgtak valamit:
mert megszöktek egy hajnalon...
Valami vad riadalom
riasztgat itt, álmatlanit...

Futnak a napos kacaj-lelkek...
Valami rékvien közelget:
sírámos, ősi gyászmenet
s amerre megy, haldoklanak
virágok, álmok és a Nap
kietlenebb s kietlenebb...

Fanatikusok, fényimádók
keresnek így új eldorádót,
mit ős ösztön-mágnes mutat:
ahogy ellepték az eget
a menekülő seregek,
V betűs vándor vadlúdak.

Egyik tavaszról más tavaszba
repülni, hogyha behavazta
a rétet, lábnyomát a dér,
mindég új napfény, új virág,
új indulások, új csirák:
ez a vadlúdsors, ennyit ér...

Az országút sarában állok
s mint bánatok, sötétlő álmok:
varjak ülnek a jegenyén...
Gyászos, jelképes madarak:
a varju mindég itt marad,
sötét, de mindig az enyém...

Embernek is van vadlúd-vágya:
álmodni örök öröm-ágyba,
lakodalomból lakziba,

virágos rétről más felé,
egyik tavaszról más elé
repülni, mint a vadliba...

Én megpróbáltam ezt a sorsot:
ha riasztottak a koporsók,
a földnek vér és dögszaga,
az elszáradt virágkocsán,
száz és száz megbüzhödt mocsár
s az éj lidérces csillaga:

fiatalon és üdvözülten
a csillagok felé röpültem,
lakodalomból lakziba,
hajnalból új hajnal felé,
tavaszról új tavasz elé,
mint fényimádó vadliba...

De szárnyaim elalkonyúltak:
a föld felől utánam nyúltak
fekete, mérföldes kezek:
a bűn, a bánat, temetők
s a tavaszokba törtetőt
lehúzták! Most már itt leszek...

Ember leszek az emberekkel!
S embernek lenni: a derekkel,
összel birkózni hősien,
átgázolni az avaron,
virágot várni ugaron,
sebet viselni a sziven.

Maradni minden változásban:
kifartani a bujdosásban,
ha pestises férj undorít,
ha gyalázatban a haza,
ha a testvériség laza:
kivárni míg tavaszodik!!

Mécs László.

A ROKONI SZERETET HINTAJÁN.

Megcsinálták titkos módon
tündér-kézzel, műves ésszel
és elindult arany dróton,
mint bölcsőnyi édes ékszer:
csókon csüngő csoda-hinta...

Két ember közt járt először:
jött apától, ment mamáig,
aztán nőtt a repülő kör:
ment mamától nagymamáig
csókon csüngő csoda-hinta.

Nagymamától tovalengett
nénikékhez, bácsikákhoz,
szomszédokhoz elkerengett,
mint ki szép vásárfiát hoz:
csókon csüngő csoda-hinta.

Benne ültem. Angyal-minta,
mosoly-hintó Gyermek voltam,
csókon csüngő csoda-hinta
ringott, rengett elbájoltan
s minden szívek felkacagtak...

Felkacagtak, csókot adtak,
én a csókkal tovalengtem,
tovább adtam... Így szaladtak
éjek, nappalok felettem
s égig nőtt a csoda-hinta...

Sorsom lett a hinta-élet!
Bár van úgy, hogy csontig vernek
bánat, kétség, kínos éjek:
mosolyog az örök Gyermek
életemnek mélyes-mélyén...

Égig érő csoda-hintán
átkozódó zord eretnek
nem lehetek: csalafintán
lelkem mélyén megerednek
ős, életés kacagások.

Mint mosolygó, színes lepkék:
rózsafáktól ciprusfákhoz
ringok titkos üzenetként,
hajnaloktól éjszakákhoz,
bölcsöktől a koporsókhoz.

Nagy lett már a rokonságom:
északsarktól déli sarkig
ring a hintám a világon,
mocsaraktól gyémánt-partig,
gyüloelettől gyöngyös parkig...

Azt szeretném: földi fáktól
égi fákhöz föllebegni,
hajtást lopni égi fákról,
angyalokra ránevetni,
angyaloktól csókot lopni.

Visszaringni: földi fába
égi ágat oltogatni,
újabb álmu barázdákba
angyal-csókot szórogatni
s csókon csüngő csoda-hintán
csodát várni csalafintán...

Mécs László.

RABSZOLGÁK ÉNEKELNEK.

Hajrá! igásan hajszol, üz
parancsolónk, az Élet
s mert tudjuk, hogy a szekerét
húzzuk, tanítjuk: Lélek...

Akár tövis, akár virág
mivel vág minket: vérzés
borzong a lelken, harmatoz
s mi énekeljük: Érzés...

Néha eldugja ostorát
s kényszer-lejtőkre rendel:
hisszük, magunktól rohanunk
s gögünk azt mondja: Ember...

Néha hajcsárt vesz közülünk,
az lesz kezében ostor,
oly szépen pattog, prédikál
s mi azt mondjuk: Apostol...

Mit Isten be nem fejezett,
mert már talán megunta:
száz bábel-tornyot építünk
hiába s mondjuk: Munka...

Ezernyi borzalom riaszt
viharban, tűzben, vízben

s egy nagy talány: a túlvilág
és felkiáltunk: Isten!!

Hajrá! ösztön-ostorral üz
vermes, tavaszló tájra,
hol cselesen virágot szórt
s mézet a verem-szájra,

vakon rohanunk, csordamód
s míg méz gyöngyöz a szájon,
mi azt gügyögjük: Szerelem
és felsóhajtunk: Alom...

Parancsolónknak új öröm:
újabb rabok figyelnek
az ostorpattogás felé
s mi sirva sugjuk: Gyermek...

Hajrá! tovább csak, hajt urunk,
hol vár egy barna mélység:
sírunk, üvöltünk, kapkodunk,
az úr kacag: csekélység...

Csókoljuk véres ostorát,
de senki, senki nem talál
irgalmat s míg vakon beugrunk,
ájultan suttogjuk: Halál...

Mécs László.

A GRASSALKOVICHOK MINT MŰVÉSZETPÁRTOLÓK.*

... Ennek a templomnak kriptájában, ahova másfél évszázad óta jámbor zarándokok ezrei járnak a csodatévő Máriához, a XVIII. századi magyar élet egyik legjellegzetesebb alakja alussza örök álmát. A bécsi akadémia mesterének, Johann Georg Dorfmeisternek vésője alól kikerült márványsíremlék alatt Mária Terézia fényes udvarának kitüntetett kegyence nyugszik, a m. kir. udvari kamara egykori elnöke: Grassalkovich Antal gróf, vele együtt istenfélő neje, Klobusiczky Terézia, akinek e kolostor és templom megalapítását köszönheti; s a mellettük fekvő érekeporsókban pihennek fia és unokája, II. és III. Antal hercegek. Csak három nemzedék; a tékozló unokában kihalt egy család, amely a semmiből kilépve, alig néhány évtized alatt szinte mérhetetlen vagyonok urává lett s egyszerű köznemesi sorból a legmagasabb udvari méltóságokra emelkedett. Minden érdem, minden munka és történeti jelentőség az ősé, akinek pályafutásánál merészebbet, tüneményesebbet keveset ismer a magyar történelem. Az utódoknak komoly tartalom nélküli élet, nyomtalanul elenyésző nagyúri fényűzés s a roppant vagyon eltékozlása jutott osztályrészül. Az első Grassalkovich Antal gróf még az 1740-es években megszerzi Gödöllőt és környékét le majdnem Pestig, övé a hatvani, bajai, debrői, kompolti és ivánkai uradalom; unokája, III. Antal herceg, alig három emberöltő mulva, 1827-ben csődbe került.

A jövő történelmi kutatás feladata, hogy megrajzolja az első Grassalkovich Antal kivételes alakját, élénk állítsa az embert, a vagyongyűjtőt, az államférfiút a nagy — udvaroncot s a művészeteknek különösen bőkezű pártfogóját. A mai előadás ez utóbbit szeretné önökkel megismertetni egy futólag odavetett, vázlatos képben, amennyire ez a rendelkezésre álló gyér és alig megbízható irodalmi adatok s a magunk kezdetek kezdetén álló kutatásai alapján egyelőre lehetséges. Végleges eredmények, XVIII. századi építészetünk történetére nézve művészettörténetileg is jelentős új megállapítások ma még nem adhatók; az előadás ebbeli fogyatékoságaiért szíves elnézésüket kérem.

A XVIII. század középső szakasza, Mária Terézia uralkodásának négy évtizede, nagyarányú építkezések tanuja s a nagy mecénások kora hazánkban. Míg a megelőző évszázad szerényebb keretek közt folyó építkezéseiben a szerzetesrendek, főként a jezsuiták vitték a főszerepet, most az udvari élet fényéhez szokott főurak s a külföldön iskolázott nagyműveltségű főpapok veszik át a vezetést. Ők közvetítik hozzánk a barokk-rocokó művészet gazdag pompakifejtését, amely a szomszédos császárvárosban

* Előadás; elmondott a máriabesnyői templom oratoriumában az Országos Magyar Régészeti Társulat június 18-i kirándulásán.

nagy mesterek és nagy mecénások szerencsés összetalálkozásából a fejlődésnek kivételesen magas fokára emelkedett. Ők foglalkoztatják mind nagyobb arányokban a külföldről behívott művészeket, akiknek legnagyobb része éppen a bécsi akadémiából került ki. A magyar művészet e korban monumentális feladatok megoldásáig nem nőtt fel; az idegen mesterek révén XVIII. századi művészetünk szervesen illeszkedik bele az egyetemes osztrák barokk fejlődésébe. Bizonyos helyi színeket, világosabb, józanabb, egyszerűsített architektúrát az építészetben, magyar tárgyakat, főként magyaros külsőségeket a festészetben és szobrászatban kimutathatunk ugyan az emlékeken, de ezek alapján a magyar lélek jellegzetes művészetéről e korban alig-alig beszélhetünk. A barokk-rokoko művészetnek magyar földön fennmaradt emlékeit egészen más körülmény avatja az egyetemes művészettörténet számára is jelentősekké, még pedig az a tény, hogy az itt dolgozó nagy osztrák mesterek közül nem egy éppen magyar földön, magyar mecénás szolgálatában alkotta művészetének legszebb emlékeit. Stílustörténetileg tán a legfontosabbakat is. Elég e részben csak néhány főbb példára utalnunk. J. L. Hildebrand csak nemrég felfedett ráckevei kastélyán s A. Maulbertsch sümegi freskóművén e két mester iskolázottságának, ifjúkori fejlődésének összetevőit kísérhetjük nyomon. A császári ház udvari főépítészének, F. A. Hillebrandtnak működése majdnem teljes egészében Magyarországra esik. Maulbertsch pápai freskóművén a klasszicisztikus ízlés korai kibontakozásának vagyunk tanui, Hefele Menyhért szombathelyi székesegyházában az osztrák klasszicizmus legnemesebb emlékét alkotta meg.

S a nagy mesterek nagy mecénásokra találtak. Esterházy Imre herceg-prímás nyitja meg a sort, aki a XVIII. század huszas-harmincas éveiben tizenkét éven át foglalkoztatja az osztrák barokk legnagyobb szobrászát, Donner Rafaelt. A század ötvenes éveiben Biró Márton, veszprémi püspök, majd Esterházy Károly, a száz-templomépítő egri püspök áldozzák jövedelmeik nagy részét a művészetek pártolására. A hatvanas években építteti Esterházy Fényes Miklós herceg pazar fénnel és pompával Esterházát, a magyar Versailles-t. S mellőzve itt az Erdődyeket, Migazzi kardinálist, Barkóczy primást, Patachich Ádámot s egy sor kisebb műbarátot, a század utolsó évtizedeiben Felsőszepori Szily János, szombathelyi püspök foglalkoztatja az osztrák klasszicizmus nemes ízlésű képviselőjét, Hefele Menyhértet.

E nagyok sorában előkelő hely illeti meg Grassalkovich Antal grófot, akinek gödöllői, hatvani és pozsonyi palotái új stílust jelentenek a magyar palotaépítés történetében, a köztudatban is élő Grassalkovich-stílust: a magyar rokokót.

Gyaraki Grassalkovich Antal egyszerű nyitramegyei nemesi család sarja; 1694-ben született. Jogi tanulmányait a pécsi akadémián végezte, ahol — mint szegény diák — állítólag a ferencendi barátok kegyelemkenyerén élt. Már fiatal ügyvéd korában feltűnt nagy jogi tudományával, különösen a kath. egyházi jogi ügyek védelmében. Alig huszonhárom éves korában már kinstári ügyész Budán, majd a királyi ügyek igazgatója s 1727-ben a neoquistica commissio elnöke lesz. Mint ilyen, veti meg alapját roppant vagyonának, egyes elszórt adatokból következtetve nem mindig a legegyszerűbb úton. Udvari szolgálataiért III. Károly 1732-ben bárói rangra emeli. A pozsonyi „vitam et sanguinem“ országgyűlésen különcskép

magára vonja a királynő figyelmét: 1743-ban gróf, 1748-ban a m. kir. udvari kamara elnöke lesz, majd koronaőr, belső titkos tanácsos, több vármegye örökös főispánja, főlovászmester s 1767-ben a Szent István-rend nagykeresztese.

Rangjának emelkedésével együtt jár vagyonának gyarapodása. És az egykori szegény diák most már vagyonának s udvari méltóságának megfelelő fényben és pompában él s amint a negyvenes évek elején megszerzi Gödöllőt, az itt emelt kastéllyal megkezdi nagyarányú építkezéseit is. A gödöllői kastély állandó tartózkodási helye lesz; innen intézi a magyar kamara ügyeit, itt fogadja nagy pompával 1751-ben a királynő látogatását.

Ettől kezdve építő tevékenysége mind nagyobb arányokat ölt: valószínűs szerződésévé, éltető elemévé válik. A benyújtott terveket gondosan tanulmányozza, saját kezével veti papírra részletes rendelkezéseit. Ő a lelke és mozgója a budai királyi vár építésének, az ő kezdeményezésére épül Martinelli tervei szerint 1753–56-ig a pozsonyi kamara új palotája. Gödöllő után, amelynek építése az eddigi adatok szerint 1744–50 közé tehető, az ötvenes évek közepén megépítteti a hatvani kastélyt, majd 1760-ban és a rákövetkező esztendőekben pozsonyi palotáját. Ezen kívül egyéb birtokain még négy kisebb kastélyt emeltet s az isaszegi plébánia évkönyvének adatai és röviddel halála előtt sajátkezűleg összeírt kimutatása szerint az uradalmihoz tartozó községekben nem kevesebb, mint harminchárom templomot építtetett avagy renováltatott. S különös, szimbolikus véletlene a sorsnak: a nagy műpártolót a hagyomány szerint 1771 december 1-én éppen akkor éri a váratlan halál, mikor a Csömör községben felállítandó Nep. Sz. János szobrának tervrajzával foglalkozott.

Építkezései között kétségtelenül gödöllői, hatvani és pozsonyi palotája a legjelentősebbek. Sajnos, a rájuk vonatkozó eddigi irodalom néhány nagyjából jelzett adatnál alig nyújt egyebet s az újabb levéltári kutatás sem járt eddig kellő szerencsével. Bár a Grassalkovichok fennmaradt levéltára, amely jelenleg rokonai ágon a gróf Khuen-Héderváry-család birtokában van, mintegy háromszáz darab tervrajzot őriz, a hozzájuk tartozó írott források mindmáig nem kerültek napfényre. Maguk a tervek is túlnyomó részben jelzés nélküliek; közelebbi meghatározásuk a további kutatások során lesz lehetséges. Vannak közöttük palotatervek, amelyek nagy részük kivételre sem került, templomok és kápolnák rajzai, oltárok, szobrok és emlékművek vázlatai, rokokó és empire kályhák, pazar pompájú belső dekorációk a rokokó kastélyok ünnepi termeihez, színházi díszletek, freskóvázlatok, sőt még porcellánfestési minták is. De írott források nélkül, stíluskritikai egybevetésekre kínáló emléktanagtól elszakadva ez építkezések történetét, körülményeit s a foglalkoztatott mesterek személyét a kutatás előtt majdnem teljes homály fedi.

A három palota külső története nagyjából ismeretes. A gödöllői kastély építését 1744-ben kezdték; házi kápolnáját 1750-ben szentelte fel gróf Althan Károly, váci püspök. A gróf unokája, III. Antal herceg, neje, Esterházy Leopoldina kívánságára átalakíttatja a nagyszerű francia parkot a XIX. század elején divatozó romantikus angol kertté, 1837-ben pedig újjáépítteti Hild Józseffel a házi kápolna kupoláját. Antal herceg halála után a kastély az uradalommal együtt a Viczay grófok birtokába került, 1851-ben Sina György báró, 1864-ben pedig egy belga bank tulajdonába ment át, míg

végre 1867-ben a kincstár vásárolta meg az uralkodó nyári kastélyául s törvényben iktatta a magyar királyi koronajavak állományába.

A hatvani kastély építését az eddigi irodalmi adatok az első herceg korába, a XVIII. század utolsó évtizedeire teszik. Ellene szól ez adatoknak a Gödöllővel s a pozsonyi palotával való feltűnő stílusrokonság, amely a palotát közvetlenül ezek körébe utalja. A Grassalkovich-levéltárban pedig fennmaradt a palota Atlaszos, erkélyes főkapujának tervrajza, amelyet Grassalkovich Antal gróf 1754-ben sajátkezűleg approbált s megépítésére az ismeretlen mesterrel kétszáz forintban szerződést is kötött. Eszerint a hatvani palota építése az 1750-es évek közepére tehető. A lefolyt másfél évszázad alatt többször cserélt gazdát s jelenleg a báró Hatvani-Deutsch-család birtokában van.

A pozsonyi palota a három közül a legfiatalabb; hiszen a grófnak a kamara új palotájában külön lakosztálya is volt. Építését a kutatás 1760-ra s a rákövetkező esztendőkre teszi. Az 1890-es évek óta Frigyes főhercegé.

E három palotát lényeges és szembetűnő stílusbeli sajátosságok kapcsolják együvé, amelyek révén Grassalkovich építkezései XVIII. századi építészetünk történetében egy különleges palotatípus képviselői. Nagyobb kert avagy park közepén épült egyemeletes paloták ezek: a gödöllői kettős kupolájával s rövidebb frontjával kissé tömöttebb, nyomottabb, a pozsonyi kényelmes, széles, festői elrendezésű. Mindkettő homlokzata hármas osztatú, letompított sarkú, enyhén az előtérbe dagadó középső risalittal, melyben a széles erkély alatti főbejáró s az emeleten három félköríves óriás ablak nyílik, s amelyet háromszögű, avagy törtvonalú oromfal koronáz. Befedése: a pozsonyin a tipikusabb Mansard-pavillon, a gödöllőin kettős kupola. A sávosan tagolt földszinten nyugvó homlokzat két szárnyát sarokrisalit hangsúlyozza, a gödöllőin három, a pozsonyin öt ablaktengellyel s Mansard-tetős, attikás pavillonnal. A közép- és sarokrisalitok közti homlokzatrész a gödöllőin négy, a pozsonyin hat ablaktengelyes; a sarokrisalitokat óriáspilaszterek tagolják.

A hatvani palota méreteiben s elrendezésében e kettő közé esik. Ugyanaz a háromablakos, Mansard-pavillonos és oromfalas középső risalit, hasonlóan tagolt szárnyak, csupán a sarokrisalitok maradtak el. Helyettük azonban az oldalszárnyak nyole-nyole tengelyesek.

A paloták belső termeiben feltárult a rokokó minden fénye és pompája. Fehér avagy színes márvánnyal burkolt falak, gazdagon aranyozott, szélszéles stucco-ornamentika, másutt korai empire-ba hajló, színes mitológikus ábrázolások, allegorikus freskók a gödöllői fürdőteremben, kupolakép a pozsonyi házi kápolnában, szobrok a lépcsőházban. A gróf itt semmi áldozattól sem riadt vissza. Saját feljegyzései szerint gödöllői palotája egymaga háromszázezer pengő forintjába került, a birtokáról előteremthető anyagokon kívül.

Ki volt e paloták mestere? Kinek köszönheti a XVIII. századi magyar építőművészet a Grassalkovich-stílust? E kérdésre — egykorú írott források híján — ma még csak találgatással felelhetünk. Az elszórt irodalmi adatok s az eddigi legkomolyabb tudományos kutatás egyaránt a magyar kamara főépítésében, Hillebrandtban keresik a pozsonyi palota mesterét s a feltűnő stílusrokonságnál fogva hajlandók Gödöllőt is neki tulajdonítani. Csakhogy a hagyomány, amelyre támaszkodnak, megbízhatatlan, a stíluskritikai megállapítást pedig oly művekkel való egybevetésből vonják le, amelyek hiteles-

sége Hillebrandt oeuvrejében korántsincs véglegesen tisztázva. Kézenfekvő volna a következtetés, hogy a kamara elnöke a kamara főépítészével építtesse pozsonyi palotáját, de ha igaz, hogy Gödöllő 1744–50 közt épült, úgy Hillebrandtnak a magyar kamarához 1757-ben benyújtott kérvényében a mester szerzősége ellen erős negatív bizonyítékot nyerünk. Kérvényében ugyanis részletesen felsorolja, hol és mit dolgozott 1757-ig, de egy szóval sem emlékezik meg Grassalkovich szolgálatában kifejtett korábbi működéséről, ami pedig — a gróf további pártfogását keresve — csak természetes volna. Igaz viszont, hogy egy 1771-ből fennmaradt levelében, amelyet valószínűleg Grassalkovich-hoz intéz, „Ihro k. k. Lustschlösser Hofarchitekt“-nek mondja magát. E gyér adatok tehát részben mellette, részben ellene szólnak; a stíluskritikai következtetésnek csak Hillebrandt néhány egykorú művének hiteles meghatározása szolgálhatna biztos alapul. De hogy a mester a kamara elnökével hivatalos állásán kívül is összeköttetésben állt, ezt a Grassalkovich-levéltárban fennmaradt néhány kétségtelen hitelű tervrajza is bizonyítja. E kérdés eldöntése tehát további kutatásokra vár.

Ugyancsak a pozsonyi palotával kapcsolatban egy másik név is felmerült. Egy vele foglalkozó cikk névtelen írója ismeretlen forrás nyomán tudni véli, hogy a pozsonyi palota „a híres Pellegrini építész“ tervei szerint épült. Kissé meglepő ez adat, minthogy a Pellegriniek családjából e korban jelentős építész eddig nem ismerünk. De hogy a név nem egészen légbőlkapott s hogy Grassalkovich a Pellegriniekkel tényleg összeköttetésben is állt, bizonyítják a levéltárban fennmaradt s Giulio Pellegrini triezsti mestertől származó rajzok. Nem palotatervek ezek, de néhány romantikus, festői remetek tervei — talán éppen az első besnyői kapucinus atyák számára —, amelyek felfogásban, rajztechnikában, festőiségben Piranesi metszeteivel mutatnak némi rokonságot.

S végül bizonyos történeti adatok és stílusbeli összefüggések nyomán egy harmadik mesterre is lehetne — nagy valószínűséggel — következtetni, de a reá vonatkozó megfigyeléseket legyen szabad egyelőre mellőznöm.

Bárki is volt e paloták tervező mestere, benne a jövő kutatás XVIII. századi építészetünk egyik jelentős mesterét fogja műveiből rekonstruálni.

Még egy negyedik jelentékeny emlék fűződik Grassalkovich nevéhez, a Hatvani-utcában fennállott pesti palota, a főváros barokk építészetének egyik legszebb emléke, amely a modern utcarendezésnek áldozatul esett. Stílusban teljesen elüt a megelőzőktől, mestere ismeretlen, építésének közelebbi időpontja sem határozható meg.

A többiekre nézve csak néhány futó megjegyzést. A pozsonyi palota lépcsőházának szobrait hajlandó a kutatás Donner Rafaelnek tulajdonítani, a házi kápolna festett kupoláját Antonio Galli Bibiena-nak. Mindkét megállapítás — már csak kronológiailag is — erős revízióra szorul. A mária-besnyői templom és kolostor alaprajzi tervei szintén fennmaradtak. A szerényebb igényű emlék építője legnagyobb valószínűség szerint Gföller Jakob, gödöllői kamarai építőmesterben keresendő, aki egyebütt is dolgozott a gróf szolgálatában. Készített számára Antonio Galli Bibiena művészetére s a bécsi Althan-palota kerti pavillonjára emlékeztető pazar architekturájú kulisszaterveket Biedermann József akadémiai festő, sőt fennmaradt a rajzok között — már a herceg korából, 1788-ból — Pollak Leopoldo olasz építésznek, a pármiai akadémia tagjának egy klasszicisztikus ízü palotaterve is.

A harminchárom falusi templom közül, mellőzve itt a csömörít, kerepesit, debrőit, hatvanit, tótfalusit s egy egész sort, legyen elég a soroksárit említenünk, amelyet idézett összeállításában maga is „Ecclesia solennis”-nek nevez s amelynek tervrajzát 1758-ban approbálta.

A templomokat gazdagon ellátta felszerelési tárgyakkal, képekkel, ruhákkal, egyházi szerekkel, első helyen éppen gödöllői házi kápolnáját. Ennek ezüstlemezekkel bevont, egykori drága tabernáculuma *állítólag* még a XVII. század második felében készült Bambergben III. Ferdinánd özvegyének, Eleonóra császárnőnek rendelésére. Akkor nem került átvételre s ismeretlen mestere örököseitől később a gróf szerezte meg. Az első Grassalkovichnak a kápolna oratóriumában levő mozaikarékepe állítólag velencei munka.

Külföldi mestereken kívül hazai építőket, kőfaragókat és szobrászokat is foglalkoztatott. A falvaiban felállított emlékművek s a gödöllői parkban levő kőszobrok legnagyobb része minden valószínűség szerint hazai kőfaragó szobrászok vésője alól került ki. Néhány vázlatrajz ezekhez is fennmaradt, de mestereik ma még ismeretlenek.

Utódai kevéssel gyarapították az apa megkezdett munkáját. Néhány jelentéktelen építkezésen kívül fiára maradt a Korabinskytól is emlegetett pozsonyi városi ház építése, amely a fennmaradt költségkimutatás szerint 1769—1774-re tehető; továbbá a Gödöllő közelében megkezdett kálvária befejezése. III. Antal építő tevékenységét a megelőzőkben már érintettük.

S ezzel végére értünk e vázlatos ismertetésnek. Befejezésül még csak annyit jegyzünk meg, hogy ami e templomban művészileg legértékesebb, Grassalkovich Antal márványszarkofágja, a lángeszű Donner Rafael hagyományain és Moll Balthasar művészetén nevelődött Dorfmeister műve nem az utódok áldozatkészségéből készült. A nagy műpártolónak, a vallásos lelkű főúrnak e szarkofágban legjobb barátja, Migazzi kardinális állítottatott 1781-ben méltó emléket.

Kapossy János.

A LARESEKHEZ.

Akikről nagyanyám emlékezett,
Mind boldog, tiszta asszonyok valának,
Tömjénkép elkísérte éltüket
Illatköre a kék levendulának.

Mind hajnallal kelt, estével feküdt,
Fénylett a háza, káprázott a kertje,
A munkát mindennapi köntösül,
A gyermeket mint ékszer, úgy viselte.

Vasárnapkint templomra áhitott,
Zsoltározott s a textust megjegyezte,
Beteg zsellérhez nézett délután
És Kisfaludyt könnyezgette este.

Vagy kézbe vette a csokros gitárt,
S az Arva Rózsát ábrándozva játszta,
Kendőt vett olykor, lámpást gyujttatott
S épülni indult a teátrumházba.

A férfinép megfordult mind után,
És báját gond hiján egyik se hagyta,
De egyért himződött a cifra váll
S csak egyért vert az égő szív alatta.

Őrizték büszkén özvegyfátyoluk,
S ha ők mentek korábban mindörökre,
Dicsőséges ígéket vésetett
A férji hála hőszin sirkövökre.

... Így néznek rám a távol ősanyák
Képről, albumból anyai regéből,
És jól tudom, vigyázták eskümet
A holtig-hívek égi seregéből.

Kísértek, mint nyoszolyó-asszonyok
Szárnyán a fényes napsugárfogatnak,
Megnézni háztájam s erkölcsömet:
Amíg csak élek, meg-meglátogatnak.

Ó, hullatnák bár életembe majd
— Meghintve asztalt, ágyat és ruhákat —
A boldog, tiszta asszonyok fűvét,
Szent házi tömjént, kék levendulákat.

R. Berde Mária.

A CSODA.

Nem bánta meg, hogy így határozott Margit? — kérdezte a férfi és gyengéd fürkészéssel tekintett le társa arcába. — A vonat zúgva zakatolt velük végig a sziklás tájakon és az, akihez a kérdés intézve volt, hevesen megrázta a fejét, úgyhogy könnyű, sötét fürtjei lebegve vették körül arcát és sietve válaszolt.

— Boldog vagyok István, hogy haza mehetek magához és nem kell idegen szemek kutatásában, durva tömegek zsivajában megfürösztetni az érzéseimet. A sátorosi völgy csendje után vágyom és maga után, István... — tette hozzá suttogva és a pillái fátyolosan takarták le kitágult szemgolyóit. Az ura meleg reszketést érzett a tagjaiban és ujjongó hálával kapta el az asszony kezét. Egy pillanatra feltörő mámorral szorította rá az ajkát, de azután valami finom szomorúság előérzete lopakodott a hangjába... — Csak nehogy nagyon is egyhangúnak találjon bennünket, a völgyet, meg a gazdáját... — és nem csókolta többé, csak símogatta ajkával ezt a tenyerén nyugvó, finom fehér kezét.

Az alig pár órás asszonyka csodálkozó, kérdő, bizakodó pillantással tekintett fel hozzá. Hogyan, hát ez is lehetséges lenne? Hogy ő megúnja azt az embert, akinek meleg, férfias lényé felé ösztöneinek teljes erejéből vágyódott és a sátorosi tündérvölgyet, melyet még csak a hallomások után színezgetett a képzelete, de ahol együtt fog élni vele, ahol együtt fognak élni ők ketten, elzárva mindentől és mindenkitől. Hát meg lehet ezt ünni? A napot, a fényt, a meleget és a világosságot, amely mind az ura szeméből sugárzik feléje. Ó, nem! És bátor bizakodással, erős hittel szorította meg az ura kezét: — Én szeretem magát, István!

Kint állottak egymás mellett a gyorsvonat folyosóján és a közeledő alkonyat előreküldött árnyékait nézték. A férfi magas volt és szikár, szőke, jóságos Krisztus-feje mellett mint maga a teljes élet, úgy virágzott ki a felesége nyíló szépségű alakja. Sötét fejét elmerülve hajtotta hátra és finoman hajlott orra tökéletes szépségben rajzolódott elő. Meleg nézésű ártatlan gyermekszemét, a rövidlátók szokása szerint, erősen hunyorgatta és az ura nem tudott betelni a nézésével. — Milyen becsületes, milyen őszinte a pillantása — és lassankint az ő szívét is átmelegítette az asszony bizakodó hite. — Ketten vagyunk, szeretjük egymást és Margit lágy viasz lesz a kezemben. Miért ne lennénk hát boldogok? — És elaltatva kétségeit — a negyven éves férfi örök tépelődését —, azzal az erős elhatározással, hogy végre átengedi magát az élet e gyönyörű csodájának... és félre téve munkát, gondot, robotot, hozzá fiatalodik a felesége gyönyörű ifjúságához. Mindenről megfeledkezett ezekben a pillanatokban; ami volt és ami lesz; a jó és a rossz, ambíció, gyűlölség, szeretet, nagyravágyás, minden pihent, csak egy volt, ami élt: boldogítani és boldognak lenni. Odavonta az asszony fejét a szíve fölé, hogy az érezhette annak erős dobogását és

így álltak ott egymáshoz símulva, néma csendben, felolvadva az egymás iránti meleg vágyakozásban. Odakint pedig gyorsan sötétedett és a vonat lihegő sietséggel kapaszkodott velük mind magasabbra. Ijesztő formájú kölgigászok bontakoztak ki és tűntek el ismét az alkonyat szürkéségébe, sötétben tátongó alagútszájak, meredek lejtők és szörnyű szakadékok között vitt el az út és az asszony, mint madárfiók a puha fészek ölén, úgy bújt meg az ura karjai között. Onnan nézett ki az elrohanó tájék sötét szépségeire és valami csendes gyönyörűséget érzett, mint aki tudja, hogy végre otthon van. Mire egészen beesteledett, megérkeztek útjuk végcéljához és midőn elhagyták a kis felvidéki állomás piszkos, rosszul világított épületét, Margit ismét örült annak, hogy haza kíváncskozott és a nászutaszók kínos kálváriája, a szállodai szobák fojtott levegője helyett a sátorosi völgy friss szépségei várnak rájuk.

— Ugye okos voltam, István, hogy nem hallgattam magára és Bécs helyett Sátorosba jöttünk — kérdezte az asszonyka, mikor a kocsiba szálltak és az ura boldogan nevetett.

— Csak nem képzeli, hogy én szívesen mentem volna Bécsbe magával? Hisz örömet elzárnám az egész világtól, hogy annál inkább az enyém lehessen. Nem, Margit, én az utazást csak maga miatt ajánlottam, de végtelen hálás vagyok, hogy nem fogadta el. Majd minden erőmből rajta leszek, hogy ne bánja meg a cserét, mert ha csendes is a sátorosi völgy, tud azért sok szépet nyújtani . . . — Az asszony pedig ismét csodálkozott: miért gondol István mindig erre? Hát nem természetes-e az, hogy jobb lesz nekik egyedül, mintegy bezárva egy elhagyatott völgy friss örömei közé, mintha üres és felületes szórakozásokban fecsérelnék el idejüket? És leánysága megúnt, százszor látott élvei jutottak az eszébe: zajos bálók, hosszú koncertek, nehéz és fárasztó fogadások, sok tánc és sok-sok üresség mindenütt. — Milyen más ez, — sóhajtott fel boldogan és mélyen a tüdejére szívta az ózondús erdei levegőt. A kocsi gyorsan haladt velük a sötét estében és midőn egyszerre úgy látszott, hogy nincs tovább az út, gyorsan kanyarodott egyet és megállott az új otthon kapujánál. Meredek, amfiteátrumszerű óriás bazaltfal állott őrt a csendes völgy felett, amelynek mélyén mint meghúzódo János-bogárka, csillogott, villogott kivilágított ablakaival a repkénnyel befuttatott vén ház, amelynek küszöbén felemelt két karral, mint szívéhez szorított kincset, úgy vitte át ifjú feleségét Bertóthy István, fiatal nászúk első mámoros estéjén.

*

. . . Az asszony lassan nyitotta fel fátyolos tekintetét és sötét szempillái mint bolyhos rojtok separték végig az arca vérnélküli fehér havát. Közelebb csúszott a férfihoz, lassú kígyózó mozgással és egy hirtelen mozdulattal vadul széttártá a karjait. — Szeretnék meghalni, meg kellene most halnunk, István . . . — dadogta, a beteljesülés isteni szépségében és míg a halálról beszélt, a hangjában ott újjongott a diadalmas, fiatal élet csodás muzsikája . . .

*

— Maga még mitsem látott az új otthonából — szolt Bertóthy István és kézenfogva vezetni kezdte a feleségét. — Az első este benyomásai a meglapuló kis házról és az őrtálló bazaltóriásról — csak most kezdtek Margitnál kiszélesedni, midőn a napsütéses reggelen kézenfogva elindult

az urával a hegyre felvezető keskeny ösvényen. A nap szikrázva süttött és elkápráztatta a szemét, szinte fájdalmat okozva, amint visszaverődött a meghasított nagy kőszlopokról.

A hegy olyan volt, mint egy óriási palatábla, amelynek szürke falából pajkos gyermekkéz itt-ott darabokat hasított ki. Egyes erkélyszerű helyeken apró hangyák mozgolódtak, ütemes és kínos pontossággal veregetve apró pálcikáikat a kő szíve felé. Emberek voltak s e parányoknak, kik úgy eltörpültek a hegyóriás mellett, sikerült kínos munkájuk árán követ, pénzt, életet tépni ki a bazalt hideg kőkeménységéből. István kézenfogva feljebb és feljebb vonta a feleségét és az asszony táguló szívvel, alázatos odaadással követte. Ez az ő ura munkája itt, minden, amit a két szeme lát köröskörül, ennek az embernek a dacos kemény akaratából fakadt. A kővel vette fel a harcot, a legkeményebb ellenséggel és életet teremtett itt, a sziklák vad, kietlen világában. Ha visszanezett, lentről a völgyből munkásházak tekintettek felé, apró, fehérhátú, megelégedett kis tanyák, mintegy hálás mosolygással. A szembejövő munkások megsüvegelték a gazdát és bámészan pillantottak a mellette álló, nyúlánk ifjú asszonyra: — Az új menyecske! Olyan szép, mint a szentkúti csodatevő szűz... — és keresték a glóriát fényes fekete feje körül. Ha ott nem is ragyogott, de a szeméből szinte sugarasan tört elő a boldogság visszfénye és jólesett neki isteníteni az urát, hogy azután leborulva eláraszthassa őt hálájával, amiért az érzéseit ilyenné tudta tenni. Feljebb és feljebb haladtak és a férfi büszke örömmel vezette asszonyát a tiszta tavaszi napsütésben. Keveset beszéltek, csak egymás kezét fogták, amíg fel nem értek a hegy csúcsára. Itt megpihentek és István egy szép mozdulattal körülmutatott. — Ime az én országom, Margit, legyen a magáé is. — Az asszony, mint királyi ajándékért, úgy mondott köszönetet és félig síró, félig kacagó újjongással szorította meg az ura keskeny, izmos kezét. — István... István, olyan boldog vagyok, hogy a maga társa lehetek... Társa a szerelemben, az életben és a munkában... Ugye megengedi nekem, ugye megengedi? Tanítani fogom a munkásgyerekeket, az asszonyoknak felolvasást tartok és együtt dolgozunk, István, együtt pihenünk és együtt leszünk ilyen istenien boldogok örökké... — Odalent robbantottak és a lezuhanó kövek örült robaja elnyelte az asszony hangját. Résztint az ijedtségtől, résztint túlradó érzéseitől kényszerítve, odavetette magát az ura keblére és szőrosan hozzásímult, mint a repkény az őt éltető fához. És míg a férfi magához vonva, reásímította tenyerét a puha fekete hajára, a szemében ismét egy gyötrő kérdés égett: örökké... ez nagy szó! — vajjon meddig fog tartani ez az „örökké“ és mint az emberi lét nagy problémáinak kérdőjele, úgy állt ott a hegycsúcs hideg, tiszta magaslatán összeölelkezve a férfi és az asszony.

*

Amikor kart karbaöltve lefelé haladtak, az egyik szakadék mélyén valami kis színes folt világított feléjük. Az asszony megerőltette a szemét és kezével árnyékot tartott, úgy nézte, hogy mi lehet az. Olyan volt, mint egy nagy tarka virág, de lassan odébb és odébb csúszott a földön és István mosolyogva, de türelmetlenül rázta meg a fejét. — Már megint — mondotta félig bosszúsan és az asszony érdeklődve felfigyelt... — Mi az, István, mit jelent ott az a színes rongy? — A férje felkacagott, de azután

csodálkozva megkérdezte: — Színes rongy? Hát maga nem látja, hogy az egy kis lány?... — Most Margit is nevetni kezdett, de azután elkomolyodva ráta meg a fejét: — Nem, István, én nem látok olyan messzire. — Hogyan, ennyire rosszak a szemei? De édes kis leányom, hiszen akkor jobban kellene vigyáznia reá! — Hiszen vigyázok, erősködött az asszony és tréfás hunyorgatással pillantott a napba.

— Ne, ne gyerekeskedjen Margit — mondta a férfi és maga felé fordította az ellenkező fejet. — Maga egészen elszomorított engemet, hisz ha azt sem látja, ami közel van, hogyan gyönyörködhet akkor a természet körülöttünk elterülő pazar szépségében? Szegény kicsikém, ez igazán szomorú és segíteni kellene rajta. — Talán tegyek pápaszemet az orromra — kacagott az asszonyka és finom vágású, kicsit gőgös orrát magasra emelte. — Miért ne, ha ez segítene — válaszolt az ura, de Margit könnyedén intett a kezével. — Azt már nem. Hogy többé ne tudjon megcsókolni... — Istvánnak olyan furesán elszorult a szíve ezen az asszonyi hiúságon, amelyre váratlanul bukkant, meg hogy a felesége csak ennyire bízik a szerelmében, de nem szólt semmit, mert nem akarta az első reggel szépségeit rontani. Ismét a kis leány felé tekintett hát, aki a szakadék gypepes szélén csúszkált, közel a kőbányához. — A kis Betega Mari, a „kis Mari“, amint itten hívják — magyarázta a feleségének — egy olasz munkás leánya, és nem lehet eltiltani a bánya területéről. Pedig egyszer már nagyon megjárta; az egyik kutya, amint kövel telve gördült lefelé, elvágta a jobb lábát és azóta a kis Mari féllábon vonszolja vézna kis testét. De a bányából azért most sem lehet kizavarni, hiába vigyáznak reá otthon, hiába veri meg az apja, amint szerét teheti, itt csavarog megint, míg egyszer el nem viszi egy robbantás... — Az asszony szívét valami ijedt szomorúság szorította össze. A napfényes magaslatról, amelyen testileg és lelkileg állott e pillanatban, lenézett a völgyszakadékba — az élet mélységébe.

A zöld fűvön táncoló verőfényre és a kis olasz munkásleányra, kinek beteges testét, a tarka köntösben, színes rongynak nézte még az imént. Közlebb húzódtott az urához, mintha oltalmat keresne és finom szépségekkel kényeztetett lelkét megérintette a nyomorultak sötét országának lehetete. Összeborzongott a meleg napfényben és könnyes szemmel kérdezte Istvánt: — Miért él az ilyen szerencsétlen? — Hogy miért él? — ismételte a kérdést csodálkozva a férfi. — Kérdezze meg a kis Marit és majd meglátja, hogy mennyire kedves neki az élet. Ne gondolja, Margit, hogy csak a szép és tökéletes testben lakik boldogság, sőt én azt tapasztaltam, hogy ezek, kiket maga szerencsétleneknek nevez, sokkal több élvezetet találnak apró örömeikben és kötelességeikben, mint a sors kényeztetett kegyencei. — Lehet, hogy igaza van, de én ezt sohasem fogom megérteni — válaszolt Margit és finom alakja megfeszült viruló fiatalságától. — Én a régi görögökkel tartok és Tajgetosz hegyét megváltásnak tartom a nyomorultak számára. — Ez kicsit kegyetlen elv, de maga fiatal, szép és egészséges, kis leányom — símogatta meg Margit tüzelő arcát a férfi — és csak úgy enyhítheti elvének keménységét, ha jól tesz ezekkel az elhagyottakkal. Ide hívjam a kis Marit? — Igen! — felelte az asszony és legyőzve bizonyos szánó idegenkedését, nézte, mint kel föl a kis leány az ura hívó szavára és mint közeledik feléjük. A színes alaktalan foltból lassankint bicegő leányka lett, ki félszeg ügyetlenséggel húzogatta kis

köténykáját, szeme sarkából az urat kémelve, vajjon nem akarja-e megverni? Úgy látszott nagy hajlandóságot érez elfutni, de mivel sánta kis lába erre úgy sem lett volna képes, pár lépésnyire tőlük mégis csak megállott.

— Kis Mari, mit kerestél megint a bányában? — szolt István szigorúan és a gyermek megrettent. Amint sovány kis teste összerándult, oly nyomorultnak nézett ki, hogy Margit mitsem törődve maszatos kis köntösével, magához vonta őt. Mintegy védőleg fogta át karjaival és szemrehányóan nézett az urára. A kis leány pedig tágra nyílt, elmerevült szemmel bámulta az asszonyt. Ilyet ő még sohasem látott! Egy angyali szépségű, finom, tiszta hölgy, aki fehér kezével magához öleli az ő gyakran ütlegelt, sovány kis testét és megvédi, mikor bántani akarják! Kis Mari azt hitte, hogy álmodik és nyolc éves kis gyereklelkében valami csodálatos folyamat indult meg. Ő, aki nem sírt, mikor a doktor bekötözte fájós lábát, és nem, ha az apja durva volt hozzá, csak makacsul összeszorította a száját és minden fenyegetés ellenére, kóborolt a bányában tovább, mert a bánya, napfényes volt, mulatságos volt és a szakadékok szélén számoca termett, — most valami fojtogató és mégis jóleső szorítást érzett a torkában és nagy, kövér gyermekkönyvei lassan hullani kezdtek az asszony finom fehér kezeire.

*

Az asszonyok — a munkások feleségei — össze-összesúgtak Margit háta mögött, mikor néha elhaladt a házaik előtt — Milyen szép a lelkem, milyen kényes — mondogatták és meg-meglökték egymást, úgy bámészkodtak utána. — De boldog lehet a nagyságos úr.

Margit néha meghallott egy-egy megjegyzést és a homlokáig vörösödött az örömtől a durva bányászasszonyok dícséretére. Leánykorára gondolt és mosolygott saját magán. Akkor, ha egy-egy világfürdőn, a szép magyar leány után megfordultak idegen országok kényeztetett műértői, az elismerés, mely halk suttogásként felmorajlott utána, nem töltötte el oly gyönyörűséggel, mint most ez a pár paraszti szó. Akkor legfeljebb magasabbrá emelte amúgy is magasan hordott szép fejét és hunyorgató szemmel átnézett a tisztelőin, de most az ő asszonyát dícsérték meg benne. És nyájasan mosolygott az asszonyokra.

Megkülönböztetni nem igen tudta őket, csak Betegáék házat ismerte fel arról, hogy a kis Mari kint ült a küszöbön, a napon. Ha Margitot látta jönni, már emelgette szőke fejét és ha elhaladt előttük, felemelkedett és halk árnyékként utána osont. Elment mögötte egész a lakás ajtajáig és ha az asszony eltűnt szemei elől, ő is visszafordult. Később még bátrabb lett és lassanként a bánya helyett inkább Bertóthyék háza körül sompolygott. — Maga megmentett engemet egy aggodalomtól és a kis Marit esetleg egy nagy szerencsétlenségtől — mondotta István egy napon, midőn meglátta a gyermeket a háza küszöbénél. Most már azt vette szokásba, hogy itt ült le és megvárta Margitot, míg szokott sétájára indult, hogy azután lassan mindenütt utána bicegjen. — Olyan ez a gyermek, mint egy hú kis kutya — gondolta az asszony és néha megsímogatta lenszőke fejét. A sápadt, sovány arcoska valami természetfölötti örömtől sugárzott ilyenkor. Néha meg összeszedett Margit holmi apróságokat, színes selyemszalagokat, csipkerongyocskákat, régi táncrendeket és más efélet és a

férje mosolygása közepett megajándékozta kis Marit. — Látja, milyen könnyű örömet szerezni ennek — mondta István melegen — sok előkelő dáma megirigyelhetné a boldogságát. — Boldogság! — sóhajtott fel az asszony — csak nem azt akarja ezzel mondani, hogy a boldogság csupán önáluk van? — és karcsú kezével a leányka sánta lábára mutatott. — Nem, a boldogság napja a Bertóthy-ház felett is tele pompában ragyogott. Margit nem tudott betelni a sátorosi tündérvölgy csendjével és az urával. István imádta a feleségét a maga csendes, komoly módján és az asszony szomjazta a finom, halk gyönyöröket. A lármás nagyvilági mult még elég közel volt hozzá, hogy ezt az életet meg tudja becsülni. A harmatos kora reggeleket, amikor az ura félretéve megszokott tartózkodó nyugalmat, önfeléd boldogsággal vonta őt magával, ki a szabadba, hogy fiatal szépségét megfelelő környezetben imádhassa; a csendes nyári alkonyatokat, amidőn órákig elüldögéltek kéz a kézben, a leboruló szürke esthajnalban és István tüzelő, forró homlokát odaszorította az asszony ölébe szóttan megértésben; a nyugodt estéket a lámpa szelíd fénykörében, melyet az éjjeli pillangók százai repkedtek körül, és az éjszakákat, melyek mint valami végnélküli sötét folyam gyönyörteljes hullámai, úgy fogták őket körül. Az asszony sokszor hinni sem mert a boldogságában és kételkedve figyelt a lelke mélyére. Lehetséges lenne, hogy van tökéletes öröm a földön — és a lelke azt felelte vissza, hogy igen. Eleinte reszkett, hogy elmúlik tőle a gyönyörrel telt pohár, de később megszokta a boldogságot, amint az ember mindent megszokik és bízott benne, hogy ez örökké így marad. — Mi vehetné el tőlem — gondolta, és eszébe sem jutott, hogy boldogságát éppen a megszokástól kell féltenie.

*

Később, amint a nyár elközelgett, Istvánnak is fel kellett ráznia magát a mesebeli álomból. — Dolgoznom is kell, édes — magyarázta riadtan az asszonynak és a munkája után nézett. — Csak nem akarja, hogy az ura üres, henye életet éljen? — Nem, Margit nem akarta és ő biztatta az urát. — Együtt fogunk dolgozni — ígérte —, mint azon az első napon — és emelgetni kezdte a szárnyait, hogy megpróbáljon repülni vele magasztos eszmék, fenkölt tervek által. — Amíg maga máshol lesz elfoglalva, megnyitom az ismétlő iskolát — mondotta az urának, de mikor összehívta az asszonyokat, valami megfogta a szívét, mint egy kíméletlen ököl szorítása. — Pár héttel ezelőtt még nem lett volna időm erre — gondolta és egy kis ürességet érzett. A bányászok asszonyai kíváncsiak voltak és örömmel siettek Margit hívására a főépület elé; de midőn meghallották, hogy az új nagyságos asszony a gyermekeiket akarja elvonni hétköznapon és az ő maguk idejét a vasárnap délutáni tere-ferétől, titkon egy kis elégedetlenséget éreztek. — Nincs dolga a lelkenek — zúgolódtak, amint hazafelé mentek — és azt hiszi, más se tud mit tenni az idejével! — Margit pedig magára maradva, dacos erővel fogta össze az ajakát és keményen elhatározta, hogy kitarat emberbaráti tervei mellett, bármilyen nehéz is legyen a bányászasszonyok ruháiból kiáradó szegénység szaga.

*

— Ma vendégeket hívtam vacsorára — mondotta egy őszi napon István és az asszony kellemes meglepetéssel emelte fel a fejét. — Hosszan húzódtak el mögöttük a kettesben töltött boldog napok és a sötét rögesz-

mék, miket házasságellenes csökönyös elmék állítottak fel, náluk nem váltak valóra; még ma is legjobban szerettek egyedül lenni és Margit látható örömmel gyakran állapította meg azt. Nem únták meg egymást, mint ahogy nem lehet megúnni a friss forrás vizét, mégis megesik néha, hogy az ember borra szomjazik. Margit örült neki, hogy vendégei lesznek most az egyszer és az ura odaült mellé a veranda kőfalára. Az ökörnnyál lenge szálai már ott úszkáltak az átlátszó őszi levegőben és a férfi arca csendes komolyságában úgy illett ehhez a szomorkás tájhoz. — Milyen fáradtnak néz ki — gondolta az asszony megrettenve és először vette észre a férfi kék szemének szögletében a finom szarkalábakat. — Öregnek látom őt — gondolta szinte megijedve, mintha valaki egy bálványszobrot érint szentségtelen kézzel, de mégis eszébe villant az a húsz év, ami korkülönség volt közöttük. Ma először és hamar el is hessegette a csúf gondolatot. Hirtelen, mint egy néma bocsánatkéréssel, megfogta az ura fejét és maga felé fordítva, reászorította puha, meleg asszonyszáját a fáradt ráncokra. — Majd én elsimítom őket — gondolta bizakodva és ismét azt a felolvadó, szívíg kitárt melegséget érezte, amit mindig, ha az ura a közelében volt. — Jó itt nekem — mondotta, mint már annyiszor és elhelyezkedett az ura ölében. — Az pedig sorra vette az asszony ujjacskáit és mindegyikre reácsókolta egy-egy vendég nevét.

— Eljön a plébános úr, a bányamérnök, a doktor és a felügyelő — sorolta el őket —, de ne várjon sokat tőlük, ezek egészen primitív emberek. Nekem szükségem van a munkájukra, s az asztalomnál kell látnom őket néha; nem kellemetlen ez magának? — Dehogy, sőt gyerekes örömmel készült az estére és elhatározta, hogy István kedvéért nagyon kedves lesz. Tetszeni akart neki, egyedül csak neki és ismét szerette volna a szemében látni azt a felgyulladó tüzet, amely még leánykorában perzselte meg néha, ha egy-egy lármás társaság közepéből a távol álló férfi felé tekintett és annak követelő, kérő pillantásával találkozott a szeme. Az ura vágyát akarta élesztgetni és kedves volt a négy vendégéhez ezen az estén, mint talán még azelőtt senkihez soha. Faragatlan fickók voltak bizony ezek a férfiak, otromba cipőkben, de Margit búbájos volt, kacagott, tréfált és úgy tett, mintha mitsem vett volna észre durva esetlenségükből. A nagyvilági asszony finom tapintatával vezette a társalgást, erőltette a jókedvet, pedig kínos volt neki a férfiak mereven reá bámuló, üres tekintetű szeme. Margit vállai fedetlenek voltak, akár hajdanán az atyja házában egy-egy nagy fogadáson és néha egy pillanatra megszedítette a régi mámor, a zene, a bálók, parfümök régi mámora. Felnitotta a nagy zongorát és ujjai alól finom dallamok, halk trillák szálltak elő, körülhőzve átszellemült szépséges fejét. Elfeledte vendégeit és csak az urának énekelni kezdett lágyan olvadó ezüst futamokban egy régi dalt, amit akkor is énekelt egyszer, magát felkínáló nagy, büszkén nyílt szerelemben... Az urak éjfél felé elszállingóztak, egy kicsit csodálkozva és Margit felhevült arccal állt szemközt az urával. Egyedül maradtak és az asszony már nem is gondolt reá, hogy itt vendégek voltak, csak azt nézte, hogy most jönni fog a megismétlődése annak a boldog csodának, midőn ők ketten először találtak teljes egészben egymásra. Ehelyett azonban valami egészen más jött. Az ura kinyújtotta felé szelíden a kezét és odaszorította tüzelő arcára, úgy csóválta meg a fejét. Az asszony ijedt kiábrándulással ejtette le ölélsre tárult karjait és várta, hogy most mi lesz? István pedig

nagy és lehűtő nyugodtsággal úgy szólt hozzá, mint egy egészen kis gyerekekhez. — Imádni való volt ma este, Margit és mégis ezt többé nem szabad megtennie! Maga nem ismeri őket, de én igen. Ezt ők nem értik meg, félre fogják magyarázni és nem akarom, hogy rosszat gondoljanak magáról kis leányom. — Jóságosan beszélt és a szeméből sugárzott a szeretet, az asszonyt mégis mint ostorcsapások, úgy érték a szavak, mert mást várt és mert rossz időben jöttek. Gőgösen felemelte a fejét — az urával szemben először használta ezt a mozdulatot — és anélkül, hogy válaszolt volna, hidegen csókra nyujtotta a homlokát. — Fáradt vagyok! Jó éjszakát — köszönt szárazon és ezen az éjszakán érezte először, hogy idegen itt, hogy nem közülök való és az egyedüllet súlyos terhe nehezedett a lelkére.

*

Vasárnapi iskola volt és Margit buzgón magyarázott az asszonyoknak: — . . . Ha az uratok néha fáradtan jön haza és talán nem azon a hangon szól hozzátok, ahogy szeretnétek, nem kell azért a béketúrést elveszíteni mindjárt . . . Az uratok dolgozik, nehéz, véres verítékkal fúrja a követ és talán gond is van a lelkén, attól nem látja meg a ti jóságotokat . . . Csak legyetek hozzá továbbra is jók, legyetek frissek és vidámak és a szeretet majd megennyhíti az ő kerges szívüket is és szelíd türelmetek dús gyümölcsöt fog hozni . . .

A munkásasszonyok sötét tömege elgondolkozva bámult maga elé, mintha mindegyik a maga durva, szitokkal teljes életét látná és Margit mint nyitott könyvben, úgy olvasott lelkükben. Elszégyelte magát . . . — Igazuk lenne, ha a szemem közé kacagnának, amiért én tanítgatom őket — gondolta — és aznap este megennyhült szívvel, boldog odaadással símulott az ura karjaiba.

*

A szoba be volt sötétítve és sistergő piros karikák táncoltak az asszony szemei előtt. A feje fáj, kínos, gyötrő neuralgiával és keskeny kezével remegve szorította le a szemét, mintha nem bírná tovább elviselni a fájdalmakat. Nem volt más mellette csak a kis Betega Mari, aki gondos, szolgálatkész és gyengéd ápolónak bizonyult.

Félve leste az asszony arcát, amelyre reá volt írva a szenvedés és látszott rajta, mint szeretne segíteni. — Hívjam a nagyságos urat? — ajánlkozott gyermekes buzgalommal, de az asszony szó nélkül tiltólag emelte fel a kezét. Nem, nem akarta, pedig úgy érezte, minden fájdalma megszűnne, ha az ura reá tenné hűvös, becsületes kezét, lüktető homlokára, égő szemeire. És mégsem engedte elhívni. — Meg kellene neki éreznie, magától kellene eljönni — gondolta önkínzó tépelődéssel — azelőtt megérezte volna, ha ennyire vágyódom utánna. De a munka, az örökös küzködés a kövel . . . Hát én ne zavarjam meg a munkájában, legyen az a győztes, én nem versenyzem. — Odakint robbantottak és a lezuhanó kötömegek megremegtették az ablakot. Az asszony már a felhangzó sípjelzésre befogta a fülét és lehunyta a szemét, mégis a nagy lármára szinte eltorzította arcát a fájdalom. Bum, bum, egymásután indultak meg a hegyek és kis Mari közben szép lassan kisompolygott a szobából. Pár perc múlva futva jött Bertóthy István és szinte térdre esett a felesége fekvőhelye mellett. Az asszony hunyt szemmel feküdt és csak egy szemrehányó pillantásra nyílt fel tekintete, amely a kis Marit kereste. Az ura a kezét simogatta,

de Margit érzéketlen maradt és kínzó fájdalma még jobban elvette az eszét. Nem magától jött, hívni kellett, zakatolta a szíve. És ami után az előbb még vágyott, az ura hűvös keze, most mázsás súllyal nehezedett a halántékára. — Nem megy, nem megy, hiába keressük, nem találjuk a régi hangot — gondolta keserűen és felnyíló szeme hidegen, idegenül pillantott az urára. — Kérem, vegye el a kezét — szólt vontatottan — mert fájdalmat okoz az érintése — és a legborzasztóbb az volt a dologban, hogy igazat mondott.

*

Tiszta, hideg téli napok jöttek és a jól fűtött szobákon barátságos derű lengett végig. Margit meglegedetten járt-kelt, rendezgetett és boldognak, nyugodtnak érezte magát a tél derűs fehérségében. A szemét szűrta a hó kíméletlen fénye, de a lelkét megnyugtatta az a végtelen tisztaság és mindent szépnek és reményteljesnek látott. — Néha őrült vagyok — korholta magát a rémképeiért, melyek most ritkábban kísértették és ismét meleg, szerelmes, odaadó asszony lett az ura iránt. A vasárnapi iskolái azonban nem érdekelték, a kis Mari szőke fejét csak olykor simította végig, hanyag szórakozottsággal, néha messze elnézett a hótól terhes felhők közé és az ura amíg csókolta, kínos biztonsággal, remegő aggodalommal, de teljes tehetetlenséggel állapította meg, hogy el fogja veszíteni.

*

István ezekben a napokban sokat tépelődött és kínzó kutatással kereste önmagában a hibát. — Miért van az, hogy az emberek szövetei mindig mindig belső elégedetlenségeket szülnek, ha százezrek vagy csak ketten egyesülnek is? — És a házasságára gondolt, amely csodálatosan szép volt eddig és egészen egyé tette őket. Végigdidergett, mintha jó meleg köpenyét rántották volna le kíméletlenül a válláról és arra gondolt, hogy Margitnak még nála is sokkal nehezebb a helyzete. — Nekem itt van a megszokott munkám és társaságnak éppen elég ő, de neki hiányozhat régi fényes élete és sokat van magára hagyatva. — Idáig forró önzéssel csak magának óhajtott az asszonyt, de most az futott keresztül az agyán fájó kívánással: — Egy harmadik kellene, egy angyalarcú gyerek, mert így — hacsak csoda nem fog történni —, elvesztem Margitot.

*

Ettől fogva többet tartózkodott otthon és a felesége hálás kis mosolyokkal nyugtázta figyelmességeit, de a régi szívig kitárult, meleg bizalom nem tudta ismét felütni tanyáját. — Fáradt vagyok — panaszkodott gyakran az asszony és István ilyenkor rémüldözve nézte a felesége sötét karikás szemét. Margit odahajtotta a fejét néha a vállára, de ha utána nyúlt, mint azelőtt mindig, hogy csókjaival halmozza el a kedves, sápadt arcoskát, az asszony szomorú határozottsággal tolta el magától: — Most ne, István. Én nem akarom. — És azután az ura szomorú, ijedt arcát látva, gördülő könnyek között borult a kezére, hogy a régi, nagy önfelédtségek helyett most azt csókolja mardosó önváddal.

*

— Volna kedve elmenni? — kérdezte István egy napon és az asszonynak némi kis fény csillant fel a szemében. — Milyen egy ilyen parasztlakodalom? — érdeklődött lánghán és az ura felvonta a vállait. — Hát,

nem olyan multság, Margit, mint amilyenekhez maga volt szokva, de ha jobb nincs, én azt hiszem, el kellene mennünk. Nekem némiképp kötelességem is, maga meg utána nézhetne, hogy a gyakorlati életben milyen eredménnyel jártak az ismétlőiskolái. Úgyis többet van itthon, mint hasznára lenne. — Köszönöm, István; szívesebben vagyok magamra, mint a bányász-asszonyok között. Hálátlanok és én hiába akartam segíteni magának és egyszersmind nekik is. A hátam mögött szidnak és gúnyolnak, kis Mari mesélte és éppúgy verik a gyerekeiket és veszekszenek az uraikkal, mint azelőtt. — Vártam ezt a csalódást, Margit — mondta a férfi megértéssel — és sajnálom is érte, de legyen több elnézéssel irántuk. Sokan közülök állati sorban élnek és a durva szíveken kemény a kéreg, csak türelemmel lehet átjutni rajta... — Nekem pedig nincs türelmem — mondta fáradtan az asszony és erre mindketten elhallgattak.

Később Margit kelletlen lassúsággal készülődni kezdett arra a bizonyos lakodalomra. — Most még ezt az áldozatot is meg kell hoznom — gondolta, önmagát ámitva, mert a valóság az volt, hogy eszménynélküli életükben még ez a jelentéktelen szenzáció is üdítőleg hatott reá. Este azután odaállt a nagy tükre elé és a kikészített rózsaszín ruháját nézegette. — Milyen messze van már ez tőlem — gondolta kesernyésen és a lelke legmélyén apró kis szemrehányások ütötték fel fejüket István ellen, aki elfogadta tőle azt a nagy áldozatot, hogy lemondott régi élete minden gyönyörűségéről. Milyen szép volt, milyen fenséges volt ezt a lemondást, mint egy királyi ajándékot odadobni a férfi lábai elé önfeledt szerelemmel, de a kivitel, ó, a kivitel száraznak és nehézkesnek bizonyult! Csillogó szemével, sötétfürtös fejével olyan volt, mint egy fiatal virágzó almafa a habkőnyű rózsaszín selyemben. István túlradó szerelemmel ölelte a szívére, az asszonyka most az egyszer nem ellenkezett és István szinte elfuladva dadogta: — Margit, Margit, miért nem akar az én imádott kisleánykám maradni? — Az asszony a lelkébe nézett és megrettent. — Az vagyok, István, az vagyok, hát nem érti, hogy az akarok maradni, aki voltam? — Azután odasimult a férfi szikár vállához és mintegy könyörögve súgta a fülébe: — Tartson meg, István kérem, tartson meg magának!

*

A lakodalmas nép már együtt volt az alacsony bányász-szobában, mikor Margiték beléptek és a sűrűn terjengő füstben és borgőzben táncoló párok árnyait lehetett kivenni. Valami cincogó muzsika szólt az egyik sarokban és az örömapa illő tisztelettel István elé lépett.

A férfi jóságosan és mégis tartózkodó fölénnyel fogadta az üdvözléseket és nyugodt szőke feje olyan hidegen, tisztán és finoman vált ki a felhevült durva arcok tömegéből, hogy Margit a régi rajongással bámulta meg. — Az én uram, — gondolta szívrepesve és várta, hogy a szemük találkozzon. De Istvánnak szerencsétlenségre tovább kellett udvariaskodni, hogy meg ne sértse a kényes paraszti büszkeséget. Az asszonyka pedig később a táncolók felé fordult.

A felhevült fiatal testek ott hajlongtak, forogtak előtte a csárdás gyors ütemére és egyszersmind azt vette észre, hogy önfeledten veri lábával a taktust. Fiatal volt, életteljes és a szeméből sugárzott a vágy a fiatal-ság örömei után, melyet hiába szomjazott. Egyik bányász elgondolkozva vakargatta a fejét, majd meglökte a társát, kicsit susorogtak és végül

a legény megindult Margit felé. Az asszony mosolyogva nézte zavart meghajlását és vörös ökleit, azután kedvesen bólintott és reátette finom fehér kezét a bányászruha durva szövetére.

És a krisztusfejű, szőke férfi, ott fent az asztalfőn, hová a nász-nagyok közé beékeltek, egész éjjel elnézhette szívének kedves leánykáját, amint önfeledt jókedvvel szállt mint könnyű lepke egyik munkáslegény izmos karjáról a másikéra. Könnyű csipkefátyla, mint szétfoszló álom, úgy repült utána és ő derűs mosollyal finom ajakán, táncolt, táncolt, táncolt. Néha reámosolygott az urára és az bátorítóan intett feléje, de a szíve kínosan vonaglott. — Szegény, szegény lelkem mennyire vágyódhatott társaság után, ha még ez is mulatságot szerez neki, — gondolta megértően és egyszerre világos lett előtte, hogy a fiatalságot nem lehet lenyügözni, mert még az égig érő szerelem is béklyó lesz rajta. — Engem fogva tart a sátorosi völgy és Margit egyszer nélkülüm is el fog menni innen, — cikázott agyába a rettentő gondolat, mint fellobbanó fáklya fénye a sötét éjszakán.

*

A lakodalom óta nagyon nehéz lett a helyzet. Margitnak gyakran voltak sápadt és fejfájós napjai és ilyenkor bármit is tett István, minden rosszul volt téve. Ha körülvette őt szerető becézgetéssel, az asszony elküldte magától, ha munkába temetkezett, Margit vágyódott utána. Kezét a kis Mari fején nyugtatva — kit folyton maga mellett tartott — órákig elüldögélt az ablak közelében. Nézegette a felhők váltakozó járását, mindaddig, míg a szeme bele nem káprázott, — ez volt az egyedüli szórakozása.

*

Tavaszkodott. István reszketett a levegőben szállongó friss illatoktól és a fű sarjadását szerette volna késleltetni, de a sátorosi csendes völgy csodás termékenységgel teregette szét dús kincseit az óriás bazaltfal védelme alatt. Közeledett az a nap, amely egy évvel ezelőtt a boldogságuk teljességét jelentette és István úgy félt az érkezésétől, mint beteg a krízis napjától. — Utazzunk el, — kérlelte Margitot és mindent fel akart áldozni; de az asszony a fejét rázta. — Nem István, magának nem szabad Sátorost cserben hagynia! — Nekem nem! — jajdult fel a férfi belsejében és ő, ki sohasem imádkozott, most görcsös, zokogó könnyöggel fordult valami láthatatlan hatalomhoz.

— Isten! ha ott vagy a mennyekben, ahol hisznek, tégy valami csodát! Miért veszed el tőlem, ha már egyszer nekem adtad, vagy miért adtad nekem, ha nincs erőm őt megtartani?

*

Margit egyedül állt az ablaknál és farkasszemet nézett a nagy bazaltfallal. Odafent robbantáshoz készültek és az ura bizonyára ott volt valahol a munkások között, serényen dolgozva. — Miért állok én itt egy idegen házban egyedül egy ablaknál, mikor senkinek sincs reám szüksége? — gondolta az asszony és őszintén csodálkozott. A robbantás után lehulló kötömegek zaja idegessé tette, türelmetlenül fordult el az ablaktól és befogta a fülét. — Azt hiszem pár nap múlva elutazom —, gondolta szórakozottan, mintha ez lenne a legegyszerűbb megoldás és lassan elindult a

szobák során át, csak a kis Mari bámész, kérdő gyermektekintetét kerülte.

*

Az utazás azonban elmaradt, mert Margitot ismét kínzó főfájás gyötörte és napokon át bezárkózva feküdt a szoba pamlagán. Kezét görcsösen kulcsolta össze a halántéka felett és néha reászorította égő szemére, mintha enyhíteni akarná a szúrást, ami az agyvelejéig hatolt. Nem gondolt többé kételyeire és vágyaira, csupán a jelen sajgó fájdalom kötötte le minden figyelmét. Az ura nem kérdezte többé, hogy akarja-e vagy sem, hanem orvost hivatott hozzá, a környék első tekintélyét. Fiatalt, de nagytudású ember volt és kutató, mély pillantásával egészen keresztülnézett az asszonyon. Az emberbarát mindent átölelő szeretetével, biztatólag szorította meg kezét. — Semmi nagyságos asszonyom, csak egy kis neuralgia, teljesen sötét szobában kell feküdnie egyideig és nagyon iparkodnia, hogy nyugodt maradjon és akkor jó lesz majd ismét minden... — De a doktor tiszta síma homlokára mintha egy kis felhő ereszkedett volna. Később sokáig beszélt Istvánnal négy szemközt és ez halásápadt arccal, dermedten hallgatta... — Lehetetlen doktor, lehetetlen —, tördelte görcsösen a kezét és leírhatatlan pillantással esdekelt kegyelemért, de az orvos nem mondhatott mást. — Számításom szerint még néhány nap... nagyon el volt hanyagolva a baj, ha hamarabb hívnak, talán még segíthetnem volna.

— Szegény, szegény kisleányom, — dadogta hideglelősen a férfi és eltakarta kezeivel az arcát. Az orvos szánó pillantással nézte a vergődést még egy percig, azután mint aki már sok tragédiát látott, halkán vette a kalapiját és anélkül, hogy Istvánt megzavarta volna, eltávozott a szobából.

*

Az asszony jóval nyugodtabb volt, mióta az orvos itt járt és a sötét szobában mintha fájdalmai is enyhültek volna. István majdnem egész nap mellette volt és ő szelíd megnyugvással pihentette kezét az ura kezében. — Ha majd jobban leszek — tervezgette ezt és azt és kis Marival, ki a dívány végén, a földön kucorgott, néha még el is tréfálkozott. Harmadnap történt azután, hogy az orvos ott járt. Alkonyat táján Istvánt elhívták valamiért és szinte készségesen távozott, mert az ereje sokszor már majdnem cserben hagyta. Margit magára maradt a kis sánta leánykával, ki a földön ült összehúzódva a sötétben oly csendesen, mint egy kis anyóka. — Mi van most — kérdezte tőle Margit, — reggel vagy este? — Nem tudom biztosan — felelt a gyermek, — talán már alkonyodik. — Az asszony könnyűnek érezte a testét és lassan felemelkedett párnáiról; a többnapos fekvés után jól esett ez a csekély mozgás és szerette volna már ismét egy kissé Isten szép világát látni. Szinte friss energiával ment az ablak felé és anélkül, hogy valaki megakadályozta volna benne, félrehúzta a nehéz függönyöket. Odakint éppen alkonyodott és a naplemente pazar szépségben megaranyozta a szemközt lévő bazaltoszlopokat. Margit mintha magasabb akarottnak engedelmeskedne, anélkül, hogy másfelé nézett volna, felemelte tekintetét a csillogó vörös fény által megvilágított hegycsúcsra és az utolsó kép, mit fáradt szemhártyája befogadott, az a hely volt, amelyen boldogsága hajnalán, önfelelt odaadással borult az ura keblére. De csak egy percig látta, mintegy dicsőségben ragyogva, a vörösön csil-

logó ormot, azután elsötétedett a szeme előtt minden. — Nagy Isten! Mi ez? — sikoltotta rekedten és két kezét rémült mozdulattal kapta a szeméhez. Azután egy őrjítő gondolat térdre kényszerítette, egy pillanattal később pedig a kis Mari, mint vinnyogó kis állat, úgy szűkölte körül, földön heverő ájult szép testét.

*

— Miért? miért? mit tegyek? Isten! Isten! hol vagy? Hallgass meg! ne hagyj el! megőrülök! — és a szerencsétlen asszony nem tudott megnyhülni. Világtalan szemével kérdőn meredt az ürbe és a férje, mint élő halott, úgy feküdt a lábai előtt, homlokát a földhöz verve, tehetetlen kínjában. Az asszony agyában pedig zakatolva rohantak a gondolatok: mi lesz most? mi jöhet még ezután? Lázongó büszke lelke nem tudott megalkudni és a fiatal test, melynek egészséges szépségére oly büszke volt egykor, nem tudott beletörődni abba, hogy most ő is a nyomorultak országába tartozzék. Eszébe jutott, amit egyszer kis Marisról mondott: miért él az ilyen szerencsétlen? Ó, a halál! Mennyivel jobb lett volna az! És az urára gondolt, a jó és becsületes urára, akinek nem tudott az lenni, ami szeretett volna, addig sem még ép volt. Mi lehet hát akkor most? Kolonc a nyakán, melyet az egészséges férfi görnyedő derékkal hurcol az élete végéig... Vagy addig míg én élek, jutott az eszébe és a szíve megdermedt a rémülettől. Itt van a megoldás. De miért, miért? Visszaborzadt attól a gondolattól, hogy ő maga önkézevel... — Nem bírom megtenni... nem tehetem, sikoltozott észtvésztoén... — és ismét zavart, dadogó félszavak következtek, kérdések, melyekre senki, legkevésbé pedig István nem tudott felelni. A gondolattal, mely rémes szálaival lassanként bepókhálózta a lelkét, csak nehezen tudott megbarátkozni. A fiatal életerő küzdött benne a zavart lélek hagymázos terveivel, de amint a küzdelem eldőlt, lassanként megcsendesedett. Átmenet nélkül abbahagyta őrjítő kiáltozásait, nem kérdezett többé Istent és embert, hogy: miért? csak ült a szegény világtalan asszony és a zavartlelkűek konok makacsságával várt, várt valamire.

*

A kérlelhetetlen idő pedig múlt felettük, a percekből órák, az órákból napok lettek és elkövetkezett az is, midőn Istvánnak össze kellett szednie elgyötört férfierejét, hogy ismét helytálljon a bányában. És megtörtént egy napon az, hogy Margit magára maradt, csak kis Mari ült a lábainál épp úgy, mint pár héttel ezelőtt. Mindössze felhők járása helyett most az örök sötétséget kémlelte és utazni készült ismét, utazni; mintha az lenne az egyedüli megoldás. — Itt van István? — kérdezte egyszerre az asszony, mintegy kémkedve, de csak a leányka vékony hangja válaszolt. — Nincs itt más, csak én... hívjak be valakit? — Nem, nem kisleányom — és Margit áldólag tette kezét a kis elhagyatott szőke fejcskéjére. Tőle búcsuzott csupán, mert érezte, hogy ennél a gyereknél nem pótolhatja senki. — Nem kisleányom, inkább neked is el kell egy kis időre menned. Pihenni szeretnék... — és Margit igazat mondott. — Eredj haza addig édesanyádhoz... — és kis Mari kelleetlenül engedelmeskedett. Lassan kiment a szobából és sánta lábacsáját nehezen vonszolta. A napos úton hazafelé menet itt is, ott is virágokat tépett és kis koszorút formált belőlük öntudatlanul. De a kedve nagyon borús volt, mintha állati ösztön

súgta volna neki, hogy veszély fenyegeti egyetlen jóltevőjét és kis Mariban ismét felébredt a régi dac. Elhatározta, hogy engedetlen lesz és mint azelőtt a bányából nem lehetett kitiltani, úgy most ismét visszafordult Bertóthyék háza felé. — Majd odaadom neki a koszorút — gondolta, talán nem haragszik akkor és a virágokat maga fölé emelve, besompolygott a homályos szobába. A nagy karosszék üresen állott, csak a földön hevert előtte Margit könnyű kendője és a gyermek korát meghaladó rémült megértéssel nézett az üres szék felé. Talán ismét az ösztöne dolgozott benne, de egy pillanatot sem veszített, hanem felkapva az áruló kendőt, amennyire csak sántasága engedte, oly gyorsan futott Bertóthy István irodája felé.

*

A vak asszony tapogatózva ment feljebb és feljebb a napos ösvényen. Annyiszor járt itt, valamikor régen, hogy könnyű volt reátalálni a keskeny gyepes ösvényre. Ifjú asszonyi boldogsága, mint ezer finom szál, úgy fűzte az emlékeit ehhez az úthoz és ahol egyszer az életbe indult el, ott taposta most a halál sötét ösvényét. Feljebb, mind feljebb... Itt lehet a hely, ahol egykor kis Mari tarka szoknyáját megpillantotta és ahol Tajgetosz hegyéről beszélt az éptestűek kegyetlen szigorával... Igen a Tajgetosz... Ő most megy, megy mind feljebb a jó meleg napon és virágzó szép arcát felemeli az éltető sugarak felé. Milyen könnyű, milyen egyszerű ez... elhalad a régi bányászajak mellett és kicsit tapogatózva, de jól ismerős biztonsággal felér a csúcsra, hol egykor Istvánnal állt. Nem, nem, erre, csak erre nem szabad gondolnia, mert akkor nem képes reá, pedig éppen Istvánért kell meglennie... A járása néha tétova lesz, mintha nem bírná tovább vonszolni a terhet, de azután azzal biztatja magát: a csúcsról még csak néhány lépés és vége mindennek. Kezét összekulcsolja a mellén, mintha imádkozna és lassú léptekkel megy, megy a fehérruhás, vak asszony, a gyönyörű tavaszi napsütésben a megoldás felé...

*

István ezalatt kétségbeesett gonddal kutatta át a ház minden részét; kezében a fehér kendő, ajkán az asszony neve és szemében az örület lángolt... — Margit! Margit! — járta át a rekedt hívás szívetdermesztően a lakást, de az asszony egykor oly ragyogó hangja nem válaszolt sehol. Kis Mari tétován nézte a meddő keresést, mindenütt a férfi után sompolyogva és gyermeki elméje borzalmas csodákat sejtett. — Messze nem lehet — tördelte a férfi és egyszerre valami rettentő sejtelem derengett át rajta... — A kút...! Hamar a kúthoz! — és rekedtté kiáltotta magát a parancsolásban. Ijedt férfiak jöttek, létrákat és köteleket hoztak, ezalatt pedig a ház mögött a napos ösvényen a vak asszony lassan tapogatózott tovább a bazaltömlés fenségesen borzalmas szakadéka felé...

*

A bányában rendben folyt a munka és az emberek javarésze mitsem tudott a közelben lejátszódó tragédiáról. Robbantáshoz készültek és az éles jelzősíp megszólalt a munkavezető kezében: — Mindenki a házba; vagy mentett helyen tartózkodjék... — A robbantás színhelye pár pillanat alatt teljesen üres lett és István most erre tartott, mintegy ösztöneinek

engedve és nem törődve semmi veszéllyel. A kutatás mindeddig meddő maradt... de most... mi az a fehér folt, mely közel a gerinchez úgy világít, mint egy karcsú fehér virág? A bánya területe üres..., mindenki félti az életét..., ki lehet hát az a vakmerő, ki a halállal dacol?... — Margit! Margit! — tör ki a férfi torkából félig ujjongva, félig rekedten és az ámuló munkások káprázó szemei előtt, mint őrült fergeteg rohant el gazdájuk felhevült alakja... Finom, nyugodt, Krisztusfeje most az önkívület bélyegét viselte magán és amint elrohant mellettük, a füstölgő gyújtózsínór már el is érte a dinamitot és a következő másodpercben a detonáció megrázta a hegyet. A kövek robaja és felszálló pora eltakarta az emberek szeme elől mindent. Dermedten néztek egymásra és mivel minden bányász babonás, megjelölték magukat a szent kereszt jelével.

*

Az asszony leomlott a földre a robbanás erejétől és ott feküdt önkívületben, mikor ura lihegve, verejtékezve utólérte és leomlott melléje. — Margit, Margit, miért tette ezt velem? — hörögte és a testét megrázta a görcsös zokogás.

Az asszony magához tért és világtalan szemével fürkészve igyekezett kutatni, hogy hol van. Kinyujtott keze az ura könnyáztatta arcát érintette és azt hitte, megtörtént minden és az, amit most érez, már nem erről a földről való. Valami isteni megbékélt boldogságot érzett és tisztult eszményi szerelmet az iránt a férfi iránt, ki idegei végső ernyedésében ott fetrengett a földön. — Most ismét boldog vagyok, olyan tökéletes boldog, mint az első napon — gondolta és csak a férfi vergődése hatott reá kínosan. Hát ő miért nem boldog és sírni még sohasem hallottam. — István, — szólt reá szelíden és szívigható melegséggel tárta felé a karjait. Csak amikor a férfi magához ölelte és görcsösen remegve tapogatta végig, hogy ép-e minden tagja, akkor eszmélt az asszony egészen magára. — Élek —, állapította meg naiv csodálkozással — és különös — de valami felszabadult örömmel is egyben. Ő, ki nem tudta elképzelni, hogy bele lehet nyugodni a tragédiába, most egyszerre örülni tudott annak, hogy nincs mindennek vége, hogy érzi még a nap égető melegét és gyöngéd vigasztalással nyúlt a férfi feje után. — Kisleányom, miért tette ezt velem? — ismételte meg a kérdést István és az asszony hajdani gőgjének valami parányi árnyával válaszolt: — Nem akartam a terhére lenni István. Ó, hogy szorította magához, hogy remegett közben a férfi. — Terhemre? Nekem? Hisz belepusztultam volna, ha elhagy. — És eszébe jutott az elmúlt hónapok kínos vergődése... Az ő negyven esztendeje és a sátorosi völgy csendje, melyet Margit előbb-utóbb úgyis elhagyott volna. Az örökös remegés és a csoda, amelyért úgy könyörgött... A csoda. Ime az Isten kifürkészhetetlen útai... most itt tartja feleségét a szívére szorítva és szikár karjával erősen reáfonódik, hogy el ne engedje őt magától többé soha... És az asszony az első napok mámoros remegésével borult reá, mint felfutó repkény az őt éltető fára. A szívük ismét egészen a mélyéig kitérült, hogy így egyesüljön, és amint ott állnak összeölelkezve a napfényben fürdő hegytetőn, a férfi és a vak asszony, lelki szemeik előtt csodálatos gazdagsággal tárult ki a jövő élet együttműködése, megértő jósága, benső gyönyöre. Az asszony megbékélten hajtja le a fejét és míg világtalan szeméből súlyos, lassú könnyek peregnek alá,

szíve nem dermed meg többé az örök éjszaka tébolyító gondolatára, hanem felenged rajta a fagyos kéreg, a szörnyű megrázkódtatás után. Besurran rajta a megértés és érzi, hogy kellett az a kegyetlen és mégis boldog csoda, amely megmentette őt a közelgő bukástól és megtartotta itthon a sátorosi völgy békés csendjében, az ura mindennél többet érő áldott szerelmének.

T. Hallósy Mártha.

TESTVÉREM, MONDD...!

Láttál-e habzó galagonya-tengert
kint a berekben?
Hallgattál-e füledre-tett tenyérből
vérmuzsikát, szomszéd erekben?
Lombon-beszegült napfényhúrra
csapott-e kezed égi vággyal?
Utánoztál-e vig madarakat
csattogással?
Adtál-e másnak önbizalmat
tisztá szavaddal?
Tévesztetted-e magadat össze már a
tavasszal?!
Feszengtél-e levegő-módra szerte-széjjel?
táncoltál-e könnyű lábadon már a széjjel?
Hajdon fejeddel futottál-e csapó esőben?
Nevettek-e reád az emberek arra menőben?
S érezted-e, hogy csupa testvér
mind, aki rád néz, szemmel szeret,
hogy jó szavadra lelkük viasza
mézet pereg?
S nyitnál-e ajtót csengve-bongva,
begurítva elől kedvedet?
Törtél-e össze hirtelenül
bánat-felleget?
Ölelted-e már a világot
félve, szeretve —
gondoltad-e azt, hogy mindenki
boldog lehetne?...

Nagy Emma.

AZ UTOLSÓ POGÁNY.

Nagy, nehéz, nyomasztó csend ül a béli monostoron. A barátok lábujjhegyen, hangtalanul suhannak végig a sötét folyosókon. Nesz nélkül nyílnak a keskeny cellaajtók. Még a monostort körülvevő tölgyesben is elnémult a lombsusogás, annak a zaja sem zavarja a csendet. Haragszik a perjel.

Nem úgy haragszik, mint más; haragjának oka sem olyan, mint másé. Szentéletű, nagytudományú, komoly férfiú, ki mögött egy egész élet van már nehéz szolgálatában az Úrnak. Mert nehéz szolgálat volt az. Kivált az utolsó harminc esztendő, melyet Istvánnak, a szent királynak hívására itt töltött a pogány magyarok közt, akik sehogy sem akarták bevenni az új hitet. Minduntalan véres lázadásokkal igyekeztek visszavenni az Új Istentől az Öreg Isten jogát, feldúlták a templomokat, felperzselték a monostorokat, kard élére hányták az új hit papjait, híveit... Koppány, Vatha, Vatha fia János: mind egy-egy rémes, véres fejezet a harminc esztendő nehéz történetében!... De végre csak megtörték a pogány magyarok. A király kemény rendeletei és az a törhetetlen szigorúság, amellyel az új hit papjai irtották a régit, megteremték a jó gyümölcsöket: bemohosdtk a pogány oltárok, elhallgattak a pogány dalok, kivesztek a pogány táltosok...

És most kell hallania a szentéletű perjelnek a riasztó hírt, hogy nem is nagyon messze, a Vértes rengetegében még van parázs a hamu alatt! Orosfia Abád nem akarja az új hitet! Táltosa is van, fehér ménje is van és valami bujkáló hegedős, a nagy éjszakák nagy csöndjében, bezárt ajtók mögött, még egyre zengi a lakomázó házban az „Öreg Isten“ és a „Kis-asszony“ együgyű dalait!

— Hogy ez a fajta nem akar kiveszni!...

Ezért haragszik a szentéletű perjel, ezért van csönd a béli monostorban, ezért járnak nesztelenül a jámbor barátok, ezért halt el a monostor körül még a lombsusogás is. Haragszik a perjel!

Cyprián barátot hivatja magához.

— Fiam, Cyprián! Hallottad az új hírt?

— Még most is borzadok belé, atyám!

— Tudom, fiam! Azért hivattalak. Te vagy a legbuzgóbb az egész monostorban, igaz, hűséges szolgálja mi igaz Urunknak. Felírják a te érdemeid: egymagad több sípot, hegedőt törtél össze, mint a többi mind együttvéve! A te érdemed, hogy messze körülünk elnémult a balga virágénekek csiválgatása, a pogány istenek együgyű, csácsogó éneke, mely zavarta szent hitünk himnuszát!... Téged küldelek. A te szent tüzeddel menj alá Orosfia Abád házába, nézz körül jól és cselekedjél! Ha igaz a hír, menj Fejérvárába, kérj a várispántól fegyvereket... és tudod a többit!

Ha pedig nem igaz, siess ide vissza! Míg meg nem térsz, csendes lesz a béli monostor!...

*

A barna este már egészen elteríté sötétlő palástját a Vértes rengetege fölött, amikor Cyprián barát megdöngette Orosfia Abád házának nagy tölgyfakapuját:

— Nyissátok ki! Jámbor kolduló barát. Eresszétek be Isten nevében!

Ijedő léptek loppal dobbanása. Halk csikordulása nagy, nehéz ajtóknak. Suttogó kiáltás fojtott rianása. És... nem nyílik a kapu.

— Ébredjete, héj! Vendég jön a házhoz! — s a hatalmas öklök alatt döngve nyög fel újból a nagy szárnyas kapu.

— Nyitjuk, atyám, nyitjuk! Csak beleszorult a závár pecekje, azt kell kiverni.

— Hát verd, de hamar!

— Megvan már, atyám!... Jöjj! Vár a nagyúr!

Lelahajtott fővel megy előre az öreg szolga a fáklyás apród után, hogy mutassa az utat a lakomázó házba. Mintha azonban a monostori elnémult tölgyek mind ideküldték volna a lombreszketésük, úgy reszket minden ízében az öreg cseléd. A feje, a lába, a keze. Alig hogy fel bírja zárni a ház ajtaját.

Cyprián belép.

Tágas, nagy teremben találja magát. Középen nehéz tölgyfaasztal, körülötte tőkék kerekre kivágva, letakarva hatalmas medvebőrökkel. Hátral a két sarokban görög edényekben kékesen lobogó gyantaláng. Az asztal mellett ketten ülnek. Két öreg, őszbecsavarodott, kemény, keserű magyar: Orosfia Abád és valami hozzátartozója.

— Dominus vobiscum! — köszön rájuk s áldásra emeli mind a két kezét.

Azokból halk dörmögés szakad fel az áldásra, mint mikor öreg medvék morcosan morognak; inkább csak dacos fejbőlintásuk a „fogadj Isten!”

A barát meg ott áll az ajtó mellett, csak a szeme jár villanón körül a teremben s az orra szimatol a levegőben. Lakoma szagát érzi, pecsenyés erős borszagot, de az asztalon nem lát semmit. Ezért nem akart hát engedni a závár?!...

Most megszólal Orosfia Abád. Kelletlen, keserűn száll a szó ajkáról.

— Ha már itt vagy, ülj le, barát! Ott az asztal végén van számodra hely. Tedd le az iszákod. Ha éhes vagy, hoznak vacsorát: tejet, kenyeret. Péntek van! Böjt van!

— Köszönöm, nagyúr!

Föllángol a szóra Orosfia szeme:

— Mit? Te magyar vagy?

— Tizedgyerek vagyok. Dézsmaként jutottam a monostor birtokába; kicsi koromtól ott neveltek szentéletű atyák.

— Németek, csehek, morvák!... Ejh! azért magyar vagy! Vér nem válik vízzé! Jöjj közelebb, ülj ide mellém! Magyartól nem tartok!

— Nagyúr! — szisszen fel halkán, figyelmeztetőn az asztalnál a másik.

— Hagyd, táltos! Magyar! Nem kémnek született!

S míg a barát lassan, pirulva lépdel a nagy kőkockákon az asztalfő felé, harsány kiáltás zendül Orosfia ajkán:

— Héj! Odakünn! Vissza a vacsorát!

— Nagyúr! — kiált fel sápadt-ijedten az asztalnál a másik. — Nagyúr! — ismétli remegve, elrúgja maga alól a medvebőrös tőkét, feláll és indul kifelé: — Én megyek!

— Hát menj, ha félsz! Én nem tartok tőle!

Nyílik az ajtó. Tarfejű rabszolgák nehéz tálakat, színezüstből vert hatalmas kancsókat, itcés ónkupákat hoznak. Hangtalanul teszik az asztalra a nagyúr és a barát elébe.

Ez rémült-ijedten ugrik fel. Veti a keresztet. Szeme borzadva mered a tálakra. Pecsénye van bennük! Barnapirosra pirított őzgerinc, megtüzdelve sűrűn fehér szalonnával, gyenge fokhagymával, — ma: péntek este!

— Mitől riadozol? Tudod-e, mi van ma?

— Böjtös péntek este, nagyúr!

— Nektek! De nem a magyarnak!... Az Öreg Isten napja van ma! Annak a tora ez! Arra iszunk ma áldomást! Az Öreg Istenre!

— De bűn, véték ez az új hit ellen! A Szent Isten ellen!

— Ne csácsogj nekem!... Az én istenem az Öreg Isten! Tarts velem, ha akarsz, szívesen kínálom; ha nem, eredj tovább! Magyar számára az én házamban ma nincs más lakoma! S ha magyar vagy, koccintasz velem az Öreg Istenre! Mert ő az igaz Isten!

Zavarodottan hallgat a barát. Talpa alatt ég a hideg kőkocka; hirtelen olyan forró, fullasztó lett itt benn a levegő! Talán a gyanta lángja? vagy ennek a kárhozott pogánynak östüze?!... Menne is már innen. Ám lekötve tartja valami ígézet... Mintha valahol, valahol, valaha, régen már látott volna ilyen lakomázó házat!... Az a kékes láng a görög edényekben! Mintha régen, nagyon régen, elképzelhetetlenül régen, egyszer már beleveszett volna a tekintete ilyen kékes lángba!... De hol? De mikor?... Nem tud emlékezni!... Zsibbadt tagokkal rogy le a medvebőrre; úgy perzsel az is, mint az eleven szén.

Orosfia már javában lakomázik.

— No, tarts velem, barát!... Az áldomáshoz táltos kell: légy a táltosom!

— Vétkezel, nagyúr! — rebegi ez.

Amaz megrengeti bozontos, ősz fejét.

— Én vétkezem?!... Hát az új hit szerint véték a hűség? — s szilajlan ragadja meg a nehéz ónkancsót, tölt a barátnak, tölt magának. Aranyló bor ömlik az itcés kupákba. Magasra emelve csendíti össze a magáét a barátéval: — Igyál, barát! Az Öreg Istenre!

Keresztet akar vetni a barát, de nem mozdul a karja. Mondani akarná: „Ne vigy kísértetbe!“, de nem jut eszébe.

Orosfia üresen teszi le a kupát.

— Nem iszol, barát?

— Véték az, nagyúr! Hagyd el te is! Térj az új Istenhez! Elhagyott a régi! Koppány felnégyelve, Vatha lovak farkán, Vathafia János...

— A király bűne! Elhagyta a magyart!...

— Lázadók voltak!...

— A német kell neki, meg a cseh, a morva! Azért hagyott el a Magyarok Istene...

— Lásd, magad is mondod: elhagyott a Magyarok Istene!...

— El! Mert cenk lett a király, hitványok lettek a táltosok és korcs

lett a magyar! De még él, még itt van az Öreg Isten! Torát üljük ma! Neki áldozunk! — s újból színültig tölti az öreg ónkupát, szilajon összecsendíti a barátával: — Igyál, barát! Az Öreg Istenre!

És egyhuzamban kiissza a kupát és kiált:

— Héj! Odakünn! Vigyétek a tálat! Aztán jöjjön be Csillám!

Hangtalanul jönnek a rabszolgák, kiviszik a nagy nehéz tálakat, csak a kancsók meg a kupák maradnak az asztalon.

— Jöjjön be Csillám!

Lágy, tipegő léptek, asszonyi köntös halk zizzenése s már ott ül Csillám az asztal mellett a baráttal szemben. Panyokán rávetett hódprémes ködmöne alól vakítóan ragyog ki a patyolat ingváll, kibontott szöghaján villog az ékköves párta, piheg a keble és az ajka, hajnali pírban ég egész orcája, csak a szeme... az lángol, lobogva vadul, olyan lángolás-sal, hogy a barát nem bír belenézni.

— Csillám, a leányom — mondja Orosfia s nagy, csontos tenyerével végigsimítja azt a csodaszép szöghajat.

— Kezdd, Csillám! Egy virágéneket!

Szétlebben a ködmön, remegő kezével kicsiny, finommívű hegedőt von elő alóla. Megsimítja lágyan az ezüsthúrokat s néhány hang után a hegedőn és ajkán egyszerre csendül meg a dal, a „virágének“ — futó felhőről, nyíló virágról, napsugár csókjáról...

Tenyerébe hajtva fejét könyököl az asztalra Orosfia Abád. Szinte nyeli a tiltott, bűnös, pogány éneket.

A barát pedig csak néz, néz, riadt rémüléssel néz a hegedőre. Ez az! Ilyet tört ő össze százával, ezrével! Azt hitte, hogy mind összetörte... és hát maradt még egy! Ám inkább maradt volna meg mind a többi, csak ezt az egyet tudta volna összetörni régen!... Hogy szól ez a hegedő! Micsoda bűvös hangok zsonganak belőle! A szívbe, a lélekbe markolnak! Orosfia Abád hogy reszket beléjük és... és ő maga is, a kemény, szigorú barát!... Megmarkolja mellén a durva szőrcsuhát. Ott benn a csuha alatt mintha valami visszhang ébredne! De mi?... A szív... a vér... a lélek?... És hogy dalol ez a leány!... Csengő hangjára, mely zengőn szárnyalja be a tágas lakomázó házat, köd száll a barát szemére. Aranyos, rózsás köd... Ilyet is látott és hallott ő valahol... valaha régen... kicsi hegedővel fejező szép asszonyt!... Talán az anyját, vagy kisasszony nénjét... S míg zengett a dal és csengtek a kupák, látja önmagát, mint kicsiny gyermeket barna medvebőrön végigheveredve a lakomázó házban, belecsudálkozva a kék gyantalángba... Igen! Most már látja, tudja! Ébredő érzéssel, bizonyos tudattal... egyszer... nagyon régen...

— Igyál, barát! — s csendül előtte a kupa, Orosfia Abád szól hozzá biztatón: — Igyál, barát! A szerelemre!

S Cyprián barát nyúl a kupa után. Reszkető kézzel emeli ajkához és kiissza fenéig az aranyló italt.

— Csillám, a Kisasszony dalát!

Új hang cseng fel a hegedőn. A Kisasszony istennő pogány éneke. És zengi Csillám is, nem lankad a hangja; a pogány éjszakán csudás erővel, megejtő szépséggel szól a Kisasszony dala.

— Igyál, barát! A Kisasszonyra!

A barát mohón nyúl a kupa után.

— Megállj! — dörgi felugorva Abád — nem ezt! Ez papoknak meg

németnek való! Csak bódít, csak altat! A Kisasszonyra ma mással koccintunk!... Héj! Odakünn! Az ótömlőből hozzatok ősitalt; aranykancsót, aranykupát hozzá!

S míg nyílik az ajtó és hangtalan rabszolgák némán teljesítik a kapott parancsot, Orosfia Abád vad dühvel hajítja a két ónkupát a túlsó sarokba.

— Ezt ízleld, barát!

A színarany kancsót magasra emelve tölt a színarany kupákba. Átható, erős szag tölti meg a lakomázó házat. Fehéres, szürkés folyadék ömlik a kupákba.

— Ezt a Kisasszonyra!

— A Kisasszonyra! — kiált a barát s csengve csendül össze a két aranykupa.

Kiisszák egyszerre.

— Lángoló tűz ez, nagyúr! Mi ez?

— Erjesztett kancatej. Igaz magyarnak való ősi áldomásra!

— Mintha égő tűz ömlenék belém!

— Az is! Égő tűz, mely eloltja a benn égő tüzet!... Még egy kupával, barát!

— A Kisasszonyra?!

— Az Öreg Istenre, aki nem hagy el!... Elhagyott a Hadisten, elhagyott a Magyarok Istene... meghátrált az Új Isten előtt... hitványak voltak a táltosok... De él még az Öreg Isten! Az ő áldomására ezt az új kupát!

— Sok lesz, nagyúr!

— És ha a nagy turáni pusztá minden kancateje mind belém ömlenék, az sem olthatná el azt a tüzet, ami itt bennem ég, barát! Egy egész világ lángol itt benn! Tüzet a tűzre! Égőt, olthatatlant! Igyunk! Az Öreg Istenre!

Félnék lépés koppan. Szolgai alázat. Fojtott, remegő hang.

— Nagyúr! A csillagok kellő helyen állnak.

— Hívjátok a táltost!

— Nincs táltos, nagyúr! Az udvarpásztor azt mondja, megszökött.

— Megszökök, ma?! Az Öreg Isten napján?!... Hitvány a táltos; nem csoda, ha haragszik az Isten!

— Táltos nélkül nem lehet áldozni! — lehel a szó az asztal túlsó feléről Csillám ajakáról a szeme könnyével együtt.

Rettentő haraggal rázza meg bozontos fejét Orosfia Abád. Az aranykupa roppan a kezében.

— Hozzátok vissza a föld alól is! vagy az öklömmel verem be tar koponyátok!... Megszökök a táltos, a hitvány, a bitang! Előled szökött meg, tőled félt, barát!... Áldozatra készen a fejez mén! Titkon, rejtve neveltük Csillámmal négy esztendő óta a mai napra! Éjjel, loppal, titokban jártattuk a vak éjszakákon! Nappal nem lehetett; elvitték volna és... dulás lett volna a házban!...

Zúgás, zsi bongás, kavargó zsvaj vad lármája ébred a szóra a barát lelkében... Ilyet is hallott ő valaha régen, ott abban a lakomázó házban, mikor végigheveredve a nagy medvebőrön, hegedők szavára belecsudálkozott a kékes lángokba. Ajtót döngető tompa ütéseket, riasztó recsenést, roppanó robaját bedöntött ajtóknak. Durva szitkokat, harsány kiáltozást,

élesen rianó rémült sikoltozást. Látott embereket berohanni már véres kardokkal, véres buzogányokkal, neki a lakomázó ház ősz férfainak, fejér asszonyainak, s freccsent a piros vér a nagy kőkockákra... Azután nem látott semmit, elaludt a láng, csak érezi, hogy valaki felkapja és szalad vele ki a lakomázó házból, keblére szorítva oson és fut vele a vak éjszakában... nem soká, nem messze, egy földbesüllyedett kis jobbágy-kúnyhóig, annak is csak a küszöbéig, mert ott összerogyott... Öreg jobbágyasszony veszi fel a földről, viszi a nyitott tűzhely lobogó tűzéhez és ijedten sikolt: „Ez a gyerek véres!“ „Nincs semmi baja, csak az én vérem csepegett homlokára“ — szól a küszöbről halkán, fulladozva a szó... És azután nem lát, nem érez többet semmit a barát... leszaladt a kárpit... csak a homlokán gyöngyöznek nagy verítékcseppek.

Felneszel.

Tompa szaladások, siető rémület, kapkodó ijedtség reszkető szolgákon. Benn rettenetes düh, lángoló indulat, galambszívdobogás.

Felhördül a nagyrú:

— A csillagok lefelé haladnak! Nem, nem lehet várni! Elmúlik az áldozás ideje... Barát! Légy te a táltos! Ha már ittál a Kisasszonyra, az Öreg Istenre...

— Nem tudom... mit kell csinálni...

— Elvégzek én mindent, te csak légy ott!

Dermedten gondolkozik a barát. Tűz lángol a fejében. Az ő kezében is meggömbül az aranykupa nyaka. De nem mozdul a medvebőrről.

— Jőjj! Légy a táltos... a mi táltosunk! — s finom, fejér kéz nyúl át érte az asztalon, lágyan megfogja reszkető öklét, sürgetőn húzza, viszi magával: — Jőjj! Légy a mi táltosunk! — Azután megfogja az apja kezét is: — Menjünk, atyám! Sürget az idő!

Mintegy álomban mozdul a barát, igézettől fogva követi Csillámot.

Künn már nincsen csillag. Kavargó fellegek sötét duzzadása gördült nagy sietve a csillagok elé. Az udvarra vak sötétség borult, mellyel erőtlennül küzködik a lobogó fáklya..

Lenn, hátul az udvarban az istálló előtt komor, sötét gyülekezet. Orosfia Abád egész házanépe. Mind pogány. Még a tarfejű rabszolgák is azok.

Némán nyitnak utat.

Az istállóban kapál a fejér mén; gyönyörű állat, igazán isteneknek való pompás áldozat. Ahogy meglátja Csillámot, táncolva szökel, nyihálva nyerít. Két marcóna szolga kifordítja, Csillám odalép hozzá, lágyan becézve végigsimítja megszegett nyakát és egy csókot lop reá. Aztán Orosfia Abád lép eléje. Köntösöve mellől rövid, vastag, hegyes, kétélű kardot von elő.

— Allj ide, táltos! Nyujtsd ki áldásra mind a két karod! Az Öreg Istennek áldozzuk ezt a mént! — szól s egy hatalmas döféssel markolatig merül a rövid kard a fejér mén szügyébe.

A halálra sértett állat riadtan ágaskodik magasra, majd meg elterül a vastag alomszalmán. Egy-két vonagló rugás a végső küzdelme és elszáll a párája. A nagyrú pedig elkapja a fáklyát a szolga kezéből és meggyújtja vele a gazdagon almozott száraz szalmát.

— Ki mind a szabadba!... Csillám! Az Öreg Isten dalát!

Lassú, halk dal zendül a néma éjszakán. Benn az istállóban lángolva

ég a száraz szalma, kúszó lángnyelvei már a tetőt nyaldossák, tüzet fog ez is és: ég az óriási máglya, az utolsó oltár. Tűzfényvilágította arcok néznek a lobogó tűzbe s míg mind hangosabban és hangosabban szárnyal az ének, Orosfia Abád az aranykupából kancatejet loocsint a tűz közepébe.

— Az Öreg Istennek!... Az utolsó áldozat!...

Ebben a pillanatban vakító fénysáv cikázik át a beborult egen, utána csattanó, megrázó dördülés és sűrű nagy cseppekben megered a zápor, hogy a következő percben már ömölve zuhogjon, mintha öntenék.

Az óriási máglya, a fehér mén égő istállója csak kevés ideig bír küzdeni a felhőszakadással. Kezd elhalni, elaludni a tűz.

Döbbenetes rémület reszket át a gyülekezeten. Az ajkakra odafagy az ének, Csillám kezéből kiesik a kicsi hegedő.

Már alig itt-ott serceg a megszenesedett zsarátnok.

Hörgő kiáltás szakad fel a nagyúr ajkán:

— Elalszik a tűz!... Az Öreg Istennek nem kell az áldozat!... Ne kelljek én se!...

Övéből kirántja a fehér mén vérétől még pirosuló kardot, haragvó lelkének vad dühével beledöfi a maga szíve közepébe s holtan bukik arcra a megrettent gyülekezet elé.

*

Cyprián barát belép a perjelhez. Ónszínű orcával, rogyadozó lábbal áll meg a szentéletű férfiú előtt. Lesüti a szemét, nem mer reátekinteni.

Nem igaz a hír, atyám! Orosfia Abád már nem áldoz többet, nincs már fehér ménje, nincs táltosa sem.

— Áldassék érte az Úr! Imádkozzunk, fiam!

A monostor harangja vecseryére kondul.

Cyprián lerogy a perjel elébe. Öklével veri a mellét, sötét homlokával a kemény kőkockát.

— Peccavi!... Peccavi!...

Azután letámolyog a monostor templomába. Három nap és három éjjel térdel a hideg köveken... de mindhiába...

Nem látták többé a monostorban. Eltűnt. A szentéletű atyák nem tudták, hová lett, mi lett vele, — nem tudta senki soha.

... Csak az „Öreg Isten“, vagy talán még inkább csak a „Kisasszony“ tudta bizonyosan!...

Szombathy István.

Butaraj

BAROKK ÍZLÉS IRODALMUNKBAN.

Az irodalmi ízlés kérdéseivel nemcsak a mi irodalomtörténetünk, hanem a nyugatiaké is csak elvétve foglalkozott eddig. Újabban már oly elméletet is láttunk, mely az irodalomtörténetet egyenest „ízléstörténet“-nek szeretné megtenni. Ez azonban túlzás. Az ízlés fontos tényezője és eredménye ugyan az irodalmak fejlődésének, de nem egyetlen. Többedmagával áll a tudományos érdeklődés körében, s ha eddig történetével általában keveset törődtünk, illő lesz ama többiekkel együtt feléje is odafordítanunk figyelmünket.

Minthogy valamely korszak ízlése — ez a nehezen meghatározható lelki forma — az illető korszak művészeti és irodalmi stílusán mutatkozik meg legszembetűnőbben és így tanulmányozásra is legalkalmasabban: az ízlés problémáit rendszerint a stíluséival azonosítják és helyettesítik. Pedig a stílus, ha csak fogalmát végtelenül ki nem terjesztjük, csak egyik tükrözője, mintegy kövületi képe az ízlésnek, s a művészettörténet épp azért fordíthatott reá már régóta nagyobb gondot, mert tárgyában — az ú. n. képzőművészetekben — a stílus csaknem anyagilag konkrét jegyekkel jellemzi magát. Onnan, a művészettörténetnek e részbeni fejlettebb gyakorlatából, származott át újabban az irodalomtörténet területére is a stíltörténeti érdeklődés, magával hozva az ottan használatos elnevezéseket is. Ezért szokás ma már az irodalomban is barokk, rokokó, sőt román és gót stílusról, helyesebben ízlésről szólni. E nevek használatában azonban mindenesetre elkél egy kis óvatosság a maga helyén.

Stílus, ízlés nem önálló történelmi jelenség. Kapcsolatban van az egykorú szellemi élet számos más tényezőjével, — talán valamennyivel is —, és azokkal együtt közös végső forrásokból ered. Ezért adhat s ad is ilyenmű (akár művészet-, akár irodalomtörténeti) stíl-tanulmányoknak egyre nagyobb lendületet az a nagy összefoglalásra törekvő, még most fejledező tudományág, mely „szellemtörténet“ néven már nálunk is honosodik. A barokkra vonatkozólag is megajándékozott bennünket e fiatal szaktudomány egy kitűnő munkával, mely ez ízlésfaj történelmi összefüggéseinek egész rendszerét világos látással tárja fel s az egyetemes szellemi élet egy nevezetes nagy fordulata, az ellenreformációra vezet vissza. Werner Weisbachnak e folyóiratban is ismertetett, 1921-ben megjelent könyvét értem, *A barokk mint az ellenreformáció művészete* címűt.

A barokk stílus a művészettörténetnek is mostohája volt a mult század folyamán. Maga a szó is elítélő jelentést vett fel, s barokknak már csak valami különc, kirívó, felemás összetételű jelenséget volt szokás mondani. Ma már ez a szó is kezdi visszanyerni a maga igazi és egész, történelmi értelmét s a barokk-ízlés műemlékei iránt már nálunk is megindult a szinte kegyeletos érdeklődés.

Talán nem árt felidézni az említett mű gondolatmenetét, oly vázlatosan, amint lehetséges: tájékozásul az olvasónak, s magunknak is segítségére.

Az ellenreformáció elsősorban visszatérést jelent, mint *katholicizmus*, a középkorhoz, a reformáció ellenében. Ebbeli történelmi viszonyának felel meg művészetében és költészetében egy új hős-típus, a katolikus értelemben harcias hérosz-fogalom: az „athleta Christi” — „Krisztus bajnoka” — eszménye, valamint a vallási misztikum iránt újból felébredt, mély érzeke. E kettős szellemi arculatot képviseli benne egyfelől Loyola Ignác, a jezsuita rend alapítója (1481—1556), másfelől pedig Szent Teréznek (1515—1582) látomásos miszticizmusa, mely különösen a spanyol egyházi művészetben hagyott jellemző nyomokat.

De az ellenreformáció nem csupán a reformációval állott szemben. Közte s a középkor között ott volt még a reformáción kívül, s azt részben elősegítve, a renaissance-nak pusztán esztétikai, s a szigorúbb vallási követelményekkel nem mindig számoló egyházi művészete. Jóllehet eleinte nagy purista szigorral lépett fel e profán elődje ellen az új szellem, visszaszorítania nem sikerült, s végül is felszívta belőle magába azt, amit propagandisztikus törekvéseinek javára fordíthatott. A tőle függő, őt kifejező barokk ízlésnek aztán éppen ez az árnyalata vált legközkeletűbbé, melybe a renaissance profán hagyománya is belejátszott. Így legelőbb is egy másfajta hősi eszmény: az antikizált hős típusa, állt ama másik, a „Krisztus bajnoka” mellé, s képek, szobrok és verses művek szerzői antik hősi pózban, római harcos kosztümben, pathetikus taglejtésekkel, antik építészeti és díszítő elemek keretében vonultatták fel kortársaikat. Időjártával egyre több érzelmes elem, később pedig (rokokó!) bizonyos udvari elegancia és kecsesség vegyült e hősi pózba, s a francia klasszikus tragédia hősei is voltakép e profánabb hőstípus változatai.

Másik renaissance-eredetű örökség a barokkban az erotikum, a szerelmi motívum, melyet mind a misztikus rajongáshoz, mind az antikizált hős eszményhez szívesen társítanak. Így öltözik a „Krisztus jegyese” középkori eszménye némi — ha szabad így mondani — szent érzékiesség színébe, bár a szent, a vallási tárgy nem egyszer csak leplező ürügy az erotikumnak, mely pl. a „bűnbánó Magdolna” témáját oly nagy kedveltségre juttatta a barokk művészetben, s mely a költészetben is nem egyszer (Marino!) profán érzékiességgel fogta fel a szent tárgyat. Így válik másfelől az antikizált hőstípus nemcsak egy antik istennek, Marsnak, hanem egy másiknak, Venusnak is: vitézségnek és szerelemnek együttes kegyeltjévé a kor némely epikus műveiben. S érzéki emóciók keresésével is összefügg a borzalmasnak, a kegyetlennek, a fájdalmasnak az a kultusza, másfelől pedig a csúfnak, az ellenszenvesnek az a keresése, az a sir-, halott- és rothadás-romantika, mely a barokk ízlésnek bizonyos extrém változatát jellemzi. Mondom: érzéki emóciók keresésével is, de — legalább a fájdalmasnak a kultusza, nem csupán azzal, hanem a vértanúk kínjainak teljes átérésére, a részletező ábrázolás által egész borzalmában újra átélésére való törekvéssel is, mit maga Loyola Ignác gyakorolt is, ajánlott is.

E szemelvényes vázlat elegendő lesz a mi céljainkra.

Eddig jóformán Riedl Frigyes volt az egyedüli, ki irodalmunkban rámutatott a barokk ízlés nyomaira, bár magát a dolgot, mit e szó jelent,

mások is (így a Zrinyiászról szólva Beöthy Zsolt, Négyesy László) híven jellemezték. *A magyar irodalom főirányai* (1893) c., közkézen forgó tömör tanulmányában csak rövidesen, később, 1908-ban, egy egyetemi előadásában, mely irodalmunk történetét Zrínyi halálától Bessenyei felléptéig ölelte fel, részletesebben foglalkozott Gyöngyösi költészetének barokk jellegével. Csak az a csodálatos, hogy a közkézen forgó irodalomtörténeti kézikönyvek Riedl alapos fejtegetései után is éppúgy hallgatnak a barokk ízlésről, mint azelőtt.

Bár Riedl a barokkot főképp az abszolút királyi hatalom függvényeként tárgyalja s az ellenreformáció szellemével való genetikus összefüggését alig érinti, megállapításai, legalább Gyöngyösire nézve, annyira tisztázták a kérdés lényegét, hogy most már fel van szabadítva az út a probléma-kör további kiterjesztéséhez.

Látnivaló, hogy ennek az ízlésfajnak is, mint mindeniknek, többféle változata van. E változatok némelyike közelebb marad végső, lelki gyökereihez (a barokk esetében a nagy, a harcias és diadalmas katolikus hithez), mint a többi, mely más és részben heterogén forrásokból (a renaissance profán művészetéből) is szívott magába táplálatot. Forrásközelség, tisztaság, nagystíluság amaz előbbieik tulajdona, s irodalmunkban e nagyarányú, e monumentális barokkot képviseli Pázmány Péter, a nagy prózaíró, meg Zrínyi Miklós, a nagy éposz-költő.

Mint minden ízlés-kezdemény, ez is egy ellenálló, vagy csak kivételként engedékeny hagyománnyal, régi megszokással találta magát szemközt, s a fejlődés problémája ezúttal is az lett, vajjon az új megtalálja-e legott azt a szerencsés formát, melyben a régít törés és szakítás nélkül folytathatja és válthatja fel, vagy pedig minden átmenet és engedmény nélkül, mintegy erőszakosan robban bele a réginek, a hagyományosnak kellő közepébe.

A két hatalmas egyéniség közül Pázmány lett a szerencsésebbik e tekintetben. Ő mintegy eleve megoldhatta a fejlődés problémáját, s törés és szakadás nélkül végrehajthatta az elavult és a kezdődő korszerűség összeolvastását.

E szerencsés folyamat az irodalmi élet oly területein mehet végbe legelőbb, melyek a zökkenést és megszakítást nem tűrő gyakorlati étellel érintkeznek, annak a szervei, annak követelményeivel számolnak. Ily terület volt a Pázmány Péteré: a hitélete: az ellenreformáció legsajátosabb és gyakorlatibb harctere. Az ő stílusában benne van az ellenreformáció cselekvő részesének harcias egyénisége a maga egész energikus és szenvedélyes nagyarányúságában: hadintéző, higgadt, erős értelmével és szenvedélyesen támadó magatartásával, propagandisztikus katolicizmusával. Innen sokszor nagyarányú és nagyanyagú körmondatai, melyeket világos rend és hatalmas energia jellemez: a mellérendelések világos, áttekinthető architektúrája, — de egyszersmind ezek halmozásának nagy biztosságot és céltudatot jelentő, buzogó erélye. S e „nagystílusú“ barokk-ízlésben nincsenek is meg az ízlésfaj némely belső ellentétei, kinövései, vagy szertelenségei; sem amelyek a különös egyéniségből, sem amelyek a sekélyes divatszertelenségből szoktak származni. Egyénisége: tipikus képviselője a hitvitázónak; az ízlésfaj pedig természetes formája az ő nagy meggyőződésének, nem

divat, nem keresett artisztikum, hanem lélek. Kirívó barokk-elem csak egy tűnik fel nála (mint az ellenreformáció sok más jelesénél): drasztikus népiesség (profánság) mint célszerű kifejező eszköz (rhetorikum) a tulajdonképeni végcél, a hitbéli meggyőzés szolgálatában. De e tekintetben korántsem megy annyira, mint némely kor- és rendtársa, kivált a németknél.

De célszerű lesz talán példán is bemutatni Pázmány stílusának legalább egyik, de igen jellemző tulajdonságát: minden körülmények közt, még körmondatos halmozásaiban is világos, egyszerű rendjét. Mert ő kitűnő logikus fő; világos, erős, józan ész vezérli kifejezését is, biztosan megvonva számára a követendő medret. Mindaz, ami e hatalmas férfiúban szenvedély, és egyáltalán érzelmi energia, csak e logikus vezetés nyomán tör ki s buzogja ki magát. Már akkor nem árthat a gondolat rendjének, csak zúgóbbá teszi; nem hibázhatja már el a vágást, csak érzékenyebben sujthat. A nyelvet pedig színessé, fordulatossá pezsdíti. Csfondáros, olykor akár illetlen képekkel, találó közmondásokkal, anekdotákkal figurázza ki ellenfele érvét, s teszi kézzelfoghatóvá logikátlanságát. Biztossága tudatában olykor egyenest kötekedővé lesz. Bátran változtatja attitude-jét is: hol ehhez, hol ahhoz, — most a protestánsokhoz, majd Hunniushoz, majd meg Magyarinhoz fordul; bizonyít, kérdez, felkiált, felel és tagad, párbeszédet rögtönöz; elemi, csaknem népies eszközökkel pathetikusan fokoz: — változatos, irónikus és drámai, — de logikus gondolatmenete mind e szenvedélyes pezsgés és buzogás ellenére sértetlen és világos marad.

Egy példát (Magyarinak adott feleletéből) amaz elemi párbeszédes formájú páthosra:

„Mit mondanál, ha én is, más, harmad is ezent (= ugyanezt) tulajdonítaná magának? (T. i. hogy csak ő magyarázza helyesen a szentírást.) Forgatod az Szent Írást? Én is. Könyörgesz Istennek, hogy világosító Szent Lelket adjon? Én is. Kívánod lelked üdvösségét? Én is. Te magyarázod az Szent Írást? Én is. Honnan tudjam, mellyikünk magyarázza jobban, igazban?“

Az az egyre erélyesebben lecsapó *én is* a lelke ennek a kis remeknek. De amint e szenvedélyes elem itt egy igen egyszerű képletben helyezkedik el, korántsem zavarva, sőt fokozottan megvilágítva a gondolat ép alakját: éppoly zavartalanul érvényesül Pázmány világos rendje a nagyobb hullámváltozások közt. Lássunk ízelítőt ebből is, hogy a barokk stíl későbbi változatait hozzámérhessük ehhez a nagyanyagú, de világos rendezhez, mely — ha él is alárendelő, mondatot mondatba öltő formulákkal — mégis elsősorban a mindig könnyebben követhető mellérendelések, párhuzamos halmozások duzzasztó rendszerét követi:

„Azt mondod (ez is Magyarinak szól), és igazán is mondod, hogy Magyarország ötszáz esztendeig erős és az törököknek rettenetes ország volt, mellybe sok jó fejedelmek voltak, úgy mint Hunyadi János és Mátyás király, etc., kik által Isten fel akarta emelni az mi nemzetségünket. Ez ha így vagyon, Magyar uram: ha az magyar nemzetséget Isten ez előtt szerette, óltalmazta és felmagasztalta; ha dicsőségbe, bőségbe, békességbe tartotta mind addig, míg az mi hitünkön és vallásunkon volt; ha akkor kezdett romlani és pusztulni, mikor az ti új tudományok támada: hogy mered azt mondani, hogy az mi vallásunk oka ez romlásnak? Hogy mered

azt tanítani, hogy eddig is elveszett volna az ország, ha az ti tudománytök nem tartotta volna!”

A *ha*, meg a *hogy mered* párhuzamos halmozása, valamint egyes mondatain belül is a rokonértelmű szók szaporítása: mindezek a mellérendelésnek logikailag egyszerű, világos és könnyen követhető képletei. De e logikus meder egyre tágul, mélyül, s benne minden újabb hullám harsogóbban, szenvedélyesebben, végcélját egyre közelebről üdvözölve zúgatja a meggyőződés szenvedélyes szavát.

Hadd maradjak, mielőtt a nagy Zrínyire térnék át, egyelőre a prózaíróknál. Fordítok egy nagyot, s a Pázmány-féle, — ihletet, lelket és energiát, észet, hitet és erőt kifejező, ép körmondatosság után bemutatom annak lélektelen, éltető forrásától elszakadott, merő izlésbeli jelenséggé ürrült paródiáját — mert csaknem paródiaként hat —: a barokk cikornyát. A nagystílusban önként kiképződött és lelkiséget kifejező formai jegyeket e kisszerű változat pusztán artisztikumként, tetszetős mivoltukért kapja fel, mímeli, szállítja alá közkeletűvé, egyoldalú túlzásaival elfajulását is előkészítve. Az ú. n. marinizmus mindenestől ily kinövésnek — a legnépszerűbbek egyikének — tetszik, s belőle sok átment a német gáláns költészetbe is, míg a miénkbe, az Ámade Lászlóéba, a csakugyan keresettül cifra strófákon kívül szinte semmi. A XVII—XVIII. századbeli magyar prózában azonban hódít a barokk cikornya: a körmondat önmagáért való kedvelése, a tudákos jelzőhalmozás, a hosszúlélegzetű és ágabogai közt az értelmet eltévesztő, kacskaringós, körmönfont mondatszövecs. Ez az, amit Beöthy Zsolt „curialis stílusnak” nevezett. Kiképzésébe nálunk a magyarul levelező „török deákok” virágos stílusa is belezajáratott, kikerül Takáts Sándor írt érdekes lapokat. Ott kúszik-tekereg ez a barokk szederinda a hitvitázók dörgedelmeiben, ott még a könyveimékben is; maradványai feltűnnek még a XVIII. század újulást kereső végső tizedeiben is, de már akkor az irodalmi műveletlenség bélyegét viselik magukon. S aligha tévedek, ha ugyanennek látom egyik kései, s még ma is élő leszármazottját a tréfásan úgynevezett „szizmadia-stílus”-ban.

Íme néhány sor ebből a változathból is, Rimay Jánostól, Pázmány kortársától:

„Az elmúlt s haladott fölső seculumot Christus Urunk születésének ezer négy száz elmúlt esztendőök után az teljes ötödik század esztendőnek fordulatját minden mesterségnek és tudományoknak elől való haladással, ékesen való viragoztatással s gyönyörűségesen való gyümölcsötetéssel is megékesítettett lött légyen csudálatos kegyességébül még az Ur Isten, a ki csak rövideden való okoskodó itéletiből vagy elmélkedésébül, kelleti képen nem értheti, nem alítom, hogy bővséges elmélkedésével rövideden is érthesse az s hogy az külső kézi mesterséges sok munkáknak, külömb-külobb új találmánó (=találmányú) ékes formáirul itt bár semmit ne szőljon neki is és az régi időkbeli munkákkal azokat pályára ne vegyük is.”

Ez már a cikornyának, a körmondatosságnak önmagáért való, tudákos kedvelése. Bele is fullad az értelem már az első lélegzetvétellel.

Szintén e szélsőséget képviseli most következő idézetünk. Aki megpróbálja ezt hangosan pontig olvasni, szívdobogást kaphat bele. Nem is fennhangon való, nem is élő beszéd az, mint a Pázmányé, melynek még nyomtatott, néma jelei is önkénytelenül szóba, ajakra kívánnak röpülni,

hogy felszabaduljanak, újra feltámadjanak, — hanem irodalmi mesterkedés, izlésbeli szeszély és különtség. Gyöngyösi azonban, kinek *Murányi Vénusza* ajánlásából csalom elő ezt a tengeri kígyót, fegyelmezett mester, s Rimayval ellentétben mindvégig érthető.

„Kegyelmes Uram! s Kegyelmes Asszonyom! Az Murányi dolgokban való Nagyságtok nagy cselekedetihez hasonlót nem sokat esmértek az hajdani esztendőök is, mellynek jollehet még most dicsiretes emlékezete másképpen is eleven sokaknál: mindazonáltal, mivelhogy nincsen semmi oly nagy emlékeztető cselekedet, az mellyet, halgatásban vévén, meg ne fojtson üdövel az feledékenség; hogy azért azon Nagyságtok örök emlékeztet érdemlő cselekedete is az mostani azont viselő (= azt őrző) nyelveknek szava elállásával, megnémulást vévén, jövendőben az feledékenségtől örökös hallgatás alá ne vettessék, sőt inkább mint Phaenix porából Nagyságtok rothadandó teste koporsójából is életre kellyen: igyekeztem azt lassu elmémnek érkezése szerént ezen együgyü Historiámnak Magyar versekbül fűzött tollaival úgy szárnyaznom, hogy ha Didónak Aeneas szeretetiért, Párisnak Helenáért, Pyramusért Thisbének, másoknak másokért való dolgait, sirban szállások után, sok száz esztendőekkel éltetik az Krónikák: azon Nagyságtok egymás kedvéért való cselekedete is, az következő üdőnek messze levő határirra repülvén, ottan is híresüllyön, ösmérettessék, terjedjen, s éllyen örökké, annak emlékezete viselő Historiámnak elevenítése által.“

Pont! De ekkorára már kifáradt a tüdő, ha ezt a hosszú mondatot egy szuszra kimondta. Pedig a pont nem is igazi még: csak írásjel, csak látszat, melyet meghazudtol a folytatás: „*Mellynek* magos voltát, *jollehet*... ugy... az mint..., mindazonáltal... mivel hogy... pedig... hogy... s mivel hogy... de... mert... mely ha... mindazonáltal, mint-hogy... nem úgy... mint“ — míg végül e mondatóriásnak meg nem adja a kegyelemdőfést a költő aláírása: „Nagyságtoknak leg kisebbik szolgálja Gyöngyösi István.“

Pázmány Péternek, szerencsés körülmények egybejátszása s kiváló egyéni rátermettség folytán sikerült, mint láttuk, legott oly formában kezdeményeznie a próza-stílus barokkját, minőt máskülönbben csak az idő, réginek és újnak hosszas surlódása szokott eredményezni. Nagy stílusnak mondtuk a barokknak e Pázmány Péteri változatát, mert hitbéli tövéről közvetlenül nőtt ki, s heterogén keveredéstől menten mindenestől az új lelkiség hatalmas, teljes értékű kifejezése volt. Tipikusnak is minősíthetnők, mert nincs benne semmi kirívóan egyéni, s mert épp ezért alkalmas arra, hogy formáit írók és olvasók azon egész csoportja, típusa, magáévá tegye, mely lelkiségben vele rokonnak érezi magát.

A nagy stílusnak azonban, a komoly, teljes ihletűnek, van e tipikusan, e könnyen elterjedhetőn kívül egy másik, merevül egyéni változata is: a Zrínyi Miklósé. Műfaja, az eposz, nem áll oly közvetlen kapcsolatban a gyakorlati étellel, mint Pázmány Péter térítő, vitázó, hitvédő és prédikátori műve. Ő a költészet független birodalmában szabadon átengedheti s engedti is magát egyéni ihlete nagy akaratának. A korváltás ellentéteit nem békíti ki a kollektivitást is kielégíthető módon, hanem átmenet nélkül, szabad, geniális erőszakkal együvé gyúrja, úgy amint a maga többszerű, gazdag lelkében azt eleve meg tudta tenni. A XVI. századi primitív verses elbeszé-

lését, a historiás éneket, a nemzetközi éposz-műfaj fenséges ihletébe ragadja és röpíti fel; a historiás ének magyar végbeli vitéz- és várkapitány-típusába nagy erővel beleihli a barokk izlés hitvalló, vértanu hérosz-eszményét; tárgyát, Szigetvár veszedelmét pedig, e nemzeti, e profán történeti eseményt, minden realiztikus részleteivel egyetemben a szent-tisztelet hitfenségébe, az istenséggel érintkezés misztikumába emeli fel. Ily ihletett erőszakot nem látott még odáig a magyar költészet, s azóta sem sokat. Időbe is telt, jó százötven esztendőbe, míg költői elismertetése oly általánossá válhatott, amily rendkívüli módon merész és egyéni volt a kezdemény.

Mintái általában a klasszikus époszok voltak, de közelebről és ihletét is meghatározólag a Tasso-féle barokk-éposz, mely a csodás elemet a keresztyén Isten-hitből meríti (bár az antikből is vegyít bele) s az epikus hőst a keresztyénség hőseként, Krisztus bajnokaként mutatja be.

Költőnk szigeti vértanuja, a nagy „bán“, szintén a keresztyénség hőse, s egész műve szintén a katolicizmus szellemében fogantatott; de Krisztus e bajnoka, mikor a pogány hatalmát megtöri, közvetlenül Magyarországnak tesz szolgálatot; s az ellenreformáció e vitéz-eszménye nem a reformáció ellen van kiélezve, hanem igenis egyrészt a közös pogány ellenség-, másrészt általában a magyar romlottság, hitelenség és többhitűség ellen. Másfelől hősében a maga legegényibb élet-eszményét testesítette meg a mi nagy költőnk s az alak nagyszerűbb kiképzésébe nála nemesak a műfaji kötelezettség játszhatott bele, hanem az ős-tisztelet is, a leszármazási áhítat.*

Mind e különbségek megannyi erények magyar szempontból; részben pedig — mint az utóbb említettek — szubjektív, s a műalkotás költői értékét eleve is fokozó ihlető tényezők. S mégsem kapta fel remekművét az egykorú közönség, pedig még a megszokott historiás éneknek is számos maradványát meglelhette volna benne. Azt kell hinnünk, nem költői mélyége és belsőleg értékes volta (mit kortársai nem tudtak volna méltányolni) lett főbb oka korabeli sikertelenségének, hanem sokkal inkább műfajbeli hozománya, melyre a magyar izlés nem volt előkészítve. Sem historiás ének az a megszokott modorban, sem éposz abban a formában, melyet a latin tanultságúnak méltányolni tudtak volna, hanem *barokk éposz*, a heroikus katolicizmus teljesen újszerű ihletében fogantatva. A hitben, a csodás elemének is alapul szolgáló élő hitben, egyezhetett vele a hívő kortárs; ugyane harcok katolicizmus energiája, lenyűgözhetette már a megelőző nemzedéket is Pázmány hatalmas szavával; a maga eredeti termőföldjén, a hit világában, e szellem már otthonossá válhatott, de teljességgel szokatlan és előzménytelen volt egy világi tárgy költői koncepciója alapjául, ihlető alapérvéséül megtéve. Nem azt értem, amire egy helyt Toldy Ferenc céloz, hogy u. i. még akkor nem volt nálunk a katolicizmus oly túlnyomó, hogy felekezeti idegenkedés is bele ne játszhatott volna a költemény megítélésébe és fogadtatásába. Értem pusztán a tényt, hogy Zrínyi egy, az addigi köztudat szerint nemzeti hőst, bár e jellegéből ki nem

* A Zrínyiásznak, mint katolikus éposznak, közelebbi értelmezésére, mihez Bőöthy Zsolt jelölte ki az egyedül helyes utat, — valamint az „alap-eszméje“ körül forgott viták tisztázására itt nem térve ki, Négyesy László kitűnő Zrínyi-kiadására utalom az olvasót (a Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára XIV. 1. kötet. Gróf Zrínyi Miklós művei, Budapest, 1914), melynek bevezetése más szempontokból is igen tanulságos.

vetköztetve, hitvallónak, szentnek, vértanunak fog fel, s hogy ihletformáját e felfogás szabja meg. Hogy époszának csodás eleme, az isteni beavatkozás, korántsem műfaji sablonos kellék, hanem a katolikus új hérosz-eszmény szükségképeni velejárója, azt a költemény minden ismerője megállapíthatja. Kivált utolsó éneke oly világosan vallja ezt, hogy elég lesz egy-két idézetre szorítkoznom. Mikor a szigeti hős megtette előkészületeit az utolsó harcra, melyről tudja, hogy benne vitézeivel együtt vértanuhalált fog halni, segítségére angyali légiót küld az Úr, s a „halhatatlan sereg“ vezére, Gábiel arkangyal, kezében palmaággal és koszorúval jelenvén meg a hős hajlékában, így szólítja meg őt:

Ó, seregek urának kedves szolgája,
Egész keresztyénségnek vitéz virágja!
Te voltál Jézusnak megszentelt hadnagya:
Ihon az Istennek az ő koronája!

„Egész keresztyénségnek vitéz virágja“, „Jézusnak megszentelt hadnagya“: ez magyarul, még pedig a magyar katonai életnek már akkor is hagyományos műszavaival kifejezve, megható szépséggel magyarítva, az „athleta Christi“ hérosz-eszménye.

A halál pedig, a harctéri halál, mely neki és vitézeinek osztályrészül jut, mi más itt, mint az époszok szokásos csatajeleneteiben, sőt mennyire más, mint magának Zrínyinek e költeményében a korábbi csataképek véres végjelenetei! A szigeti hős így biztatja vitézeit az utolsó pillanatokban:

Eddig éltünk vitézek, tisztességéjért
Annak, ki körösztfán halt szabadságunkért:
Ma meghaljunk örömet, és jó hírünkért
Vitézül meghaljunk azért mindezekért.

Ahon nyitva látom Istennek országát,
Ahon jól esmérem nagy Eloim fiát!
Esmérem, esmérem az Isten angyalát,
Rothatatlan ágbul tart nekünk koronát.

A megdicsőülés extázisa, a vértanú boldog látomása ez, jutalma, még életében, azért a rendíthetetlen hitért, mellyel pályáját végigharcolta. S szokatlan tünemény! — míg Zrínyi csataképei rendszerint mesterileg realiztikus, gyakran fájdalmasan nyers szemléletek, jajgatás, ordítás, együtt gomolygó füst és por izgalmas látványai, — most e végső harcnál

Mindennyi között is *egy jajgatás nincsen*,
Mert nagy vigassággal s örömmel hal minden,
Az mely helyen állnak, ugyanazon helyben
Bocsátják lölköket Isten eleiben.

Megszűnt a harci kavarodás, melyben karddal ember ember ellen küzdött; a szigeti sereget, mint nem ellenkező, vértanúságát örömmel váró, ártatlan, szent nyájat, körülvette számtalan török, s

Messzirül jancsárság lüvik vitézeket.

Jancsár-golyóbis veti földre a szigeti hőst is:

Angyali legio ott azonnal leszáll,
Dícsérik az Istent hangos muzsikával.
Gábrriel, bán lelkét két tized magával,
Földrül felemeli gyönyörű szárnyával.

És minden angyal visz magával egy lelket,
Isten eleiben így viszik ezeket.
Egész angyali kar szép muzsikát kezdett,
És nékem meghagyák, szómnak tegyek véget.

Zrínyi remeke a lángelme egyéni ténye volt: váratlan és elszigetelt kiemelkedés a fejlődés átlagából. Következménye: elszigetelt magány, nemzedékeken át, a közönséggel szemben.

S a nagy hit őszintesége, mi e hatalmas koncepciót szülte, mily közvetlenül, mily szép és személyes melegséggel sugárzik elő a költemény könyörgő záradékából:

Vitézek Istene! ime az te szolgád
Nem szánta éretted világi romlását;
Vére hullásával nagy bötüket formált.
Illy subscribálással néked adta magát,
Ő vitéz véérért vedd kedvedben fiát.

Az ő „professiója avagy mestersége“ — mint maga mondja — „nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál“. E professiója, az ő nagy, nemzeti hivatása teljesítéséhez kéri itt, őse vértanú-érdeméért, a „Vitézek Istenének“ kegyelmét az, kinél nagyobb hittel, több lélekkel, készülbbe értelemmel és lenyügözöbbr férfiassággal kevesen teljesítettek ily hivatást a viszontagságos magyar ezer év alatt.

*

Megint másfajta barokk a Gyöngyösi Istváné.

„Zrínyi úgyszólván szakít a multtal, a magyar költészet multjával; a verses históriáktól egy hatalmas ugrással az epopoeia csúcsára szökik, a ritmus megszokott kellemét a gondolat merész fönsége váltja fel, mely körül a századokon át bizonyos költői formába verődött nyelv töredékei úgy hevernek, mint titáni kézzel összehányt szikladarabok. Gyöngyösi magába szedi a hagyományt, vérevé teszi, áthasonítja; az egykorú olvasó feltalálja benne mindazt, ami elődeiben tetszik, és még valamit, mely a költő egyéni sajátja; régít és újat: a hűséget ahhoz, a szabadságot ebben... Zrínyi megelőzte korát, de nem hatott rá; Gyöngyösi megtalálta a magáét és előbbvitte.“

Arany János tehát, kitől e sorok valók, Gyöngyösi népszerűségének egyik okát abban látja, hogy nem távolodott el oly messzire a magyar költészet addigi hagyományaitól. S ez tökéletesen igaz is. Műfaja jelentékeny módosulásokat tüntet ugyan fel a korábbi históriás énekhez képest, de azok korántsem oly mélyen a szervezetbe vágók, mint Zrínyiéi; inkább csak járulékok, ékítmények. Egykorú, s *látszólag* országos, politikai érdekű tárgyat vesz fel ő is, mint ama verses históriák többnyire; történeti hűségre, hiteles értesítésre *látszik* törekedni ő is, mint amazok. Ahhoz pedig, amiben tárgyilag tőlük különbözik, hogy t. i. az ő története (Murány megvétele) bár országos érdekűnek van megítélve, voltaképp egy szerelmes pár magántörténete: szerelmi tárgyú „széphistóriák“ — részben renaissance-forrásúak! — már szintén előkészítették a talajt.

Ez óvatos, és korántsem lényegbeli „újításon“ kívül azonban kétség-telen, hogy népszerűségét különösen ízlésbeli jellegének köszönheti.

Ez ugyanis azzal a barokk-változattal azonos, mely mint mondtuk, ez ízlésfajnak nem közvetlen, nem tövén-termett, hanem csak beléje oltott sarja, s melyben a tiszta barokktól visszaszorítani megkísérlett profán, renaissance-hagyományok: az antikizált hős-típus és az erotikum kultusza küzdöttek ki létjogot maguknak. A hitnek, nem a vallásosnak, de csak a költőinek is, mely fikcióját komolyan veszi, kevés köze van már ehhez.

A deákos tanultságú magyar közönségnek nem volt újdonság a római rekvizitum, sőt használatában örömmel ismerte fel a költő „tudós“ voltát, ami pedig az akkori felfogás szerint elengedhetetlen belépti jegy a „litteratura“ esarnokába. De, jól tudjuk, épp ez a felfogás szorította ki (mert a tudós jelleget elsősorban teológiai értelemben vette) a szerelmi költészetet az irodalmi nyilvánosságból. Azt hinnők hát, hogy kitiltja Gyöngyösi szerelmes hőseit is onnan. Nem! E közfelfogás éppoly naivul áltatta magát a tudós jellegnek, a latinos tanultságnak fő-fő irodalmi értékével, amely ösztönszerű tapintattal fordította kifelé és csaknem fitogtatta koncepciójának ezt az oldalát a derék Gyöngyösi. S a tanult közönség örömet ment ily szép tanultság karjain — nem: lépre, hanem a lépes mézre, a regényes szerelmi történet mézére. A tudós antik lepel alatt szabadon járt-kelt az egyébként tilalmas erotikum, s mennél tiltottabb volt a maga meztelenségében, annál nagyobb szomjúságot lett most hivatva oltogatni.

„Írtam szerelemről is, mondja Zrínyi a maga époszáról, de csendessen; nem tagadhatom, hogy olykor az is nem bántott: osztán nem egyenetlen az szerelem vitézséggel.“ *Szerelem és vitézség* (de úgy, hogy ez utóbbi csak menlevél legyen az elsőhöz); *Venus és Mars* (de úgy, hogy a regény intézésében a hadisten csak utána kullogjon a szerelem istennőjének); *erotikum és antikizált hős* (de úgy, hogy emez csak tudós ürügye legyen amannak): e kettős eszmény, minek Zrínyi csak epizód-súlyt engedett, s mi nála csakugyan nem volt „egyenetlen“: lett kizárólagos költői célja a Murányi Vénusz írójának.

Ez ürügyes kettősség (mire a latin duplicitas szó csaknem jobban talál) a költemény fogantatásától kezdve kiviteléig, az alkotás minden mozzanatában elárulja, hogy itt többé nem komoly hittel, hanem poétai tanultsággal és szórakoztató, kiválóan ügyes játékkal van dolgunk.

Egy — Szécsi Mária részéről örökségmentő, Wesselényi részéről vagyonszerző cselt udvaronei poétizálással regényes, anekdotikus szerelmi történetnek tesz meg; — egy magánkaland számba menő szerelmi történetet országos, politikai és történeti érdekűnek tüntet fel; — élő kortársakat, kiknek szolgálatában állt, antik istenvilággal érintkeztet, Venus és Mars kegyeltjeinek, eszközeinek mutat be; — hiteles történetet mond, de mitológiai fikciókkal mozgattatja a cselekményt; — istenekkel intézteti az emberek sorsát, de maga megmondja, hogy azok csak allegoriáknak képzelendők; — hősi látszatot keres, de semmi hősi cselekedetet nem végeztet a kaland részeseivel, legfeljebb a veszély lehetőségét villantja meg olykor; — antik mintára tervezi őket, de csak párhuzamok, hasonlatok, megnevezések sallangjait aggatja rájuk a római költészet ruhatárából.

Csupa felemáság, belső ellenkezés, duplicitas, discrepantia, kontraszt: látszat és voltaképeni szándék között, csodás (költői) elem és valóság —, mez és jellem között. S e felemáság leplezetlen; semmi kísérlet valamelyes

egybeolvasztására. Úgy kell hinnünk, tetszik a költőnek e másítva tükröző játék, mely a való mellé vagy elé látszatot tol, s minden alkalmi szemlélethez valamely antik hasonmást társít. Merő „mintha“-költészet: mintha nem anyagi érdek, hanem a szerelem-, mintha nem a szerelem, hanem országos érdek-, mintha nem is ez, hanem Vénus és Mars mozgatnák az egészet, s mintha nem is Wesselényi és Szécsi Mária, hanem Páris és Heléna mozognának szemünk előtt s mintha Gyöngyösi csak egy magyarul is jól verselő Ovidius lenne. Allegorikus koncepció, allegorikus kétszemponúság; asszociatív képzelet, mely féllábával a jelen életen, a másikkal az antik költészet polcain áll, de se nem igazi mai, se nem igazi antik. Egy „átlagos“, egy népszerű barokk ízlés jelenségei ezek a profán némben. Belső hit nélküli szórakozó játék egy esodált régi költészet hagyatékával.

Ugyanez allegorizáló társítás a kompozícióban, a közlés rendjében is. Halad ugyan renddel — históriás ének módjára — az események egymásutánjában. De minden lépésénél eszébe jut valami hasonló az antiquitásból, egy „fabula“, egy allegoria, s azt legott elmondja, vagy hősével mondatja el, úgy, hogy az előadás rendjén is szakadatlan a tükröző váltakozás, a felemás anyag cserélgetése, a barokk össze nem illés, a barokk kétféleség. E „betétek“ is, melyeknek maga a főtárgy csupán ürügyül szolgál, többnyire szerelmi tárgyúak.

A műalkotás minden fázisában ott van a szándékosan felemásnak meghagyott, mert úgy tetsző kétféleség végső elve, mely egy való elemet s egy poétikust akként ragaszt össze, hogy amaz ennek csak ürügye, s nem organizmusa. A költészet itt nem beleolvadás a valóságba, hanem csak vele „társalkodó“ tanultság. A társított elem csaknem kizárólag antik poétikai, a valóság pedig, melyre ráaggatódik, csak mint szerelmi motívum érdekli a költőt. Antik poétai elemekkel felsallangozott modern vitézi erotikum: ez volna az igazi meghatározása. Elsősorban erotikum; minden egyéb csak ürügy és járulék. S költőileg igazán szépet és értékeset ezen a ponton ad. Érti a szerelmi érzés általános lélektanát s kiváló a női szépség gyöngéd ábrázolásában; e téren testi-lelki szemlélete eleven, a szerelmes beszéd modulatióiban pedig páratlanul kedves, hajlékony és gazdag.

Említett uralkodó jellege, az u. i., hogy ékítményes, járulék-elemekhez igazítja a lényegét, verselése és költői nyelve viszonyában is megtetszik. Tudjuk: kitűnő verselő, s a magyar költői nyelvnek egyik felejthetetlen kiképzője Gyöngyösi. Mégis oly sok nála a rímhez és szótagszámhoz szabott mondat, a normálistól a mesterkélthez oly gyakori az elhajlás, annyi a fölösleg, a kacskaringós körülményeskedés, a belső ok nélküli kép- és szóhasználat, az erőltetett viszonyítás, a henye variatio és cifra körülírás, hogy e „barokk“ külsőségek íze erősen átjárja, s egyénileg meghatározza stílusát.

Hasonló természetűek többi regényes elbeszélései is, a *Csalárd Cupido*-ban pedig az „ürügyes erotikum“ barokkjának, csaknem azt mondhatni, klasszikus példáját írta meg.

Méltatlanság volna Gyöngyösi költői nyelvét csak a jelzett barokk félszepségek szempontjából ítélni meg. Ezúttal azonban lehetetlen kitérnünk egy-két ily példa idézése elől. Az olvasó tudni fogja már, hogy ezek nem főtulajdonságát jellemzik Gyöngyösi versbeli nyelvezetének, de nem is

annyira kivételesek, hogy költői stílusának az ízet barokkosan ne befolyásolják.

Az első sor végső szava megszabja az egész strófa rímeit, s ezekhez kíván megfelelő mondat szerkezetet. Így válik a kifejezés természetellenessé pl. a következő strófában, mely a rím kedvéért kénytelen a *lajtorja* szót mintegy megszemélyesíteni:

Mert nehéz szert tenni olyan lajtorjára,
Melly tizenkét ölig nyújtózzon hosszára,
S úgy bocsátkozhasson az falok allyára,
Hogy az alattlévőt hozza az bástyára.

„Nehéz 12 öl hosszú lajtorjára szert tenni, mely leér a fal tövéig, s melyen az alatt lévő feljőhet a bástyára“: tessék összevetni e természetes szerkesztést a versbelivel.

Magyarázat nélkül is kitetszik a körülírás mesterkéltsé (rímhez, szótag-számhoz igazodó) volta e strófa két utolsó sorában:

Tizenegyre telik száma az raboknak,
Kik fölött az őrzők kardokat forgatnak,
Ha mi rezzenése történnék azoknak,
Lenne szakadása fejektől nyakoknak —

vagy a képes beszéd erőltetett volta ebben:

Az békesség — minthogy talán régen nyugszik —
Ime az Rákóczi Györgytől terhben esik,
S tőle nem reménlett háború születik,
Ferdinándra s reánk hada készítettik —

meg ebben (a rímtől sugalmazva):

De délceg erkölcsök mihelyt félre rügött,
Az egyenetlenség forralt olyan lúgot,
Kitől végre soknak füle jajra zúgott.

S csakis a rím kényszeríthet ki ily anti-költői eljárást, aminővel e versszak elvonttá tudakosítja a konkrétumot:

Kivett talléroknek ragyog szép rakása,
Egymáshoz üttetvén cseng az olvasása,
Érkezik az szemnek honnét csiklandása,
S az szünek is indul nem kevés vágyása.

*

A nemzetközi barokk-ízlésnek korántsem találjuk meg irodalmunkban minden változatát. Legkevésbé a bevezetőleg egyebek közt említett misztikus hajlandóságot, bár a látomás-költészet a XVII. század folyamán némileg újra éledni látszik, mire nézve az Ének az gazdagrul, Nyéki Vörös Mátyás egy költeménye, a Comico-Tragédia egy részlete, meg Szécsi János víziója csak így megemlítve tegyenek tanúságot.

Hiányzik a borzalmasnak, a kegyetlennek az a kultusza is, mi, mint említettük, Weisbach szerint szintén nem független érzéki emótiók keresé-

sétől. Legfeljebb egy-egy ének a pokol kínjairól a Cantus Catholici-ban, vagy Kájoni Cantionaléjában volna idesorozható Annál inkább feltűnik elszigeteltségével Gyöngyösi Rózsakoszorúja. E nagy költemény (semmi esetre sem egészen eredeti műve költőjének) kiválóan képviseli irodalmunkban — mint már Riedl Frigyes felismerte — a barokknak azt a változatát, mely a borzalmasan fájdalmasnak legapróbb részletezésétől sem riad vissza. A református Gyöngyösi csak hajlott korában tért át katolikus hitre, s egyik kései műve az egész kötetnyi terjedelmű Rózsakoszorú. Három részében öt-öt „rózsát“ (éneket) köt benne koszorúba a mennyek királynéjának: az örvendezés, a keserűség, a mennyei dicsőség öt-öt rózsáját, s különösen a középsők teljesek a fájdalom megdöbbentő elképzelésével.

Gyöngyösi azonban, az antikizáló erotikus, most sem tagadja meg magát. Egy bevezető énekben — mintegy az „Én, aki hajdanta ifjú elmével“ mintájára visszatekint költészete eddigi tárgyaira, s szerét ejti, hogy még egyszer végigélvezzen egy sereg erotikus antik fabulát, mielőtt ez „üdvösebb útra“ indul, melyen lelki nyeresége sokkal nagyobb lesz. Jellemző antikizálással emlegeti itt Krisztust mint „mennyei Herkulest“, s Máriát az „igazi szűz Diánát“.

A „kín-halom“-ból, mit a Megváltónak, a „kínok férfá“-nak át kellett szenvednie, s mit szemléletre a költő kíméletlen verizmussal felidéz, hogy — Loyola lelki gyakorlatai szellemében — maga is átszenvedje, s vezekeljen az előtt, ki ő érte is feláldozta magát: legyen elég mutatóba ennyi, — s nem is a legszörnyűbb:

1. Az keresztnek magos fala Hosszabban fúratott vala (Minthogy hozzá nem mérték). Mint szent lábai nyúlhattak: Az még oda nem húzattak, A fúrást el sem érték.	4. Im, miként megszakadoztak, És egymástól eloszlottak Ízei az esontoknak: Oly részecske nincsen benne, Melly helyébül ki nem menne, Kénja miatt azoknak.
2. Mert az sok kénos sebektül, Az inak is ő helyektül Hátrább zsuorodtanak: És az lábak is azokkal, Rövidbekké lettek sokkal, Mint azelőtt vóltanak.	5. Vérben van talpig tetétül, Rajta lévő sok sebetül Gondold: mely kénban lehet? Fejét akárhová hajtsa És nyugodalmát óhajtsa: Könnyebbséget nem vehet.
3. Azért hogy odaérnének, Azholott fúrást tevének, Megrövidült inai: Húzzák, vonják, nagy erővel, Azmég az fúrás helyével Megeggyeznek lábai,	6. Ha azt bal felé ereszti, Az tövisnek elrekeszti Sértő fulánkja onnét: Ha bocsátja jobbja felé, Az akad ottan is belé: Nincs nyugalma sehonnét.

Elég ebből ennyi! Nem kevésbé részletező a lelki fájdalom rajza sem, s van a mű második részében egy Mária-siralom is, mely már csak azért is figyelmet érdemel, mert a legrégebb magyar verstől kezdve (melyet ez év elején a Napkelet is ismertetett) egészen Gyöngyösiig nem ismerünk több verses Mária-siralmat. Mint idézetünkből is látható, költőnknek versformája is a „Stabat mater dolorosa“-éhoz igazodik.

De ne ily nyomasztó emlékek váljunk meg Gyöngyösi Istvántól. Van nekünk művében, kivált az „örvendezés“ és „dicsőség“ rózsái között valóban kedves szépségű szakaszok: anya és gyermeke viszonyában s jeleneteiben

bizonyos világi színezet ugyan, de a magyaros kedveskedése. Máriát, mennybemenetelekor, így fogadja, királyi székéből felkelve a Jézus:

Jójj el, mondván, én kedvesem,
Én galambom, szerelmesem,
Jójj el én édes Anyám!

A szent anya pedig

Mond végtére: óh melly szép vagy.
Gyönyörűséged óh melly nagy,
Én szerelmes magzatom!

Én már el sem bocsátalak
Élete életemnek:
Örökké veled maradok,
Áldlak és veled vigadok,
Öröme örömemnek.

A kis Jézus rajza, amint a pólyában fekszik; ragyogva játszó szemei, rózsás arca, piros, mosolygó ajka, kis kacsója, lábacska, — s amint a hideg jászolból édesanyja ölébe kívánczik: a barokk naivabb szépségei közé tartozik, akárcsak a betlehemes játékok ily kedves népiesítő szólamai a Jézuskáról: „Nincsen neki csizmácskája, Fázik az ő lábacska”. Úgyszintén a becéző szólóntatások e sorozata, mikkél a szűz Anya halmozza el a templomi bemutatásra induló kis Jézust:

Drága kincsem! szép Jézusom,
Gyöngyvirágom, Narcissusom,
Szívem gyönyörűsége!
Oh melly szép, óh melly kedves vagy!
Edességed is óh melly nagy,
Örömem tellyessége!

*

A barokk ízlés ismeretére nézve e fogyatékos vázlat inkább csak ki-mutatja, mintsem kitölti a hézagokat. A képet csak további tanulmányozás egészítheti ki, s akkor ez ízlésfaj meghonosodásának mértéke a képzeltnél bizonyára sokkal nagyobbak fog bizonyulni. Helyesebb megvilágításba fog akkor kerülni irodalmunk multjának némely, itt nem érintett jelensége is. Így különösen a XVIII. századvégi „deákosság” költészete, melyben alighanem szintúgy a barokknak egy újabb változatát fogja látni irodalomtörténetünk, mint az osztrákoké ugyane század jezsuita költőinek rokonjelleget, korábbi törekvéseiben. Ki fog derülni a jezsuiták nagy jelentősége ez ízlésfaj kezdeményezésében és felvirágoztatásában, mi párhuzamosan halad az építészeti barokk hazai terjedésével. S jó másfél-százados kedveltségének végső évtizedeiben megérdemelt figyelmet fog ébreszteni rokokó-kihángzása is, Faluditól kezdve Csokonaiig, sőt Kazinezyig.

A régi magyar irodalom közönsége elfogadta a barokk némely változatait. A nagy stílusból azt, mely saját forrása vidékén, a vallásos irodalom területén képződött ki és maradott meg: Pázmány Péterét. Az átlag-stílusból a bonyolult és túlterhelt mondatszövés formáit: Rimay, Gyöngyösi és mások prózai modorát, le a XVIII. századvégi Kónyi János strázsa-mesterig, — valamint az antikizált szerelmes hős epikai típusát, s általában az ürügyekkel leplezett erotikumot: Gyöngyösit. Mindezeknek ugyanis

voltak már hazai előzményei: Pázmány esetében a hitviták csaknem százados gyakorlata, Gyöngyösiében az előző század humanista törekvései, az általános deákos iskolázottság, s az erotikus érdeklődésnek az elnémitottságból táplálkozó és ürügyet örömet elfogadó mohósága. A cikornyás próza pedig egykorú törökös stílusokban is támogatóra található.

Ugyane közönség kevesebb érzéket tanúsított a misztikus lelkiség, s — mondjuk — a szent erotikum iránt; egészen érzéketlen maradt pedig a szent-hérosz költői eszményével — Zrínyi költeményével — szemben, mely az eredete szerint vallásos ihletű ízlési formát megkísérelte sértetlenül és megalkuvás nélkül érvényesíteni a világi jellegű történeti tárgy felfogásában.

Valami erős hajlam mutatkozik e jelenségekben a vallásos és világi elem merev szétválasztására minálunk. Később sem találjuk e két elem olynemű egybefoglalását, minőt Zrínyi éposza mutat. Feltűnő pl. a nyugati irodalmakhoz, kivált a némethez képest a vallásos elem hiánya a mi romanticizmusunkban, melyben az egy Eötvösön kívül jóformán csak Kölcsey Himnusza képviseli. Nem egymás áthatására, hanem hovatovább elkülönülésre törekedett nálunk e két elem, s a XVIII. századvégi felvilágosodással megindult a világi elem korlátlan uralomra törekvése a „nemzeti“ jegyében.

Horváth János.

Fordítások özöne. „Ahol a faragás és festés műzsjái még vendég istenségek, ott kétségkívül azért kell nyúlni munkához, hogy a külföld nagy műveit állítsuk ki, minél hívebb, de minél szabadabb kézzel dolgozott másolatban.“ „A poétai munkákban ezek substitutjai (helyettesítói) a fordítások, melyeken én azért kapok oly igen, minthogy origináljaink, még a legjobbak is, nem érnek annyit, mint a közepszerű és nem éppen rossz fordítások.“

Több mint száz éve, hogy Kazinczy leírta e szavakat, s velük a régebbi ilyen irányú törekvéseket irodalmi programmá avatva kijelölte a maga és írói körének feladatát. Kilenckötetes fordításai s a nyomukban meginduló fordítói tevékenység teljesítette történeti hivatását: gazdagította a nyelvet, fejlesztette az ízlést és felébresztette az alvó geniet. A szerencsés maradék egy századon keresztül az egész világirodalom nagyjait megszólaltathatta nyelvünkön, és az „istenfiak“, akik valóban jöttek, originálokban is ragyogtathatták a magyar nevet, klasszikus művészi megnyilatkozásokban fejezve ki a „magyar szellem kvintesszenciáját“.

De a készséges fordító-munka, mely, hogy elmaradottságunkat pótolja, sietve haladt a nyugat nyomában, igazolta részben azoknak az aggodalmát is, akik már Kazinczy korában „rettegtek attól, hogy így vezetve egyébbé válunk, mint vagyunk, s nemzeti arcunk elenyészik“. A legönzetlenebb magyar literátor magas művészi elveit és válogató mérsékletét egy század alatt felváltotta a divat szeszélyeinek hódoló opportunizmus és, sokszor, a kiadói haszon diadalmaskodó kérdése. A külföldi irodalom klasszikus becsü reprezentánsai és az új művészi törekvések kimagasló alkotásai mellett nagy számmal kerültek át irodalmunkba vásári iparcikkek és harcos világnézeteket, megváltozó politikai törekvéseket képviselő,

kétes értékű iránydarabok. Míg az örök-emberinek művészi megnyilatkozásait természetszerűleg magának vallhatta, és szellemének gazdagítására használhatta fel irodalmunk, az utóbbiakra idegenül, sőt nem egyszer ellenséges szemmel kellett tekintenie, mert ezek nemcsak nemzeti művelődésünk természetes alakulását, de sajátos összetételét is veszélyeztették. A külföldi irodalmi művek által nemzeti szellemünk és irodalmunk fejlődésére, ennek tartalmi és formai alakulására gyakorolt befolyást egészében még nem tisztázta a kutatás, de egyes, írókra és korszakokra vonatkozó vizsgálódások már is sejtetik ennek elhatározó voltát. Jelentékeny hatását megérezte közönségünk is, ennek különösen az a része, amelyik elhanyagolt kritikai neveltetése folytán a könnyed elbeszélő módon kapva, szívesen fordult a fordított szépirodalomhoz, melynek idegenszerűsége képzeletét annyira ki-elégítette és újdonságával is csábította. Más irodalmakban is előfordult, nálunk is volt rá példa, hogy egy-egy lefordított idegen író egy egész nemzedéknek befolyásolta lelkivilágát s magához idomította gondolkodását. Sajnos, e kérdést újabb kiadóink nem igen vették számba s az irodalom-kritika is alig törődött vele. Így történhetett meg, hogy a „civilizáció váltólovai“, a fordítók, nem egyszer idegenbe ragadták történeti hivatása által megszabott útjáról művelődésünk szeke-rét.

A baj most is fenyeget, belső regenerációnk válságos idején, komolyabban, mint eddig. Míg nemesebb nagyjai minden erővel azon igyekeznek, hogy megtartsák Széchenyi nemzetét az emberiségnek, megőrizték és szeplőtelen minőségben kifejlesszék sajátosságait, mialatt írói történelmi sorsának tanulságait és el nem pusztítható életakarátát hirdetik, kiadóink nagyobb része, bár a multszázadi nagy tradíció irodal-

munka istápolására köteleznék őket, garmadával adja ki a külföldi irodalmi műveket, a fantasztikus című sorozatokban alig juttatva helyet egy-egy remekünknek vagy újabb magyar írónak. Az ideai kiadású szépirodalomnak már majdnem kilenczederesze idegen eredetű, benne a regényirodalomnak is ugyanilyen hányada.

E fájdalomias tény súlyos következményeknek veti előre árnyékát. A lírai műfajok terén folyóirataink és hírlapjaink nyilvánosságot biztosítanak az új magyar termésnek, számosabb kiadásuk révén a régié is hatnak, a drámában mérséklően léphetnek közbe színházaink, de a magyar regénynek könyvpiacunkról való kiszorítottságát semmi sem enyhítheti. Pangása veszteség az irodalomra és az íróra, mert ettől elveszi a nagyobb lélekzetű munka lehetőségét, és a hírlapirodalomhoz kényszeríti. Még érzékenyebb, teljesen soha nem pótolható vesztesége nemzeti szellemünknek és művelődésünknek, mert — ha átmenetileg is — elveszti azt a műfajt, mely egyedül vállalkozhatott a nemzeti élet összes problémáinak felvetésére, s amely valóban, száz év óta nálunk is a nemzeti gondolkodás legtermészetesebb alakja volt. Nemzeti művelődésünk egyik fő hordozóját veszíti el benne, a közönség pedig érdeklődésének, érzés- és gondolatvilágának megváltozásával szenved károsodást. A külföldi regények fordításai, a legtestesebb külsőbe bujtatva, ellepik a könyvesboltok és kölcsönkönyvtárak polcait és szinte magyar versenytárs nélkül kínálják magukat a minden vezető szempont nélkül szellemi táplálék után kutató, mohó olvasónak. És közönségünknek új, nagyobb rétege, mely lelki alkata vagy még hiányos műveltsége miatt nem kapcsolódott bele a magyar kultúrába, csupa idegen szellemű írótól tanul érzést és gondolkodást, s egy sorsunk iránt közömbös vagy ellenséges, problémáinkat nem ismerő, nekünk idegen világban gyökerezik meg. Nehezen vonhatja ki magát e hatás alól régi, műveltebb, de elsősorban szórakozást kereső olvasóközönségünk is. Minthogy alig férhet hozzá új regényíróinkhoz, s a régiékhöz, akiknek kiadásai jórészt teljesen elfogytak, természetesen a hangos reklámmal ajánlott külföldi

után nyúl. Ez aztán elfeledteti vele a nemzetiségének tisztább öntudatából fakadt irodalom emléket, s elhidegíti érdeklődését a történeti örökségünket és nemzetünk nemesebb életakarát szolgáló törekvésektől.

A közönség-rontás hatását csak a tervszerű közönség-nevelés ellensúlyozhatja. Szerencsére a magyar műveltségnek ez az „élet-halálharca“ már nem „könnyelműen elmulasztott nagy feladat“ többé. De teljes sikerrel csak úgy oldható meg, ha fokozott mértékben szolgálja e célt az irodalom-kritika is, s a külföldi, főképen a regényirodalom fordítása terén érvényesíti a nemzeti művelődés sajátos érdekeit, lelkiismeretes alaposággal változtatva ki az asszimilálható és különállásukban is megbecsülést érdemlő értékeket, de tiltakozva az idegen invázió ellen s visszautasítva az üzleti vállalkozásnak művelődésünk szelleme és erkölcsi tartalma ellen irányuló termékeit. A költészet műzsái már nem vendég iktatások többé a honi talajon. Kritikánkat támogatja feladata teljesítésében a nem pusztán az üzleti haszonért dolgozó kiadói tevékenység, mely aggodva tekint a veszélyre, mi nemzeti arcvonásaink eltörlésével fenyegetne, s munkásságával áldozatok árán is igazolja, hogy irodalmunk és művelődésünk hőseinek száz éves munkája után bőven találni „originált, mely a magyar nevet ragyogtatja“, — originált, mely nekünk ma már többet ér minden közepeszerű, sőt akárhány kiváló fordításnál.

Müller Lipót.

Harsányi Kálmán: Utolsó fölgyülés. Két évtizedet meghaladó időszak terméséből ötvennél alig több költeményét bocsátja közre ezúttal e könyv szerzője, a Stádium izléses kiállításában. Harsányi feltűnése a század kezdő éveire esik; s vele kapcsolatban valóban feltűnésről kell beszélnünk, mert nagyobb üdvözléssel lírai gyűjteményt alig fogadtak még a magyar sajtóban, mint az addig csaknem ismeretlen nevű Harsányi Kálmán első kötetét. Két nagy fővárosi lap — s ezek egyikében az akkor tekintélyes teljesességében ítélező Tóth Béla — új lírai üstökös megjelenését köszöntötte a fiatal költő heves lendületű

és fiatalos önérzettel teli verseiben. De a nagy felfedező lárma kíméletlen ellenhatással járt. Kivált a Budapesti Szemle bírálóját kergették a másik szélsőségre a napi sajtó féktelen hozsannái; ez — némi friss lírai érzék kivételével — minden jelességet elvitattott a „nap hőseitől, s költői jellemét körülbelül e szarkasztikus megállapítással határozta meg: „sziklátak eszik, felhőket iszik rá”. A Hét v. g. jegyű kritikusa pedig valóságos megkönynyebbuléssel tért napirendre a nagy hűhóval történt felfedezésen, s a kérészetű csodák birodalmába utalta a felfedezés ártatlan áldozatát.

Pedig Harsányi nem tehetett róla, hogy fanfárokkal jártak előtte, s nem érdemelte meg, hogy ezért megalkottassák. Régi költeményeiből mostani kötetébe is besorozott néhányat, s most húsz év távolságából meg lehet állapítani, hogy eredeti tehetség eredeti — ha nem is egészen érett — hangján szólalt meg már azokban is. Nagy szópazarlással és néha závaros képtorlódással öntötte formába lázas ihletésű lírai témáit, de jobbára hagyományos versformáiban a valódi páthosz szuggesztív erejét is érezte. A milléniumot követő évtized lírai sivárságában Harsányi hangja nem mindennapi erőre és szárnyalóképességre vallott. A *Búcsú a rengetegtől* nem fakult meg húsz év múltán sem: mélyen átértett volna, a benne monologizáló lélek pantheisztikus kítárlása ma is magával ragad, s elfeledtetni a költemény némely ódai sallangjait.

A tisztulás, a lírai közhelyekből való kibontakozás Harsányi későbbi — feltűnően ritka — jelentkezéseiben nyilvánvalóan megmutatkozott. Akik költészetünk ügyét lelkükön viselik, mindig számon is tartották Harsányit fejlődő, mélyülő s a kétségtelen egyéniség színeiben megjelenő tehetségeink sorában. Hanem a kritikának mindmáig nem volt alkalma — újabb lírai kötetével kapcsolatban — felülbírálni a maga véleményét, s így a versolvasó közönség önállóan többsége kevésbé érdeklődött Harsányi művészi útkeresései iránt, majd az Ady föllépésével beköszöntött harcok lárma-jában jóformán nevérol is megfeledkezett. Ráadásul utóbb Har-

sányi-nevű lírikus több is jelentkezett, s köztük a lapok olvasói aligha tartották emlékezetben éppen annak a Harsányinak nevét, akivel a lapokban legritkábban találkoztak. A mult színházi évadban az *Ellák* jelentékeny sikere valósággal az ismeretlenségből emelte ki költőjének nevét, s ez a második felfedezés talán megteremtette a megérdemelt érdeklődést új verskötetével szemben is.

Az *Utolsó fölgűlés* komoly figyelmet érdemel és igaz gyönyörűséggel jutalmaz érte. Nem a könnyű élvezet könnyű sikereivel hódít. Gazdag lélekkel ismertet meg, e lélek komor vívódásairól vall ritka lírai őszinteséggel, de a komorságot, a legmélyebb szakadékokba való elszánt bepillantás szédületét az élet szeretetének nagy, megbékélt derűjével tartja egyensúlyban. A dolgok végére járásnak szinte beteges ösztönén itt alapjában egészséges lélek megkapó hite uralkodik. Ez a költő hisz az emberi méltóságban s mindenekfölött embervoltunk legtökéletesebb megnyilatkozási formájában, a művészetben. *Tuba mirabilis* című költeménye nagy erővel hirdeti a művészetnek az istenség őszövétségi, zord vonásait is megbékítő égi szépségét és szelidségét. Szerinte a művészi tökéletesség még a jézusi lélek költészetét is képes továbbmélyíteni és gazdagítani:

Es hogy milyen szűz volt Szűz Mária,
Azt Rafael hivebben mondta el,
Mint mondta volna Názáreth fia.

Ebben a versében Harsányi a költői mondanivalók legmagasabb régióiban jár, s néha szinte az alvajáró biztosságával. Csak nyelvének némi szónokias túlterheltsége bontja meg itt-ott a költemény igazságát. Ez a halmozásra való hajlam néha most is erőt vesz rajta s kárára van művészi tisztaságának. De viszont azt is érezni, hogy e terhelő többlet nála nem henyé járulék, vagy a kiformalás közben felhasznált díszítmény, hanem a gondolat maga szakad ki belőle ilyen látás áradással, a kozmikus képtársulások ilyen zuhatagos bőségével. A gondolatot hideg agymunkának elképzelni sem tudja. A *Gyötrelmes éhségben* arra a tűzre áhítozik, mely

Legyen egy azzal, mely az én agyamban
A gondolatot lángolni tanítja.

S a kötet legszebb darabjaiban valóban a lángoló gondolat varázsa kápráztat. Ilyen fenséges képe van a forradalmi időkben írt *Jelszók, lobogók...* című költeménye végén az emberszeretet és részvét erejének megérezkítésére:

Bennem... már csak az a nagy, nagy lángvirág
A mindenséget betöltő virág, [nyílik,
Melynek gyökerét egy bánatos Isten könnye [locsolja.

Ilyen helyei néha Vörösmarty páthosát esendítik emlékezetünkbe, s valóban *Az aggteleki barlangban* című — egyébként is hatalmas erejű — versében a „fölséges csönd”-ről szóló rész olyan szép, hogy nem méltatlan párja az Éj monológjának a *Csongor és Tündében*.

Szerelmi lírájának legjobb termékeiben (az *Etty télkörtje* című ciklusban) többször szép példáját mutatja a gyengédség páthosának is. Ily darabjainak néha valami különös bája van: a macska módján játszó oroszlánra kell gondolnunk. De ha nem az erős páthosz ihleti ilyen mű dalkompozícióit, könnyen modorossá is válik s finomkodónak érzik (*A nyakék, Az ötvös*); ezekben néha a valóban új és finom részlet-szépség is csak routine-ként hat.

Háborús verseinek ciklusa valódi férfiaságot és meleg emberiséget szóltat meg, de néha a paroxizmusnak abban a hangnemében, melyben a szók túlharsozják a lelket. Kivált a *Hajrá!* vad kitöréseiben fül ki a mondanivaló az anaepastusok nagy csatazajában. Viszont a *Rézkarc-témában*, ahol — talán Rimbaud híres költeményének hatása alatt — a nyugodt, tárgyilagos rajzolással igyekszik — az elmentét erején — hatni, bágyadtá lesz; a páthoszt nem bírja leírásba áttenni.

A szentenciás irányú *Apró versek* is arra vallanak, hogy Harsányi a higgadt beszédet nehezebben, nagyobb erőltetéssel ejti, mint a lázban fogant szavakat. Epigrammái tömörségre törekszik, de néha majdnem szárazzá, prózaivá válik. *A kévágott szív* természetudományos körmönfonságai éppen nem segítik a verset a kívánt csattanóhoz; s nem talál célba az *Egy!* című vers szép kezdősorainak végére erőszakolt for-

dulat sem. De ez *Apró versek* utolsója (s egyszerször a kötetnek is záróverse) szerencsés kivétel ebben a szakaszban: itt Harsányi megtalálta páthosának valóban lapidáris kifejezésbe sűrítését. A gondolat szárnyalása e *Mindenek sírversében* nem kevésbé szabad és erős, mint nem egy hosszúlélezetű kompozíciójában:

Itt nyugszik egy marék
Napsugár-törmelék,
Míg vissza nem talál
A Napba,
Életnek a halál
Csak magva.

A könyvnek ez a végső akkordja ugyanazt ismétli, amit a megelőző költemények is Harsányi hitvallásául hirdetnek: az életnek minden rontásokon való diadalmát; de itt talán szebben mondja el ezt a krédót, mint kötetének bármely más lapján. *Rédey Tivadar.*

A „Tudományos Gyűjtemény” földrajzi könyvei. (Prinz Gyula: Európa városai; Cholnoky Jenő: Általános földrajz I. és II. rész; Gaál István: A föld története.) Prinz Gyula nagyobb munkájának egy részét tette közzé „Európa városai” címen. A városok ősformáival, alaprajzaival foglalkozik, mert az alaprajz a városok térbeli megjelenésének leglényegesebb eleme. Prinz azt hiszi, hogy a városok alaprajzának földrajzi kutatása szorosabbra fűzi a földrajz és a történettudományok között erősen meglazult kapcsolatot, mert a történettudomány az alaprajzok alaktanában gazdag kútfőt talál.

Cholnoky a tőle megszokott pompás elbeszélő modorral, világos, magyáros stílussal a levegő, az óceánok, a szárazföldek titkaiba vezet be bennünket. Végigszántjuk a tudomány szárnyain a levegőóceánt, megismerkedünk a levegő összetételével, hőmérsékletével, nyomásával, mozgásával, a csapadékkal, Mindenütt, ahol csak lehet, hazánkból veszi a példát, magyar földről indul ki, pl. a szelek jellemzése, leírása, tornádók stb. („Mintha füstökadó nagy kémény szaladna...” „Túl a tornyon, melyet porból rakott a szél” stb.) Mindenkit érdekel az Adrián dühöngő bóra, a Székelyföldön csontig ható nemere, az Aldunán fújó kossava, a Balaton északi part-

ján kellemetlenkedő főszél vagy vázsonyi szél ismerete.

Gaal István a föld multjába világit bele. Hogyan alakult ki a föld, mint rakódtak egymásra a rétegei, milyen állatok, növények népesítették be a föld felszínét; melyek a földnek gyakorlatilag értékes részei, mi és mennyi értékű kincsei vannak a magyar földnek.

Horváth Károly.

Felvidéki írók. (Sziklay Ferenc: *Hangzatka*. Regény. Berlin. 1924. — Tamás Mihály: *Novelláskönyv*. Kazinczy Társaság kiadása. Kassa. 1923. — Paál Gyula: *Veszedelem a házban*, vagy fiatal szívnek fiatal szív kell. Eredeti népszínmű 3 felvonásban. Műkedvelők színpadja. 2. szám. Rimaszombat. 1924.) Szeretettel figyeljük a felszvidék irodalmának fejlődését, ha nem üdvözölhetünk is minden író „lelkes Istenfi”ként. Jóindulattal olvassuk könyveiket, tudatában vagyunk hazafias buzgalmuknak s munkájuk fontosságának a nemzeti szellem ápolása körül, de ez nem enyhítheti a kritika igazságos szigorúságát velük szemben igen.

Sziklay Ferenc könyvecskéje nyolevannyolc lapos füzet, regénynek kissé sovány, borítékának modern rajza nem nagyon biztató, de nem ízléstelen, címe nem valami szerencsés. Csermák Antal, a csehből magyar muzsikussá lett híres régi hegedűs egyik zenedarabjának címe.

Hatvan esztendővel ezelőtt Abonyi Lajos már megírta *A mi nőtáinkban* Csermák történetét, de alakjából nem tudott érdekes egyéniséget formálni. Egy kacér fiatal özvegybe szerelmes, de az kikoszarazza, Csermák megtört szívvel távozik s csakhamar mint kopott csavargót látjuk viszont, amint egy eszárdában betyároknak muzsikál. Még néhányszor felbukkanik, most már mint örült, mindenkit elragad játékával, aztán eltűnik, s a regény legvégén csak veszprémi síremlékét látjuk.

Abonyi regénye kétségkívül hatott Sziklayra a *Hangzatka* megírásakor, mint a mese menete és hangulata mutatja, de ő Csermákot regénye hőisévé teszi, s azt a két problémát akarja megoldani: miért lett magyarrá s miért züllött el? Ő is, mint Abonyi a szerelmet vá-

lasztja a probléma kulcsául. Bécsben Lichnowski gróf estélyén meglátja gróf Nádszeghy Zsófit s rögtön halálosan belészeret, noha csak annyit tud róla, hogy magyar. Ugyanakkor meghívják Párizsba, de ő lemond a dicsőségről s Magyarországra megy, hogy viszontlássa a szeretett leányt. Megtanul magyarul, a pozsonyi diétakor elragadja Bihari játéka, s Lavottától, a már elzüllött mestertől eltanulja a magyar muzsikát. Sokáig keresi ideálját, végre egy egri ünnepélyen újra találkoznak s a regényben először és utoljára zavartalanul beszélhetnek, Csermák megvallja szerelmét és a grófkisasszony megígéri, hogy vár rá, míg híres művész nem lesz belőle. Két év múlva Pesten hallja újra az ünnepelt hegedűst s kijelenti szüleinek, hogy csak hozzá megy feleségül, apja azonban kikoszarazza a kórót. Ettől kezdve Csermák inni kezd, később meg is zavarodik s így kóborol az országban haláláig. Zsófi vénleány marad s árva gyermekek nevelésének szenteli életét.

A mese így néhány sorba foglalva igen naivnak és vázlatosnak tetszik, de a valóságban is az. Abonyi megfakult, bár kedves romantikája kísért benne kissé modernebb technikával leplezve. Csermák alakja nála sem válik érdekesebbé. Hirtelen támadt és sirig tartó epedő szerelme, mely minden tettét irányítja, nem valószínű. A művészlélek finom elemzésével, egyéniségének igazi költői intúcióval való megvilágításával adósunk marad a szerző, pedig ez lett volna a feladata. Így csak régimódi szerelmi történetként kapunk, amelynek olyan a hatása, mintha már sokszor olvastuk volna. Halvány korrajzi háttere (a tizennyolcadik század legvége s a tizenkilencedik eleje) nem sokat lendít a mesén, melynek azért vannak sikerült részletei. Ezekben nem egyszer feltűnik a szerző elbeszélő készsége s érzéke a lélek és a külső világ hangulatai iránt.

A munkát különben magyar érzés jellemzi: írója szeretettel nézi multunkat, lelkesedik a magyar zenéért s elkesereg a mi művészeink tragikus sorsán, a régi magyar rangkórságon, nemesi gőgön, melynek ellenébe szeliden demokratikus nézeteket szegez. Mindez azonban nem pótolhatja a felfogás-

ban, invencióban, művészi alakításban és stílusban mutatkozó eredeti írói egyéniséget. Ezt még nem látjuk Sziklay regényében, de reméljük, hogy nem sokára ez is kifejlődik és megizmosodva eredetibbet fog teremni igazán a maga földjéből.

Szigorú irodalmi mértékkel mérünk, mert könyvét *csak* regénynek tekintettük, ha azonban mint ifjú sági olvasmányt bíráljuk, örömmel állapíthatjuk meg róla, hogy annak minden tekintetben megfelelő s a magyar diákságnak kedves olvasmánya lesz.

Tamás Mihály novelláskönyve két hosszabb és kilenc rövidebb rajzféle elbeszélést tartalmaz, melyek 1918 és 1922 között készültek. Leghosszabb köztük a Szőke című novella, egy tizenhatéves fiú s egy tizennégyéves leány szerelmének kedves története. A tavasztól karácsonyig tartó kisvárosi idill tele van finom lelki megfigyelésekkel, melyeknek igen hangulatos milieuraizji háttérrel tud adni a szerző. A gyermekszerelem naiv illuzióinak küzdelme az ébredező érzékiséggel s végül szétfoslásuk az élet erősebb fuvallatától nem új téma, de jól van megírva, csak az erotikumnak helyenként rikító hangsúlyozása bántó benne. Ugyanez a hibája a Boldogságok címűnek is. A miniszteri titkárral viszonyt kezdő „jó családból származó” gépiró kisasszonyról szól, aki azért habozás nélkül feleségül megy egy becsületes emberhez. Sívár történet, durván cinikus és izléstelen befejezéssel. Az Árnyék (egy rút parasztleány vad szerelmi vágyódásának rajza) már az undorítóan a művész számára tilos területére téved.

Humoros rajzoeszka a Zivatar (fiatal házások veszekedése), amilyeneket tucatszámra olvashatunk a napilapok tárcáiban. A Cipő már jóval eredetibb: sikerült gyerektörténet a nikli-orrú és patkós-sarkú eipőről, meg az úri gyereket gyűlölő parasztfiú és a csuszkalásra felettébb alkalmas cipő tulajdonosa közti lovagias üggyről. A Csuka Flórián és folytatása a Flórián estéje már a tragikomikumba csap át a felvidéki szegény irodatiszt alakjának rajzában, aki meghunyászkodva, iskolásgyerekként tanulja az új haza új nyelvét, de azért mégsem kerüli ki az elbocsátást. Az ilyen-

féléket légszívesebben vesszük a megszállt területek elbeszélőitől, mert ezekben az alakok, a coulour-locale s a korhangulat új. A Találkozás a faluval is ezek közé tartozik, csak hogy komor színezésű kép: az orosz fogságból falujukba visszatérő felvidéki magyarok, akik megtudják, hogy mindenükből kifosztott földönfutók lettek. Egy marék föld: jelentéktelen paraszttörténet, nem jobb és nem rosszabb mint az effélék, a Találkozás a hegyen aláhúzott szimbolizmusával s a Jegyesálmot erőltetett, csinált lélekrajzával szintén gyengébb dolgok.

Tamás Mihály a realizmus csapásán halad és kevés újat mond, izlése még nem elég biztos, egyénisége kialakulóban. Technikai készsége már is fejlett: jól tud elbeszélni, jól látja főleg a milieupró-reális részleteit, van érzéke a lélek finomabb rezdülései iránt, stílusa nem nyakatekerten modernkedő, hanem érthető és magyaros, de élénk, hajlékony és színes is. Szépséghibája nem sok: van egypár erőltetett hasonlata, képe, egypár durván és izléstelenül szókimondó kifejezése, egypár nyelvi botlása (szakadáson *bepárló* napfény, *csipegtük* a szemeket, a tücskök *csiripelve* ugráltak). Tamásnak könyve tehetőségről tanúskodik, mely megtisztulva — reméljük — igazán értékeset fog majd produkálni.

Paál Gyula népszínművéről kevés a mondanivalónk. Negyvenötven évvel ezelőtti népszínműveink alakjai, meséi, stílusa, levegője élednek benne újra. Bonyodalma elég súlyos, az összeütközések tragikusnak látszanak, de a végén váratlanul jóra fordul minden. A komoly jeleketeket naiv évődések, könnyű tréfák, csinos magyar nóták enyhítik. Stílusa a régmódi irodalmias-népies beszéd, amilyent nem a falukból, hanem csak a színpadokról ismerünk.

Úgy tudjuk, hogy a darabot a felvidéki városok és falvak műkedvelői szívesen játsszák, aminek öszintén örülünk. Mindenesetre jobb, mintha idegen tárgyú darabokat játszanának. Mint műkedvelőknek írt műkedvelő munkát nem szabad szigorú irodalmi mértékkel mérnünk. A felvidék elnyomott magyar népe között mai napság az ilyenekkel is missziót teljesíthetni.

Szinnyei Ferenc.

A magyar *Simplicissimus* új köntösben. Spanyolországban a XVI. században a kalandorregények divatja járta. A Lazarillo da Tormes épületes históriáját egész sora követte az erősen naturalisztikus hangú elbeszéléseknek, amelyek egyes alacsony sorsból felvetődött kalandortermészetek hányattatását és viszontagságait drasztikus részletekkel megtömötten adták elő. Ezeknek a kalandorregényeknek különösen művelődéstörténeti szempontból van nagy értékük, mert sok történeti munkánál szemléletesebben tüntetik fel a korviszonyokat. Ez az irodalmi divat a harmincéves háború után átkerült Németországba, ahol a német földön végiggázoló spanyol zsoldoscsapatok a spanyol viszonyok és spanyol állapotok némi ismeretét maguk után hagyták. A kalandorregény első német terméke Grimmelshausen *Simplicissimus*a, mely kalandorregény alakjában a harmincéves háború borzalmait ábrázolja. Grimmelshausen, akinek háromszázadik születésnapját Németország most a napokban szándékoszlik megünnepelni, regényével akkoriban egészen szokatlan sikert ért el. 1669-ben megjelent művének hamarosan egész sor folytatása és utánzata készült. Alig másfél évtizeddel megjelenése után látott napvilágot német nyelven a Magyar *Simplicissimus*, amelynek háttere a harmincéves háború utáni időszak, színhelye pedig Magyarország és Erdély. A regény hőse egy sziléziai származású kalandor, aki Lengyelországon át Magyarországra kerül. Első tartózkodási helye a Szepesség, ahol Késmárkon a híres matematikus és naptárkészítő Fröhlich Dávid tanítványa. Itteni tartózkodására esik a Magas Tátrába való kirándulása, amelynek a leírása Fröhlich latinnyelvű tudósítása után a magyar turisztika első irodalmi megnyilatkozása. A Magyar *Simplicissimus*nak ezt a kirándulását vette Kölcsey egy kárpáti novellájához alapul. Késmárk után Lőcsére került, ahol akkoriban nagy feltűnést keltett a lőcsei hóhér házassága a késmárki pap leányával. A Magyar *Simplicissimus* pár soros elbeszélése adta meg az ötletet Jókai Szép Mikháljához, amelyben különben a regény hőse mint szereplő személy is megjelenik. Magyarországi

tartózkodásának többi állomásai Kisszeben, Bártfa, Eperjes és Kassa. Rablók közé, majd török fogságba kerül, részt vesz a törökök elleni harcokban. Erdélybe jut. Ittiban kincset talál, de hiába próbálja azt kiemelni, végül Baresay kíséretében Konstantinápolyba megy. Ezzel le is záródik a magyar *Simplicissimus* története, amely nemcsak előadásának elevenségével követelhet méltán helyet híres német mintaképe mellett, de kultúrhisztóriai szempontból is nagy beccsel bír. Sehol sem találjuk ennyire hű képét a harmincéves háború utáni siralmas állapotoknak, amikor a háború martalócai mint rablócsapatok zsarolták a népet, amikor a törökkel való csatározások napirenden voltak, amikor magában az országban pártoskodások és belső egyenetlenségek dúltak. De azonkívül találunk benne megbecsülendő részletrajzokat a magyarországi városok életéből, a török világ szelleméből, sőt magyar ethnographiai vonatkozásokat is. Így egyes magyar szokásokról és a magyarországi viseletekről meglehetősen hű képet nyerhetett a XVII. század német olvasóközönsége, amely Magyarországról valószínűleg akkor is ennoly keveset tudott, mint manapság.

A Magyar *Simplicissimus* 1683-ban jelent meg, megtoldva Thököly Imre fejedelem életrajzával, akinek sikerei Európa-szerte nagy feltűnést keltettek. A magyar történetírók már korán figyelemessékké lettek a könyvre és így Bél Mátyás egy hosszabb eszleletét a XVIII. század elején latinul, a század végén pedig Wagner Károly *Analecta Scepusiae* c. művében német szövegezésben kiadta. 1854-ben Liposéban jelent meg egy modernizált helyesírású, magyarfaló bevezetéssel és jegyzetekkel ellátott kiadása, melyet 1905-ben egy nyelvilag is teljesen átdolgozott új szöveg követett. Az első kiadás megjelenése után 240 esztendővel (1923) a konstanzi Seeverlag most egy tipografiaiilag és helyesírásban is teljesen hű lenyomatot rendezett belőle, melynek díszes modern külseje ugyan nincs összhangban az eredeti szerény külső megjelenésével, de azért mégis hálára kötelez, mert a magyar mult egy korai külföldi emléket, amely már a könyvészeti ritkaságok közé tartozott, ismét hozzáférhetővé tette. *Weber Artúr.*

Francia regények magyarul. A Napkelet olvasói már bizonyára észrevették, hogy ezzel a címmel hovatovább egy állandó rovat alakul ki e folyóirat lapjain. A mai csodás bőségű francia regényirodalom — úgy látszik — igen széles utat talált szellemi életünk felé és legjobb műfordítóink szinte egymással versengve (néha csak a gyorsaságban) tolmácsolják ennek kisebb-nagyobb — a legtöbbször inkább kisebb, mint nagyobb — értékű elbeszélő műveit. A magyar kiadóvállalatok szívesen ki is adják, mert ezek a fordítások, annak az egykettőnek a kivételével, melyek a kir. ügyészség lomtárában kénytelenek magyarországi pályafutásukat befejezni, el is jutnak a magyar közönség kezébe. Regényt olvasó magyar közönség hiánya miatt ma nem kell panaszkodni, sőt talán csupán csak ilyen közönség van. Az irodalmi érdeklődés jóformán erre az egyetlen térre tolódot s a meglevő kereteket ezen a ponton is állandóan tágítja, úgyhogy — a fordításoknak ez az érezhetően tömeges megjelenése első sorban erre figyelmeztet — a magyar regénytermés nem bírja kielégíteni ezt az egyoldalúan kifejlődött olvasási kedvet. Kiadók és fordítók válogatás nélkül, vagy csak tisztán az idegenben nagyon is kézzelfoghatóan megnyilvánuló sikert szemmel tartva válnak az idegen könyvek közé és adják egyiket a másik után a magyar közönség elé, mely veszi és olvassa szintén válogatás nélkül, mert talán (a kapkodásnak néha ez is oka lehet) keres is valarrit tudattalanul. Ha azonban végignézzük a mai fordítás-áradaton, rögtön észre lehet venni, hogy fordítóink és kiadóink a magyar irodalmi élet regényhiányát csak mennyiségben igyekeznek pótolni s azzal nagyon kevésse törődnek, hogy egyszerű-másszor némi minőségi válogatásra is szükség van. Nekünk van elit-közönségünk is, mely bizonyára vár, ha már éppen a franciákról van szó, Farrère-en, Reboux-n, Benoit-n, Rachild-on, sőt talán még Bourcet-n kívül egyebet is. A francia regényirodalom éppen ma keresi legtudatosabban a modern regény igazi formáját s ha az otthon két-háromszáz-ezres példányszámot elérő francia regények átlántálásában a mi fordítóink nem késnek el, megpróbál-

hatnának már egy Gide-ot, Proust-ot, Duhamelt, Romainst, Montherlant, egy Paul Morand-t vagy Cocteauteut is magyarul megszólaltatni. Ha a magyar irodalom igényt tart arra — és erre igényt is kell tartania —, hogy megteremtí a XX. század magyar regényét, melyben a modern magyar lélek valóban magára tudna ismerni, akkor az ezeknek az íróknak a munkáiból nyerhető impulzusok is nagy hasznára lehetnek.

*

A teljes magyar *Balzac* új kötete három elbeszélést (Chabert ezredes, Honorine. A gyámság) hoz, *Chabert ezredes* cím alatt. Ez a három komprimált elbeszélés, strukturájuk minden egyszerűsége mellett is, elég erős arra, hogy a nagy regényekből ismert balzac-i gondolat súlyát elbírják. Balzac itt is kettéosztja a társadalmat. A nagyobbik rész az élelmesekek, az erősek, a mást kihasználó tudók serege, a másik a naivak, a kiuzsorázottak, a gyengék kis csapata s erre az utóbbira nehezedik rá nemcsak az előbbiekek gonoszsága, hanem a társadalom fonák berendezettsége is. Hiába minden becsületes akarat, hiába minden szenvedély, nincs menekvés s a naiv becsületes ember (Chabert ezredes, A gyámság) áldozata lesz az élelmes gonosznak, a nagy szenvedély pedig (Honorine) önmagát töri össze a társadalom lelki formalizmust követelő kötelességei elleni harcban.

Balzac-ot a mai közönség nem nagyon olvassa, hanem nagyságát egy könnyed mozdulattal elismerve elhelyezi a „történelmi értékek” közé. Lehangelő pesszimista világképe, komponálási nehezkesége olyan vonások, melyek talán sohasem fogják megengedni, hogy valamikor elérje a minden írónak egyszer kijáró szélesebb népszerűséget. Néha-néha visszatérő utitára is csak azoknak lehet, akik számára egy „történelmi értékű” regény is tud mai és személyes élmény lenni.

*

A XIX. század utolsó tizedeiben író belga regényírónak, *Camille Lemonnier*-nek, *Ember a szerelemben* című regényét is most olvashatjuk magyar fordításban s ezzel, tudomásunk szerint, harmadik regénye jelent meg a magyar könyv-

piacon. Művének erőteljes, férfias őszinteségében és komolyságában nem lehet kételkedni és éppen ezek a tulajdonságok feledtetik velünk, hogy az a sebző naturalizmus, melylyel Lemonnier az embert pusztá szexuális képletté egyszerűsíti, ma már szinte csak irodalmi elvként hat. A metafizikára hajló Férfi végzetserűen tönkretett prédája lesz a lélek nélküli, az ösztönös, a fajt reprezentáló Nőnek — a schopenhaueri gondolat e végsőkig tágított tartalma adja meg regényének alapját. De Lemonnier ezzel nem elégszik meg. A Férfi elkerülheti a katasztrófát — mondja —, de ennek az a feltétele, hogy szexuális kérdésekben szerinte hipokrita nevelésünket meg kell változtatni. Ez az elv, melynek a regény propagátora akar lenni, túlságosan erőtlen ahhoz, hogy a kielezett probléma megoldásaként elfogadhatók. Ha a katasztrófa a fátum kezében van, kompromisszum nem megoldás. Lemonnier feledi azt is, hogy hősét már pusztán egyéni, minden neveléstől független lelki-tesztí összetétele is predestinálja arra a sorsra, mely teljes romlását jelenti, úgyhogy ennek az erősen körülhatárolt emberéletnek az összeroppanásában igen nehezen látjuk meg az általánosítás jogosultságát és még kevésbé a biztosnak vallott ellenszert.

A négyek regénye (Bourget, Duvernois, Benoit és Gérard d'Houville együttes regénye) irodalmi játéknak indult — írja a fordító az előszóban — és őszintén megvalljuk, hogy nem is lett sokkal több belőle. Csupán annak a közönségnek készült, melynek inkább kell a történet, az esemény, a tartalom, mint a „személyes” regény. Erősen fegyelmezett irodalmi ízléssel kell bírnunk, hogy jobban szeressünk oly regényt, mely egyesegyedül azt az embert érezteti meg velünk, aki megírta. Abban a mesterkéltséget és formális szereposztásban (Bourget a feleséggyilkos apa szerepét, Gérard d'Houville a leányét, Duvernois a szerencsés, Benoit pedig a szerencsétlen szerelmesét írja ebben a levél-regényében), melyet az ötlet megkövetelt, az íróasztal-ihletű és naponként penzumokat gyártó sok író között elveszett az ember. A történet egy darabig érdekkel ugyan, de a végén rájövünk,

hogy semmi közünk sincs hozzá. Ez a munka a francia regény-gyárilap egyik közepesen foglalkoztató terméke s vele a magyar irodalomban a pseudo-elmélyülést hozó fordításoknak a száma eggyel több lett.

Még Benoit egy másik vállalkozásáról, a *Ferté kisasszony*-ról kell megemlékeznünk. A színes fantasz-tikumok festője, a hazájában és nálunk is igen népszerű Benoit ebben a regényében eddig még ismeretlen oldaláról mutatkozik be. Mozgékony-sága, hogy a pszichológiai regény koncentráltságát is megpróbálta magáévá tenni, tagadhatatlanul figyelemreméltó. Ferté kisasszonynak hallgatásokba fojtott tragikum, ki a hidegen számító bosszú eleven szénét gyűjti fejére, nem halad el nyom nélkül előttünk és így nem gondolunk túlságosan arra az érzéketlenségre, amellyel Benoit a saját regénye alakjait nézi. Regényt írni ma igen sok iró számára foglalkozás és Benoit is elbeszél egy történetet, megcsinált egy regényt, hogy azután elfeledje és hozzáfogjon a következőhöz.

Kerecsényi Dezső.

A Magyar Tudományos Akadémia Balkán-kutatásainak Tudományos Eredményei. (Szerkesztik: Gróf Teleki Pál és Csiki Ernő. I. kötet. Csiki Ernő állattani kutatásai Albániában. 1. füzet. 10 táblával és 14 szövegközi rajzzal.) A háborús állapotok közepett járták meg a Balkánt a magyar tudósok, hogy a tudomány közkincsévé tegyék az ott látottakat. Nyolc szerző munkája az a tizenkét értekezés, melyeket ebben a munkában kapunk. A rövid magyar szöveget hosszabb lélekzetű idegen (német, angol) nyelvű kíséri, ezáltal is jelezve, hogy a tudományos eredmények nem annyira bennünket, mint inkább a nemzetközi szaktudományt érdeklik. Magyar munka, magyar verejték a nemzetközi tudomány asztalán, jelzi, hogy ha anyagiakban, területben meg is törtek bennünket, de szellemünket, tudományunkat s annak lelkes művelőit nem tudták megtörni és balkanizálni.

H. K.

A szellemi élet Magyarországon a világháború után. A háború által okozott mérhetetlen erkölcsi károk gyógyítása egyik legfontosabb problémája az emberiség szellemi ve-

zetőinek. Ezért alakult meg a Népszövetség keretén belül a „Comission de coopération intellectuelle“, mely jelenleg a rendelkezésére álló erkölcsi és anyagi eszközök segítségével a szinte csődbe jutott kulturális tevékenységek fellendítésén fáradozik. Ez a bizottság vizsgálat tárgyává tette az egyes nemzetek kulturális életét, hogy azután a helyzet alapos ismerete alapján megkezdhesse működését. A mozgalomba Magyarország is belekapcsolódott. A magyar közoktatási kormány, továbbá a Magy. Tud. Akadémia keretében alakult Commission Honoroise de Coopération intellectuelle adatai, valamint a magyar szellemi élet egyes kiválóságainak jelentései alapján a Népszövetség központi főbizottsága külön füzetben ismereteli a magyar állapotokat, melyeknek érdekes és tárgyilagos rajzát adja.

A szellemi élet Magyarországon, bár egy évezred hagyományából táplálkozott, csak a XIX. század elején, a nemzeti öntudat ébredésével egy időben kezdett fellendülni, igazi virágzását pedig csak az 1867-i kiegyezést követő nyugodt esztendőkből érte el. E jelenségek oka elsősorban a politikai viszonyokban rejlik. Ezt az örvendetes fejlődést a világháború derékban törte ketté s ma a magyar szellemi élet súlyos válságba jutott. A háború elvesztése következtében beállott általános gazdasági helyzet, a jóvátételi kötelezettségek, a pénz elértéktelenedése, sőt bizonyos politikai okok is, melyek lehetetlenné teszik, hogy a megszállott területek magyarságával a szellemi érintkezést fenntarthassuk, egyaránt fokozzák a válságot és szinte legyőzhetetlen akadályokat gördítenek a magyarság hősiességének és erőfeszítése elé, melyekkel kultúrájának megmentéséért küzd. A hanyatlás azonban a politikai és gazdasági okok mellett, lélektani okokra is visszavezethető, melyekre gróf Apponyi Albert mutatott rá a Népszövetség kérdőívére benyújtott válaszjegyzékében. A háború nyugtalan és izgalmas éveiben nevelődött ifjabb nemzedék a gyorsított, katonai szolgálattal gyakran megszakított oktatási módszer következtében hiányos képzettségű. Ily körülmények között még fokozottabb munkára volna szükség, de az erre hivatott szellemi

középosztály a megélhetés gondjai alatt roskadozik s minden jóakarata ellenére sem képes hivatásának megfelelni. A tudományos irodalmi munkásság nehézségekkel küzd, teljesen pang. A szépirodalom terén is csak a dráma és novella mutat némi fejlődést. A könyvtárak elsorvadnak, mert képtelenek új beszerzésekre, különösen a jó valutájú országok folyóiratainak beszerzésére. A tudományos élet megmentése érdekében történtek már lépések. A kultuszterecsa költségvetésében bizonyos eltolódásokat látunk a főiskolák javára, szemben az elemi és középfokú oktatással. Míg 1913-ban az egyetemek 11-37, a középiskolák 40-00, a népiskolák pedig 42-64 százalékát tették a kultusz-kormány kiadásainak, addig 1922-23-ban a főiskolákra 37-86%, a középiskolákra 29-16%, a népiskolákra pedig 29-87% jutott. A kormány tehát elsősorban a tudományos élet színvójának további súlyosodását akarta megátolni még az alsó- és középfokú oktatás esetleges visszafejlődésének árán is abban a meggyőződésben, hogy ez utóbbi bajok könnyebben lesznek orvosolhatók. Különben is a népoktatás örvendetes fejlődést mutatott az újabb esztendőkből. Az írni és olvasni tudók száma 1910-től 1920-ig 80-3%-ról 84-3%-ra emelkedett. A Gyűjteményegyetem felállítására is a tudomány megmentését célozza. A nemzetközi kapcsolatok kiépítése érdekében nagy jelentősége van a Berlinben, Rómában, Konstantinápolyban, Dorpatban létesített magyar tudományos intézeteknek, a külföldi ösztöndíjakkal, melyek növendékeinknek alkalmat adnak a külföldi kultúrák megszerzésére. Magyarország és a külföld közötti szellemi érintkezés tervszerű megvalósításáról különben a Coopération intellectuelle magyar bizottsága van hivatva gondoskodni. Végezetül egy független bemutatja Magyarország utolsó tíz esztendejének irodalmi termelését, mely számszerű adatokkal bizonyítja a magyar szellemi élet katasztrófális válságát.

Németh Sándor.

A bús férfi panasza. *Kosztolányi Dezso* új verseskötve igen jól reprezentálja költőjét, még pedig nem csupán művészi fejlődése mai fokán, hanem pályája korábbi fordulóján is, minthogy a kötet ötvenegyhány

darabjából húsznál több régebb lírai gyűjteményeiből került ebbe a ciklus módjára rendezett könyvbe. Itt tehát nincs szó oly szervesen összefüggő lírikus kompozícióról, minő *A szegény kis gyermek panaszai* c. sorozat volt; ez az új kötet inkább amolyan Kosztolányi-anthológia, de annak valóban gazdag és jellemző.

Költői technika tekintetében a gyűjtemény legrégebbi darabjai tökéletesen egy szinten állanak a legfrissebbekkel. Verselésbeli tudás, sőt virtuozitás dolgában Kosztolányi már legelső jelentkezésekor úgyszólván gáncsolhatatlan volt. A magyar líra e-századeleji formai megújulása Babitsé mellett elsősorban az ő nevéhez fűződik, sőt Kosztolányi formai készsége, gazdagsága és hibátlansága már akkor hódított a nyilvánosság előtt is, amikor Babits költeményei még csak kéziratban, egészen szűk körben voltak ismereteseek. A nagyon szigorú nyugati formák művelését egyidőben s jórészt azonos batások alatt kezdték meg, a klasszikai versalakok újjáélesztése kérdésében pedig nem tudom, ki lehet-e deríteni, melyikük volt az úttörő?

Méris a legkülönbözősebb forma dolgában is mindegyikük magán viselte a maga egyéniségének bélyegét. Pabitsban a formákkal való fölényes játék mögött valami nagy tartózkodás lehetett érezni, igen érzékeny lelkeségnek technikai feladatokba gubózását. Kosztolányi technikája simább és szabadabb volt, vers- és nyelvművészete közvetlenebbül simult fiatalos mondanivalóhoz, elragadó könnyűséggel kezelte a legváltakozatosabb formákat. A fiatal Babitsnak valami skolasztikus hajlam adott különös fűszert, a fiatal Kosztolányinak valami romantikus póz.

Az impresszionista líra annak idején nálunk Kosztolányiban találta meg leelőkéletesebb művelőjét, mint hogy ez irány alapelvei egybeváltak az ő legsajátabb művészi vonásaival. A nagy koncentrációt kívánó, szélesebb lelki alapvetésű lírai fajok művelése nem talál Kosztolányi ideges, pillanatnyi hatásokra visszahangzó költői vérmérsékletéhez: viszont a hullámzó percek nyújtotta lelki élmények számontartásában, megragadásában és költői értékesítésében fáradhatatlan és kimeríthetetlen. A modern ember lelkébe

bevillanó fénykévét szempillantás alatt szét tudja bontani a szívárvány valamennyi színére, s a mai lelket megülő borút is valami sajátságos sötét izzásban és ragyogásban fogja fel. Ez a színeség az, ami Kosztolányi műveiben (prózájában is) legelőször szembeötlik, s ami a róla való általános benyomást eldönti.

Impresszionista lényével függ össze, hogy stílusában szokatlanul nagy kultuszát találni a jelzőknek. Erre már Tóth Árpád is rámutatott a *Kenyér és bor* című kötetről írt finom elemzésében.

Sakkozunk egyszer,
Vörös tűznél, szigorú téli éjjel,

Künn a fehér fák vártak, félve, halkkal,

S mi majsoltuk fiatal-lágy ajakkal
Az édes és bíbor birsalma-sajtot.

S özőnével lehetne idézni az ehhez hasonló helyeket, ahol a téma hangulati eleme, sőt legtöbbször még aktivitása is a jelzők színeibe van belecsúsztatva, vagy éppen a jelzők tengelyén gördül tova.

Költőiségének artizán vonásait néha a komédiás keserűségével nézi:

Festett az arcom nékem is
Es szenvedés az ékem is.
Jaj, a költő gyomrába kő,
Ő is beteg és torz bohóc.

De mi sem jellemzőbb, mint hogy efféle önvadás kifakadásában is új és meglepő rímek csendülnek össze, új és ragyogó formai játék gyönyörködtet. Rafinált költő, de formai finomságai többnyire annyira egyénisége töven fakadnak, hogy nála önkéntelen, szinte szükségszerű megnyilatkozási módul hatnak. Nagyszámú utánzóinál azután természetesen éppen e vonatkozásban tetszik ki a másodlagosság üres művésziatlensége.

Kosztolányi a „jól-verselés“-nek olyan művésze, hogy néha sikerrel kockáztathat meg első pillanatra meghökkenítő formai furcsaságokat is. *Május* kezdetű költeményében valóságos vitakozásba bocsátkozik a saját technikai ösztönével:

En.
Hazug a rím, nem leszek soha
Vén.

A költeményből kiemelve e perbeszállás a jelentkező rímmel tagadhatatlanul mosolyogni való. A kompozíció egészében azonban szépen,

sőt erős nyomatékkaal hat, a kómi-kum legcsekélyebb árnyalata nélkül. Érzésem szerint csak két költeményének kezdő soráiban hangzik némileg kirívóan az igen is jó rim-pár. „Lecsuklik minden pilla most, Nem is találsz több villamost“, és: „Még hozzád vágyik egyre e beteg szív, És úgy követlek, mint sötét detektív“. Ez utóbbi két sorral a *Hit-ves* című versét indítja meg, mely egyébként nagy átérzettségével és pompás ódai lendületével legszebb alkotásai közé tartozik.

Kosztolányi fejlődése — mondok — nem eszközeinek tökéletesedésén tetszik meg, hanem témaköreinek gazdagodásán és mélyülésén. *A bús férfi panasza*i a férj és apa lelkéből szakadnak ki, s ebben a domesztikális talajban Kosztolányi sok nemes költői magra talál. Régibb verseinek bohémas csapongásai helyébe a mély szeretet és férfias felelősség-érzet hatalmas motívuma tolul. Neuraszténiás alapjelleme és nagy melankóliája a régi, de — legalább a családi kis közösségen belül — kollektívebb irányba fordul és a hitvesi hódolat és apai aggodalom színeiben jelentkezik. A „bús férfi“ sehol sem búsabb és seholsem férfibb, mint a kötet valódi gyöngyében, a „Most elbeszélem azt a hónapot, Mikor torokgyíkban feküdt fiam“ kezdetű, hatalmas monológyszerű költeményben. Ennek gazdagságával és főleg szuggesztivitásával valóban igen kevés vers vetekedhetik újabb lírákban. Ez is jellegzetesen impresszionista vers, de egyúttal ennek a költői iránynak egyik legszebb diadala. Tisztasága, őszintesége és magával ragadó ereje egyaránt páratlan. A napló pontosságával dolgozik, szinte kegyetlen önkínzással jegyez fel mindent, fortissimóval meri kezdeni beszédét, s mégis fokozni bírja a nagy költemény lendületét, hogy azután a végén a rémtől való megszabadulás boldog önkívületének szinte artikulálatlan kitörésével zárja be a meg-rázó futamot. S itt lemond a rím szárnyáról is, de azért talán zeneibb, mint bármely díszköntösű versében: oly hatalmasan érezteti a lélek szárnyalását. Alphonse Daudet hasonló tárgyú versére gondolok, melyben szintén a torokgyík rémével viaskodó szülők fájdalma zokog. Daudet híres költeménye a halál diadalával végződik, Kosztolányié a megsza-

dulás mámorával; s az övé mégis lélekbemarkolóbb, mellette Daudet verse kulisszás és különösen megszerkesztett. A realiztikus megfigyeléseknek oly gazdagságát mutatja Kosztolányi e költeménye, s amellet a művészi fejlesztésnek is oly önkéntelenségét, hogy hatása alól nem lehet egyhamar szabadulni.

Csak egy-két sorát iktatom ide. Az apa a kórházban az orvos diagnózisát lesi.

Fehér köpenyben

Egy orvos a górcső fölé hajolt
S hosszan figyelt, morolva a szemét.
Én meg remegve szívemet figyeltem
És láttam önmagam a földgolyón,
Magamba rogyva és kétségbeesve,
Mert végtelen és hosszú az a perc,
Amelybe fordul a sötét kerék.
Az egyszeregyet mondtam olaszul
És angolul néhány virág nevét,
Szájam haraptam, hogy a fájdalom.
Enyhítse azt, mi fáj, s az ablakok
Rácsát megolvastam figyelmesen,
Mint hogyha attól függne élete,
Hogy el ne vétsem.

Ez, s a vers hasonló helyei büszkeségei lehetnének a legkülönb realista regényeknek. S amellet líraiságuk is teljes s a nyelv legbiztosabb művészetével megzendülő. Költőjüket mindenestre eddigi művészi emelkedésének legnagyobb magaslátán mutatják.

Rédey Tivadar.

Sándor és Sándor. Földi Mihály regénye. A Béta irodalmi rt. *Béta-olvasó* című gyűjteményének ez az első száma, a második Forró Pál könyve lesz: *Királyi szeretők*, a harmadik pedig *A mayerlingi tragédia*. Az utóbbi két kiadvány azt az aggodalmat kelti bennünk, hogy *Az Újság* előfizetői, akik a Béta rt. minden kiadványát „kedvezményes áron“ kapják, a Béta-olvasó kötetekben nem annyira „irodalmat“, mint inkább egészen más valamit kapnak. De félre a jövőre irányuló aggodalmakkal, itt a jelen: Földi regénye! Regény, tehát bizonyára irodalom.

Hőse Fogarasi Sándor, a szerző által fajmagyarnak fémjelzett nagy író, akiről Kelemen úr, a vicces könyvkiadóvállalati igazgató azt mondja, hogy ő „a mély, a nagy magyar író, akit nem olvasnak.“ Ez természetesen csak amolyan Kelemen-féle szellemesség, mert Foga-

rasi igazán híres és ünnepeelt ember, akadémikus, kisleludysta, akinek halála országos gyászt okoz. De ne áruljuk el előre a mese későbbi fordulatait!

Mikor a regény legelején megismerkedünk a nagy íróval, meglehetősen szomorú körülmények között találjuk. Írói vénája kiapadt, nem tud dolgozni, szeretői untatják és keserítik, pénze nincs, a konyakivás kezdi megőrölni idegeit. Török Móric siber-barátjának tartozik (kártyaadósság, tehát sürgősen fizetendő!), s ugyancsak Török Móricnak ellopja egy értékes gyűrűjét. Nem csodálhatjuk, hogy ilyen lelkiállapotban „Köpök az egész világra... Pfuj! Elég volt!” felkiáltással agyon akarja magát löni. Anyja azonban nem engedi, hisz' akkor senki se maradna. Férjét megölte a léha élet s az alkohol, János fia pedig most írja Párizsból, hogy beállt az idegen légióba. Vitájukat régi szeretőiének s tizenegy éves kisleányuknak belépése szakítja félbe. Az apai érzelmek anynyira erőt vesznek a neuraszténiás írón, hogy kisleánya anyját már-már feleségül venné, ha be nem lépne Timár Lili, egy lipótvárosi kisasszony, aki menyasszony létére feljár az író lakására flörtölni. Meglepetve látjuk, hogy mennyire szerelmes bele Fogarasi de Lili okos leány, aki nem akar az előbbi megunt szeretők sorsára jutni, hanem azzal biztatja a heveskedő udvarlót, hogy várjon még egy kicsit, nem sokára Török Móricné lesz, s akkor szabad a vásár... „Pfuj! Elég volt!” mondja talán e bíráló olvasója a nagy író szavaival, de engem szomorú tisztem arra kötelez, hogy tovább kövessem a mese imbolygó menetét. Újabb vendégek jönnek: Róza, a volt színésznő-barátnő, aki a „drága, komisz embertől” protekciót kér, Kelemen igazgató úr, aki nem akar előleget adni, Muzsnay plébános, Sándor barátja, aki pipázik és „nagy” értelmesen hallgat, végül Török Móric, akinek Sándor visszaadja a „tréfából” ellopott gyűrűt. Mikor elmennek, Sándort megint elfogja az undor, akárcsak az olvasót, s megint halni akar. Ekkor következik a nagy fordulat. Anyjának sugalmazására elhatározza, hogy búcsúlevelet ír, felöltőjét a hídon hagyja, mintha a Dunába ugrott volna, aztán János öccsének

maszkjában állít majd be, mint aki most jött Párizsból. Pompásan sikerül minden, akárcsak a mesében. Lili most már a fiatalabb, csinosabb és egészségesebb Jánosba szerelmes, óriási Fogarasi-kultusz támad, könyveit olvassák. Kelemen igazgató úr kiadja összes munkáit, egy feloszlásnak induló hullában felismerik a nagy író, kit országos gyászpompával temetnek el. Beszél a kormány képviselője, beszélnek az Akadémia, a Kisfaludy- és Petőfi-Társaság s az újságíróegyesületek küldöttei (a beszédeket egész terjedelmükben közli a szerző, hogy lehessen „hozzájuk” nevetni). Még János is beszél, de igen furcsán és zavarosan, amiből sejtjük, hogy a tréfa komollyá kezd válni. A történet most már rohamosan halad a vég felé. A temetés színpadias jelenete után rögtön egy estély következik Timáréknál. János és Lili esküvőjének előestéjén. Nem értik János furcsa viselkedését, ki nem törődik menyasszonyával s folyton Sándorról vitatkozik Muzsnay plébánossal, ki a nagy író munkáit, cinikus, dekadens, erkölcstelen, minden hitet és tekintélyt leromboló szellemi termékeknek tartja, amiben aligha igaza nincs. János mind zavarosabban viselkedik, sőt bevallja a plébánosnak, hogy ő tulajdonképpen Sándor, de aztán visszavonja vallomását, hogy a szerzőnek még egy „hatásos” jelenet megírására adjon alkalmat. Másnap az egész násznép izgatottan várja Jánost, ki végre megjelenik és leleplezi magát. Nagy a felháborodás. „Hogy jövünk mi ehhez?” — kérdi Lili apja, s a nagy író első fejezetbeli dícséretes szándékát, az öngyilkosságot, itt a tizenötödik fejezetben mégis végrehajtja.

„Hogy jövünk mi ehhez?” — boronganak az olvasók is, akik részben kedvezményes áron vették meg a regényt, részben nem. Én pedig, akinek meg kellene bírálnom Földi Mihály jelen legújabb művét, hamarjában nem tudom, hogy vajjon azt bizonyítsam-e, hogy a regény témája nem új s meseje lehetetlen, vagy talán ezeknek a papiros-figúráknak szintén lehetetlen lélekrajzát elemezzem, avagy az a Szomorú Dezső ékesszólására emlékeztető kiapadhatatlan szóáradaton ütközzem-e meg, mely nem éppen magyáros zamattal, de annál kábítóbban bugyborékol a szereplők ajkán?

Mindezt csak akkor tehetném, ha a fönt ismertetett epikai alkotást komolyan lehetne vennem, de ezt igazán nem tehetem. Így csak azzal a rezignált kérdéssel végzem, hogy a mai óriási nyomdai árak idején, mikor csak a szellemi termékek legjavát kellene a kiadóknak közrebocsátaniok, vajjon miért kellett éppen ezt a regényt kinyomtatni egy új könyvsorozat első köteteként?

Szinnyei Ferenc.

Klasszicizmus és romanticizmus. (Székfoglaló értekezés Zlinszky Aladár rendes tagtól. Szent István Akadémia.)

Ez az ötven lapnyi terjedelmű könyvecske egyik legérdekesebb, legszebben megírt terméke ezidei irodalomtörténeti irodalmunknak. Oly lebilincselő olvasmány, szigorú tudományossága mellett olyan közérthető, egyszerű, világos stílusú és szerkezetű, hogy bárki élvezettel meg haszonnal olvashatja. Határozottan közelebb visz ahhoz az újabb tudományos ideálhoz, melyet e sorok írója is hangoztatott már, hogy tudományunk meg a művészet közt egyrészt, tudományos irodalmunk meg a nagyközönség közt másrészt, döntsük le az elválasztó korlátokat s így nemcsak új társadalmi határkövé igyekezzünk tenni a tudományt, hanem életteljesebbé, eleve- nebbé is. Zlinszky értekezésének el nem olvasását senki sem menthetné azzal, hogy tudós szarazság, nemcéhbelieknek érthetetlen szakkifejezések, hozzá nem értőknek unalmas részletek akadályozták benne. Viszont misem állt távolabb a tudós szerzőtől, mint a népiességre való tudatos törekvés avagy ilyennek a hajhászása. Tudományos lelkiismeretességgel, megbízhatósággal, elmélyedéssel megírt értekezés ez. Feltétlen elismerést érdemel a nagy és széleskörű olvasottság, amely a kis munka csaknem minden lapjáról visszatükröződik. Pár rövid mondatba foglalt megjegyzései mind a francia, mind az angol, mind a német irodalom fontosabb műveiről rögtön elárulják a hozzáértő előtt, hogy ezeket alaposan ismeri. A magyar irodalomnak kevésbé forgatott termékeit ugyanolyan hozzáértéssel vonja be a tárgyalásba a megfelelő helyeken. Ha sok helyen régen leszögezett igazságok összefoglalását adja is, ott is érdekes és

eredeti a beállítás. Mindnyájunknak újat, néhol meglepőt nyújt az adatoknak egy vagy szempont alá foglalt tömeges felsorakoztatásával, külön-külön ismertetényeknek egymás mellé sorolásával. Nagyon helyes és egészen modern a kiindulás abból, hogy „irodalmi irányok nemcsak a divatnak szeszélves alakulásai, vagy az emberi lélek változatos-ságra való törekvései, hanem rendszerint mélyreható politikai, társadalmi, gazdasági okok következményei”. Ilyen alapon megállapítja azután, hogy a klasszicizmus lényegében udvari költészet volt, hogy a racionalizmussal szorosan összefüggött, hogy arisztokratikus s konzervatív jellegű volt. A romanticizmus forradalmi, a polgári rend, a „harmadik rend” megmozdulásának művészeti, irodalmi kifejezője. sőt igen sok destruktív elemet mutat, s konstruktív benne csak kettő: a vallásos és nemzeti. „A romantika öröksége nagy és veszedelmes; vajha értékes elemei győzhetnének a benne rejlő romboló hatalmak felett!” Ebben a mondatban esendül ki az egész dolgozat.

E helyen kell tiltakozó szavunkat felemelnünk. Mennél értékesebb, alaposabb, széles körben való hatásra alkalmasabb ez a munka, annál kevésbé szabad engednünk, hogy zavart keltsen, avagy balvéleményt alapozzon meg a távolabb állók gondolkodásában. Itt kell hogy szóba kerüljön mindenekelőtt az értekezés egy alapvető hibája: túlságosan tágan vonja meg mind a klasszicizmus, mind a romanticizmus határait. Épp ma, amikor mind az irodalomtörténet, mind a művészettörténet szívós harcot vív azért, hogy élesen elválassza a korszakokat, a stílusokat, az irányokat, hogy így végre rendet teremtve köztük, a leg-hívebben rajzolhassa változásaikat, fejlődéseiket, többet árt, mintsem használj egy bizonyos túlzott egyformaságkeresés. A legfrissebb német szakirodalom mindenkit meggyőzhet ennek a megjegyzésnek a helyénvalóságáról és horderejéről. Elég például Werner Weisbach legújabb nagy értekezésébe pillantánunk („Barock als Stilphänomen“, Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, 1924. 2. szám), hogy fogalmat alkossunk magunknak arról, mily verejtékes munka folyik e té-

ren s milyen fontos az. Igaz, hogy a szerző joggal hivatkozhatnék arra, hogy másoknak kellett volna már pontosan körvonalozniok, hogy mi is például a romantika! Maguk a németek is figyelmessé lettek már erre a nagy hiányra s legújában Franz Schultz próbált a kérdésre megfelelni („Romantik’ und ’romantisch’ als literarhistorische Terminologien und Begriffsbildungen“. Ugyanott 3. szám). Ezt csak úgy melleleg jegyezhetjük itt meg, mert hiszen szerző már 1921-ben megírta értekezését s így ezt a munkát legfeljebb kiegészítésként ajánlhatjuk figyelembe. A dolog azonban már évtizedek óta úgy állt a német szaktudományban, hogy tudni sem akartak az ifányok túlságosan tágkeblű egybefoglalásáról, s ha szerző itt a Sturm und Drang-ot minden további nélkül besorolja a romantika, azaz a romanticizmus jelenségei közé, ez utóbbi kiváló ismerőjének, s O. Walzel-nek három-négy elterjedt írására mutathatna rá, hol ez ellen joggal tiltakozott. A szűkre szabott terjedelem miatt e helyen nem lehet ezt a kérdést érdemlegesen elintézni s másokat is fölsorakoztatni, — hiszen a romantikának óriási irodalma van — még csak a klasszicizmusról kell annyit megjegyeznünk, hogy a szerzőtől mindjárt az előszóban kitűzött időhatárok szintén csak sok jóakarattal fogadhatók így el.

Beleatartozik akkor a legsajátosabb barokk- és rokokóirodalom és elmosódnak a határok például Gellerték meg Goethe közt. A francia klasszicizmus meg Goethe-Schiller klasszicizmusa különben sem ugyanaz. Részletekben zavart idéz elő az ilyen nagy összefogás mindenütt, hol különös ismertetőjegyek, ellentétek leszögezéséről lenne szó. Tanulságos e szempontból a III. fejezet a természetérzésről, hol meg kell azzal elégednünk, hogy „a XVII. században egész a XVIII. végéig a klasszicizmus szalón- és szobaköltészete elnyomja az ébredő természetérzés erősebb kifejlését“. Itt persze el kell tekintenünk a klasszikus Goethe példátlan természetzeretétől (lásd különösen a természetélményre vonatkozó fejezeteket Gundolf híres könyvében s hogy épp ez hogyan járul hozzá nála a klasszicizmus kifejléséhez!). A stürmer Goethét

— főként *Werther* valóságos természetimádását — ugyan Rousseau-val lehet magyarázni, de mit tegyünk Haller Alpen-jeivel, melyek jó néhány évvel Rousseau előtt szólaltattak meg egészen rousseau-i eszméket, mert az ilyen fordulat, „bár még ő (Haller) is inkább a völgyekben gyönyörködik“, csak jobban érezteti a besorolás nehézségét az Alpések s a szabadsághoz szokott fiak dicsőítőjével szemben. Nehéz egy irányt minden jelenségért felelőssé tenni, amely uralkodása korában mutatkozik.

Ez a tágkeblű határkimérés egyik oka azután, hogy a romantika ilyen rossz hírbe keveredik a dolgozat eredményeinek összegezésekor. Viszont érdekés, hogy, noha a Sturm und Drang ide van sorolva, részleteknél mégis eltekint tőle a szerző. Igen találó s igaz például mindaz, mit a 22. lapon a gyermeknek a romanticizmusban való szerepéről ír, de miért hivatkozik itt csak Dickens-re, mint „a gyermek első irodalmi felfedezőjé“re, mikor pedig már a Stürmerek szolgáltathatták volna a legszebb példákat s bizonyítékokat a szerző véleményének erősítéséhez! Dickens iskolaellenessége meg talán mégsem kizárólag régi, rousseau-i elvekkel függött össze; ismert ő jó iskolákat s jó tanítókat is (l. épp a saját életével szorosan összefüggő *Copperfield*ben Doctor Strong iskoláját), hanem tudatos, zugiskolák elleni propagandát folytatott regényeiben, igen reális célokkal s éppoly reális eredményekkel; az akkori angol iskolapolitika közismert botránosságai sokkal közvetlenebb okai ennek, semmint egy romantikus forradalmárság. Mr. Squeers „of Dotheboys (= cheathe-boys) Hall“ nagyon is a reális élet után rajzolt alak s a *Nickleby* kierőszakolt a kormánytól néhány reformot az iskolaügy terén.

Ezek csak részletek, melyekről még sokat lehetne írni, de egy fődolgot kell itt még különös gonddal leszögeznünk: Dilthey óta igen sokan foglalkoztak már annak a kimutatásával, hogy a racionalizmus és empirizmus hogyan függ össze az egész kapitalisztikus világrend kialakulásával, a francia forradalommal, sőt akár a marxizmussal is (az utóbbiról l. a Dioskuren évkönyv I. kötetében foglalt két nagy

értekezést); nem elég tehát csupán a „konstruktív“ (?) klasszicizmusnál rá hivatkozni. Hagyjuk csak meg a maga bünsúlyát a destrukció irányában s ne terheljük vele a romantizmust túlságosan. A dolog voltaképp úgy áll, hogy például a „valódi“ német romantikára illik rá kizárólag az 50. lapon emlegetett „történelmi fejlődés alapján álló konzervativizmus“. Épp olyan jól lehetne kihegyezni a klasszicizmus kozmopolitását, nemzetietlenségét, amihez a tárgyalt írás is elég támpontot nyújt, de elsiklik fölöttük. Elég a Goethét ért sok támadásra gondolni; erősen nacionalista germán részről ily vádak ma újra sűrűn

hallhatók. A lényeg persze az, hogy ha ilyen konstruktív meg destruktív szempontokat érvényesítünk a művészetben, költészetben, valamilyen jogcímen kidobálhatunk minden igazi művészt s maradnak a tizedrangú jámborok, mint például Gellert, aki annak idején is „gutgesinnt“ volt az észak felé elzárkózó osztrák udvarnak.

Ez a szép, érdemes dolgozat talán épp azzal, hogy a hozzáértőnek ilyen rikítóan tárja föl az elintézetlen problémákat s ennyire kihívja maga ellen egyben-másban az ellentmondást, hatalmasan hozzá fog járulni e nagy kérdések végleges tisztázásához.

Koszó János.

Színházi szemle. Az a meglepő érdeklődéstelenség vagy talán inkább pénzhiany, amely miatt az idei évában színházaink üres nézőtér mellett játszanak, arra készíti a színházak vezetőségét, hogy egyre újabb darabokat hozzanak a közönség elé, hogy így a frissebbnél frissebb szenzációk talán megis odacsalogatják a publikumot. Egy havi tolyóirat színházi ismertetőjére azonban ez az állapot nehéz feladatot ró: temérdek újdonságról kellene beszámolnia. Mivel ezt mégsem teheti, kénytelen erősen válogatni, és csak az irodalomban jelentőségű darabokról szólhat, vagy pedig olyanokról, amelyek színházi vagy színészi szempontból érdemesek a megbeszélésre.

A Nemzeti Színház első ezidei újdonsága a Dovsztojevszkij regényéből színpadra átültetett *Karamazov testvérek* volt. Az átdolgozó, Somogyi Gyula, előtt két nehézség állott. Ha a regény cselekményét mindenestül meg akarja tartani, műve könnyen epikus lazaságúvá hull szét. Ha pedig a regényből csak azt emeli ki, ami benne szenzáció (gyilkosság stb.), akkor könnyen üressé és külsőségessé válik. Somogyi Gyula szerencsésen elkerülte mind a két nehézséget. Nem lett epikussá, és nem csinált pusztán szenzációs színpadi hatásvadászó drámát. Mikor azonban a második nehézséget elhárította, váratlanul beleesett egy harmadikba. Mindenáron és dícséretreméltóan kerülvén azt, hogy műve pusztán külsőség legyen, Dostojevszkij regényének mélyesége lélekábrazolásából és súlyos gondolati tartalmából többet őrizett meg, mint amennyit a drámai forma elbir. Így azután műve túlságos nehézzé vált, úgyhogy gondolati súlya alatt néha valósággal recsegnek-ropognak a színpad gyöngé deszkái.

E túlságos nehézkesség mellett azonban érdeme a darabnak, hogy kitűnő színészi feladatokra ad alkal-

mat. A legidősebb Karamazov-testvér szerepében Abonyi Géza kapta meg a közönséget. Eleddig inkább mint lírai színészt ismertük, s csak tavalyi Segismondójából (*Az élet álom*) láttuk, hogy erőteljesebb megnyilatkozásokra is képes. E szerepében még inkább az erő irányában láttuk fejlődni. Teljesen hatalmában volt szerepének egész brutálitása, nyersesége, duhajsága, de egyúttal tépett, zaklatott, mélyebb lelkesége is. Odry Árpád játszotta Ivánt, a középső fiút. Legkitűnőbbben a legnehezebb jelenetet játszotta meg. Van a darabban egy körülbelül 15—20 perces kép, ahol Iván egészen egyedül van a színpadon. Megjelenik előtte az ördög, s ő azzal vitatkozik. A rendezés — nagyon izléselesen! — nem hozta színre az ördögöt, hanem Iván csak az egyik karosszékkel pörlekedik, amelyben exotikus látogatója helyet foglalt. E hosszú magánjelenet valamivel is kisebb színész kezében könnyen vált volna elviselhetetlenül unalmassá. Odry alakítása elejétől végéig lélekzetvisszafojtóan érdekes volt. — Grusenka szerepe Tasnády Ilonának adott alkalmat, hogy új oldalról mutassa be tehetségét. Eddig inkább a finomabb hangot tartottuk egyéniségéhez illőnek, e szerepében megmutatta, hogy a közönségességet és kacérságot is jól tudja ábrázolni. — Gál Gyula az öreg Karamazov alakját érdekesen játszotta, de az ő pepecselő modora nem teljesen illett ehhez a súlyos drámához. Sугár Károly a gyilkos és nyavalyatörős szolga szerepében jól indult, de később színtelenné és unalmassá vált. Úgy látszik, hogy az ő talentuma inkább epizód szerepekre alkalmas. Ezekben kitűnő, s kár őt hosszabb lélekzetű feladatokra alkalmazni. A legifjabb Karamazov fiúnak, az angyali lelkű Aljosának szerepében a színház fiatal tagját, Gyergyait láttuk; intelligensnek látszik, de baj volt, hogy amikor a fél-

szegséget kellett játszania, csupán félszegül játszott.

A Nemzeti Színház igazgatóságának több esztendőig törekvése teljesült a Kamaraszínház megnyitásával. Kíváncsiak vagyunk, hogy vajjon a színház beváltja-e azokat a kívánságokat, amelyek egy kamaraszínházhoz fűződnek. Mert úgy képzeljük, hogy egy eféle intimebb színház nemcsak arra való, hogy olyan darabok megjelenítésére szolgáljon, amelyek egy tágasabb belső térben hatásuk egy részét elveszítik, hanem olyan művek színehozatalára, is, amelyeknek magas irodalmi becsük van, de csekélyebb színszerűségük miatt egy nagyobb közönség előtt hatástalanok maradnának, ellenben egy kisebb, iskolázottabb publikum szívesen látná őket színen.

Eddig csak az egyik feladatot látsszik a Kamaraszínház ambiciójánál. Mert a bemutatón előadott három egyfelvonásos (Zilahy Gyula *Grassalkovich*-a, Szigeti József *Becsületszó* és Herczeg Ferenc *Kornélia* c. darabjai), s az azóta játszott Molière-ek bírnak akkora színszerűséggel, hogy, ha talán csekélyebb hatással is, de bármilyen tágas nézőtér előtt is sikerrel játszhatók el. Igen jó, hogy a Kamaraszínház hozza őket színre, de mellettük az ő feladata volna, hogy a bágyadtabb drámaiságú, de egyéb mélysegek és finomságaik miatt értékeesebb műveket is ő jelenítse meg. Mi a Goethe *Torquato Tasso*jához hasonló vagy a Maeterlinck-féle darabokra gondolunk. Lehetetlen, hogy Budapesten ne akadjon — még a mai viszonyok között is — az eféléknek is közönsége.

A Renaissance-színház, úgy látsszik, az üres és irodalommentes *Vera Mirceva* színrehozatalát akarta azazal jóvátenni, hogy előadta Strindberg *Haláltáncát*. Kínos, gyötrő hatású e dráma, s a házasság és szerelem rajzában túlózón és igazságtalanul pesszimista, de mindenesetre tiszta irodalom. Amellett alkalmat adott Somlay Artúrnak, hogy tehetségét egész erejében bemutassa. Megvalljuk, hogy e jeles színész az utóbbi években gyakran volt száraz és fáradt, gyakran éreztük, hogy szerepeit félvállról veszi, de amit e darab főalakjának, a férjnek bemutatásában produkált, megint régi ere-

jében mutatta. Már megjelenése és maszka is kitűnő volt. Nehéz lépései, súlyos és vontatott, de egyuttal könnyörtelenül erőszakos beszéde teljes illuziót keltett. Vad tánc, beteges vergődése szinte megdöbbenő volt. Amellett teljesen sikerült neki az, ami színészeink közül kevésnek van hatalmában: az aprólékosságig részletező tudott lenni, anélkül, hogy az ábrázolt karakter együttes benyomásának éreztetéséből egy pillanatra is kiesett volna. Legtöbb előadó művészünknek nem szokott sikerülni e kettő együtt: vagy apró színfoltokra tördelik az egységes hatást, vagy pedig — s ez mindenestre a jobbik eset — kelletnél inkább megegyeszerüsitik ábrázolásukat, hogy szerepük benyomása szét ne hulljon. Somlaynak ez alakításában egyformán sikerült mind a két feladat. Bárcsak minél többször láthatnók őt tehetségének ilyen teljesítésében.

Érdekes véletlen, hogy Bernard Shaw modern felfogású *Johannáját* az a Magyar Színház mutatta be a közönségnek, amely másfél évvel ezelőtt Schiller eszményítő *Orleansi szűzét* hozta színre. Shaw darabja nagyon vegyes érzéseket keltett a sajtóban is, a közönségben is. Ennek főként maga a szerző az oka, de részben a napi kritika is segített a darab félreértetésében.

Alkalmasint nem tévedünk, ha e mű alap gondolatának, főmondani-
valójának a következőt tartjuk: Adva van egy szentéletű, egy magasztos, tisztalelkű ember, aki pusztán azáltal ütközik bele a társadalmi rendbe, mert célját e szociális szervezet nélkül, egyedül a maga hatásának erejére támaszkodva akarja keresztülvinni. Vele, a hatalmas mozgató erővel, mint ellenjátékos, egy éppen olyan jogos, szent és szükséges erő áll szemben: ez esetben az Egyház által képviselt és megszemélyesített társadalmi szervezet. E kettő robban egymásnak s természetesen, hogy a szociális organizáció győz, mert az emberi élet nélküle el nem képzelhető. A tiszta ideálnak is igaza van, amikor nem hajlik, de a szervezetten megnyilatkozó eszmének is, amikor amaz ellen támad. Sőt ezenkívül még egy harmadiknak is: annak az Egyháznak is, amely később, évszázadok múlva ezt a magasrendű emberi lelket szentjei

sorába iktatja, hiszen a tiszta ideál előtt meg kell hajolnia a társadalomnak, mert ez eszménynek irányában fekszik az a cél, amely felé az emberiség átmeneti fejlődési fázisait fegyelme alatt tartó szervezet törekszik.

Ennek a kétségtelenül mélységes és megrendítően igaz gondolatnak megjelenítési formája azonban a darabban teljesen szerencsétlen. E főgondolat nagyon későn fejlődik ki, amikor már sok minden egyéb mondanivaló más irányokba terelte a figyelmünket. Az alapul szolgáló eszmének egyéb feldobott eszmék nőnek a nyakára. De még egyéb bajok is vannak! A főmondanivaló magasztosságának színvonalán sehogysem akar állandóan megmaradni az író: operettszerű figurákkal, bohócos bukfencekkel rontja le a saját magától megütött hangnak hatását. Amellett a darab kortörténeti keretéből is meglepő anachronizmusokkal szól ki a mai néző érdeklődése felé: a 15. századi szereplők vígan beszélgetnek a protestantizmusról, az angol nacionalizmusról és a Monroe-elvről. Igaz, hogy ez tipikusan és tudatosan shaw-i vonás, de ez még nem ok arra, hogy meghajoljunk előtte és esztétikailag jogosnak érezzük.

De egyes apróbb hibák is akadnak. Nem értjük a szerző felfogását a *csodák* mivoltát illetőleg. Darabjában több helyütt egészen racionalisztikusan magyarázza a csodát, és mégis az egyik jelenetben a szűz megjelenése egészen kétségtelen és határozott csodaszerűséggel fordítja meg a franciákra kedvezőtlen szél irányát. Az írónak mindenestre elvitázhatatlan joga bármely felfogás mellett színt vallani, de ugyanazon egy művében ugyanazon egy dologról talán mégsem lehet kétféle véleménye.

E hibák mellett erősen rontják a darab hatását a néhol végtelenbe nyúló vitatkozó részletek, amelyek a nagyon iskolázott hallgatót érdekelhetik, de a nagyközönséget alig.

A főszerepben a Nemzeti Színházból való távozása óta most lépett a közönség elé először Bajor Gizi. A bírálótok legnagyobb része hiányosnak érezte alakítását, nem találván meg benne a szűznek mindent magával ragadó természetfölötti páthosját. E vád talán a legelső jelenetre igaz, de erre is csak

részben. Itt valamivel biztosabb és könnyörtelenebb marabizakodás valóban nem ártott volna, de később volt benne annyi a mindennapiságon felülemelkedő lendület, amelynyit Shaw felfogása és stílusa elbír. Akik többet követeltek tőle, azok Schiller darabjára gondoltak és felejtették, hogy Shaw nem Schiller, és hogy e modern feldolgozás éppen azért hangsúlyozza annyiszor, hogy Johanna nem közönséges parasztlány, hanem bizonyos műveltséggel bíró apa mellett nőtt fel, hogy az emberekre tett rendkívüli hatásának csodálatos voltát némiképp racionálisan magyarázza. (Érdekes, hogy a darab ez eláhúzott felfogása ellenére is a legtöbb bírálat Shaw Johannájáról mint egyszerű parasztlányról emlékezett meg.) Bajor Gizi a maga alakításában jó okkal játszotta meg Johannában az embert: csak így volt hű a szerző intencióihoz. Rajta kívül most kitűnőnek találtuk a gyakran hanyagul és mûgond nélkül játszó Csontos Gyulát. Mint beauvais-i püspök fölünyesen biztos játékával és egyszerű eszközeivel hatott. Stella Gyula férfias volt mint gróf Warwick, s Körmeny találó venásokkal jellemezte a vérmes Stogumber káplán alakját, akiben a szerző a nacionalista és a protestáns eszmét személyesítette meg. A főinkvizitor szerepe alkalmat adott Toronyinak, hogy plasztikus beszédjének, kristálytisza szövejtésének egész szépségével gyönyörködtesen. E darabban való szereplése élő példája annak, hogy minden különösebb, vagy változatosabb játékkalom nélkül is hogyan lehet pusztán a beszéd szépségével hatást elérni. Ez öt szereplőn kívül azonban a többi — mint Hamlet mondja — néma csend. Törzs Jenő (dauphin) játékában ismét fájdalmasan láttuk, hogy hova tud romlani egy kétségtelen tehetség, ha azt hiszi, hogy neki minden szabad és minden jól áll. Affektátságig modoros mozgása, erőltetett arcjátéka igen kellemetlen színpadi jelenség. Beszédje meg éppen túrhetetlen; a hosszú *át* állandóan *é*-nek ejti, akárcsak a vérosligeti hintésök, amikor intelligenseknek akarnak látszani. A többi színész nevét nem is említjük.

A díszletek érdekesek voltak; nem törekedtek aprólékos valószerűsége, hanem takarékos egyszerűségükkel keltettek hatást, még pedig néha im-

pozáns hatást. Különösen szép volt a reimsi dóm belseje, amelyet csak három csúcsíves oszlop, egy szentkép és örökmécses jelzett, s amelyet a háttér feketesége nyújtott a mélybe.

A rendezés gondos volt, de a darab végtelen hosszúságával szemben nem kellett volna a törissel takarékoskodnia.

*

„A szerelem voltaképpen két ember küzdelme az egymás felett való hatalomért.” Ennek a strindbergi mondásnak illusztrációja Móríz Zsigmondnak a Vígszínházban előadott *Vadkanja* is. Kétségtelenül dránailag kiaknázható gondolat ez — példa rá, minden túlzásai mellett is, maga Strindberg —, de ahogyan Móríz Zsigmond megfogja a témát, hibás és formátlan.

Első — igaz, nem a legnagyobb baj —, hogy történeti miljót keresvén mondanivalójához, az eseményeket a históriától merőben ellentétesen mondja el. A valóságban a férj, Révay Ferenc volt az idősebb, s Bakits Péter az ifjú és szemrevaló legény. A férj iszákos, hitvány és gyáva volt, Bakits pedig igazi lovag és daliás levente. A darabban kor tekintetében a férj van előnyben, s bár Bakits tiszteletreméltó jellem, de az író szerint nyilván a férj az imponálóbb. A valóságban Bakits megszöktette az asszonyt, várába rejtette, s mikor a férj vissza akarta perelni a hűtlen feleséget, a törvény hosszú huzavona után az elválást törvényesítette, s a nő Bakitsné lett. Itt megfordítva: az asszony keserves szerelmi harc után visszautasítja Bakitsot, s az uránál marad.

Ezt az egész — valaha országgraszoló — botrányt regényben feldolgozta már Petelei István (*Egy asszonyért*), s ő híven követte is a históriai feljegyzéseket. Hogy Móríz Zsigmond ilyen határozottsággal eltér a történeti tényektől, az még nem volna túlságos hiba, hiszen nem olyan eseményekkel helyezkedik szembe, melyek a maguk népszerűsége vagy fontossága révén a köztudatba átmentek és gyökeret vertek.

Sokkal nagyobb baj, hogy a darab formailag elhibázott. A két első és hosszú felvonáson keresztül merő egyhangúság uralkodik a színpadon. Embernek és asszonynak egy-

mást tépő és emésztő küzdelme, egymást szerelmes bírni akarása és egymást megalázni vágyása: ez a téma, s ennek a témának változatlan visszatérését, haladástalan körbenforgását vagyunk kénytelenek két óra hosszan keresztül látni, hallani és — únni. Ebbe a merő egyformaságba a harmadik felvonás hangja hoz némi újságot, de már bizony nem kárpótól a két első felvonás egyhangúságáért. A darab kitünő példa arra, hogy hangosság, mozgalom, forszírozott tempó és ideges küzdelem is mennyire fárasztó lehet, ha örökösen csak ezt látjuk és ezt halljuk. A fortisszimó is hatástalan marad, ha csendesebb részek nem váltakoznak vele.

Ez egyformaságból a közönséget csak a hihetetlenül brutális kifejezések rázzák fel, s olyan szavak hökkentik meg, amelyekhez foghatók eleddig magyar színpadról nem hangzottak el. Azt hisszük, hogy a darab nyers és vad levegője ezek nélkül is érvényre juthatott volna.

Kétségtelen azonban, hogy e hibák ellenére is a darab néhol imponáló erőről, nagy művészi készségről tesz tanúságot. Hellyel-közzel mélységes igazságokat is markol az író keze: a főtéma megjelenítésében éppen úgy, mint az epizódjelenetekben. A férj önmagával való vívódása néhol döbbenetesen igaz, az az apró kis jelenet pedig, amely az első felvonásban a feleség és a várvirrasztó paraszt között folyik le, Móríz legjobb alkotásaival versenyez.

A Vígszínház nagy gonddal állította ki és játszotta el a darabot. Révay szerepében Lukács Pált sajnáltuk, E talentumos színész hallatlan erőfeszítéssel birkózott a szerzővel, hogy egyhangú szerepébe változatosságot vigyen. Nagy érdeme, hogy legyőzte az író! Bakits Pétert egyszerű, szívig ható melegséggel játszotta Hegedűs Gyula. Forgách Zsuzsanna szerepe Gombaszögi Frida kezében volt. Színjátzó képessége — különösen ami mozgásának biztonságát és plasztikáját illeti — most is érvényesült, de beszédhibája ismét kínosan bántó volt. Mihelyt kissé szaporább tempóban beszél, vagy amint hevesebb kitérősekre kerül a sor, érthetlenné válik. Az epizód szereplők közül Kabos Gyula (udvarbíró) és Gyöngyössy Erzsé (Első asszony) voltak igen jók. Galamb Sándor.

ma-c-c hofu
feljegyzés!

Erdélyi irodalmunk. *Makkay Sándor: Élet fejedelme.* (Elbeszélések. Kolozsvár, 1924.) Az Élet fejedelme: Jézus. Az ő isteni valójának kisu-gárzása: a szeretet s ez érzés megváltó ereje körül forog Makkay legfőbb témája. A téma magával hozza, hogy az egykorú szereplők: Pilátus, Heródes, Heródiás is életre támadnak s gondolkodásukban, szándékaikban, tetteikben lepereg Jézus korának erkölcsi képe. Makkay e korrajzba, eltekintve egy-két sallangtól, igen sok tudást s nem kis művészi erőt visz s bár itt-ott Anatól France hasonló szellemű írásaira emlékeztet: egészében felfogása és tárgybeállításra önálló. A francia író művészebb, a magyar keresztyénibb. Ott több a szellem, mely néha egyetemes értékűnek látszó igazságokat egy-egy ragyogó ötlettel is ki tud fejezni, itt több a lelkesség, mely apró epizódokat is szívesen felhasznál, hogy eszméjét minél teljesebb képből hozza az olvasó elé. Makkaynál esztétikai elemek vegyülnek a bölcsiekkel, akkép, hogy az utóbbiak maradnak túlsúlyban. Az író pap s így elbeszéléseiben is erkölcsi eszmék szószólója. Kiváló írásművészetre vall azonban, hogy e hivatását csaknem észrevétlen gyakorolja e könyvében: a moralista nem szentenciákkal toladodik az író elé, lát-szólag teljesen visszavonul s csak midőn elbeszélései összhatásában érezzük a belénk oltott nemes hangulatot, vesszük észre, hogy titokban jelenvolt s az énekhez ő írta a hangjegyeket.

A bibliai történeteken kívül pogánykorból vett rajzokat tartalmaz a kötet. Az író tehetsége ezekben még inkább elemében van: képzelete itt szabadon alakíthatja tárgyát. Különösen szép a kötet két első darabja.

Makkay eleven elbeszélő s disztingvált modorú író. Stílusa is gondos, bár kisebb művészetlenségek itt-ott szemet szúrhatnak nála. (*Kiáltó* szó e. novellája elején pl. tizenegy mondat kezdődik határozott névelővel.) Ilyenkor Goethének egy Sulzerre tett bíráló észrevétele vonatkozhatik rá is: sokat utazott a művészet országában, de néha elárulja, hogy nem ott született. Hiszem, hogy Makkay elbeszélő tehetségének további megnyilatkozásaiban — melyeket e kötete után nagy érdeklő-

déssel várunk — a „benszülött“ ösz-szes jegyeit elsajátítja.

*

Nyirő József: Jézus-faragó ember. Az író a székelység rege- és mondvilágát támasztja életre s szeretettel rajzolja ki e búbajos kép minden apró részletét: mithost, hagyományt, népszokást, babonát, mesét. Egy rajongó áhitatával szemléli népe ősi vonásait, eredeti életmódját, ésjárását és kedélyvilágát. Ezért novelláinak egy része nem is elbeszélés, hanem lelkes etnográfiai rajz, mely az író izzó fajszeretetétől és megindulásától remeg. A népjellem és népnyelv bűvára kétségtelenül sok érdekes adatot talál Nyirő könyvének e részében, bár azt hiszem, kritikával kell olvasnia, hogy valót és költészetet szétválasszon benne. Nyirő t. i. gazdag költői képzeletének sok hajtását beleoltja a székel regefába, hogy ez minél igézőbb s így a székelj önérzetet és kevelységet annál fokozóbb legyen. De a nemszékelj olvasó is bizonyára élvezni fogja a sok színt és jellemzetességet, bár attól félek, hogy feje kissé elkábúl az író különösségekben szokatlan gazdagságától.

Vannak azonban a kötetnek eseményes elbeszélései is. Ezeket az előbbieket lírai áradozásától épp baladás menetők rapszodikus volta különbözteti meg. Egy-két kitünő darabban a párbeszédnek villámzó ereje igazi drámai levegőt teremt, hol az író nagy jellemző erejének és fejlesztő képességének meglepő bizonyítékait adja. (*Aranykehelv, Bosszú.*) Más novellák lírai hangulatukkal, melegségükkel hatnak (*Sebe László hazabeszél,* vagy öszintén szubjektív vonatkozásaikkal keltik fel az olvasó rokonszenvét. (Igen szép e nemben *Az alvó gyermek feje fölött.*) Érzelmesség és humor mély emberi részvétellel váltakozik a kötetben, mely az író kissé sötétben látó, de gazdag jelkét némi komor ünnepegyességgel szólaltatja meg. De „sajnos, nincs semmi finomság a székeljekben, — mondja a szerző egyik novellájában — darabosokat, féktelenek s az Úristen is tájékozatlanul keresi a helyüket a másvilágon, hogy hova tegye őket.“ Nyirő is székelj. Nemesak szertelen, de gyakran homályos is. Ugrások, nehezen érthető átmenetek vannak írásaiban, melyek az olvasó elméjét

hamar elfárasztják. Annyi bizonyos, hogy nem tartozik a könnyed elbeszélők közé s az olvasónak türelme van szükségére, hogy egy-egy bőbeszédű, nyelvi különösségeket s etnográfiai vonatkozásokat halmozó novelláját kellő figyelemmel olvassa végig.

Hogy a novellák nem könnyű olvasmányok, abban nyelvének is része van. Annyi székely tájszót használ, hogy pl. olvasóink számára a legtöbb noveltat „magyarra” kellene fordítani. Igaz, a nyelvjárás itt stílusos, nemcsak az író székely, a novellák éghajlata, termőföldje, levegője, alakjai is székelyek. Ennyi tájszó azonban megérdemelte volna, hogy Nyirő egy kis szótárt csatoljon kötetéhez, már csak azért is, mert sok zengő szava joggal pályázik a köznyelv oklevelére. Nyirő provincializmusa bizonyára nagy örömet okoz a magyar nyelvészeknek, esztétikai hatásában mégis mínusz jelent. De nyelve tájszók nélkül is gazdag. Hatalmas szabóssága, azt hiszem, felülmúlja valamennyi élő írónk szókincsét. Az író ennek nemcsak tudatában van; mintha kissé fitogtatná is gazdagságát. Némely novellája valóságos szókiállítás. Szerelmes a szavakba, az eredeti, sokatmondó, döngő szólamokba, színes metaforákba. Sokat „szavall”, mondaná a székely. Mindez szép, sőt gyönyörű is néha, de valami itt még sincs rendjén. *Egyszerre, egy időben és ihletben, egy műfajban termelni* ki az embernek magából a nyelvművészt, lírai költőt, novellistát, etnografust: talán mégis sok egy kissé. Ismét igazat kell adnom Nyirőnek abban, amit a székely féktelenségről mondott. De igaznak találom azt az érzésemet is, hogy a féktelenség mögött nagy erő rejlik: éles szem, eleven költői ér, a képzelet plasztikusan formáló ereje és páratlan nyelvényanyag. Hiszem, hogy tehetsége művészi továbbfejlődésében, szertelenségeit lehántva, épp oly büszkesége lehet a székelységnek, amilyen büszke ő székely voltára. Az Öltől indulva is be lehet futni a — „nagy Óceánba“.

Szombati-Szabó István: Életem. Lavinák éneke. (Kolozsvár.) A költőnek e két kötetével immár hatra szaporodtak verseskönyvei. Egyik művét: *Japán költők* c. műfordításait

ez évi első számunk említette elismeréssel. Előttem levő eredeti versei Szombati-Szabót forrongó tehetségnek mutatják, kit különböző irodalmi hatások áramai ragadtak hol egyik, hol másik irányban. Szerelemi versei egy elég nyers érzéki szerelem visszhangjai; egyéb költeményei pesszimista ízű reflexiók. Ielkivilága sivár, gyötrelmes és vigasztalan, de azt hiszem, hogy e világ mégis csak inkább futó hangulatokon épül, mint kiformált életnézetben. Pesszimizmusa néha nem is hat őszintén, mert a költő rajtaérhető, hogy vagy Ady, vagy más költő pózát affektálja. E modor az ótestamentum buján halmozott képeit utánozza, de költőnk képeiből hiányzik a frissesség, a kellő rátapintás és szemléletesség. Emellett gondolatai néha nem közvetlen szemléletből, vagy érzésekből kelnek, hanem rímekből születnek (sőtét eb — sötétebb; estikék — esti-kék; vagy: Milyen riadtan szalad a patak... Kítől fut, vagy ki ellen az atak?). Az ilyen rímjátékok okozzák, hogy a sikerültebb versekben is találkoznak selejtes versszakok, melyek nem egyebek, mint a képzelet szavaktól rángatott szökellesei.

E fogyatkozások kétségkívül feltűnőek az oly költőnél, ki hatodik kötetével lép elének. Vagy tán épp azért természetesekek? A *gyorsköltők* rendszeren pongyolák szoktak lenni. Szombati-Szabótól mindenestre elvárhatjuk, hogy közelebbi kötetével nem siet annyira. Addig tehetsége tán a lélek nemesebb hangulataiban s tisztább fölhevüléseiben is meg fog nyilatkozni Ezt meg nemcsak mi, de Erdély magyarsága is joggal várhatja el tőle, mert nincs visszább, mint mikor a költőpapban a költő a paptól messze távozik.

Hartmann János.

A Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum értékes gyarapodása. Hazánk legfiatalabb múzeuma, az Andrassy-úti Hopp-múzeum, kétévi fennállása óta a magyar mecenásoktól már több értékes műkincset kapott ajándékba. A legbőkezűbb ajándékozó kétségen kívül idegenbe szakadt hazánkfia, Schwaiger Imre. Több mint negyedszázada került Schwaiger Szegedről Angliába, ahol szorgos munkájával, széleskörű ismereteivel lassacskán mind a keres-

kedelmi, mind a tudományos és társadalmi világban előkelő állást vívott ki magának: a távol Kelet legszámattevőbb műkereskedője, az indiai miniatúr-festészet egyik leghivatottabb ismerője, háza Delhi-ben pedig minden neves India-látogató találkozóhelye. Az angol király, nemkülönben az angol trónörökös legutóbbi ottléte alkalmával szintén megfordultak hajlékában.

A Hopp-múzeum létesítésekor egy körülbelül 2000 angol font értékű adománnyal sietett a magyar kultúra iránti adóját leróni Schwaiger, de ugyanekkor azt is megígérte, hogy rövidesen újabb adakozással fogja ajándékát kiegészíteni. A nyár folyamán rövidebb ideig Londonban tartózkodott, ahová is a keletázsiai múzeum igazgatóját, felvinci Takács Zoltánt meghívta a műtárgyok átvételére. Takács nemrég tért vissza Londonból az adományozó testvére, Schwaiger táblabíró kíséretében, a kapott műkincsekkel. Az adomány páratlanul bőkezű, művészi értéke szinte fölbecsülhetetlen, a mi szempontunkból meg egyenesen hézagpótló. Takács igazgató az egyes darabokat tüzetesen meghatározta és azok ma a múzeum legértékesebb darabjai közé számítandók.

A gyarapodás unikumszámba menő darabja két kínai terrakotta sírszobrocska (egy fiúgyermek és egy öreg férfi képmása) az Urunk születése előtti évszázadból. Ezek a szakirodalomban még föl nem dolgozott sírszobrocskák nemcsak művészeti, de művelődéstörténeti szempontból is felette becses emlékek, mert mind az ábrázolás, mind az alakokon található ékítmény stílusából jól szemlélhető az őskínai és japáni művészet szoros kapcsolata, illetve az előbbinek emerre gyakorolt hatása. Más szóval a távolkeleti művészet közös eredetének nagyszerű példái.

A sajátos kínai ékítményes felfogás kiváló példája egy ugyancsak sírban lelt, körülbelül ezeréves jade (nefrit) szimbolikus korong.

A Chin-korszak (Kr. e. III. sz.) művészetét egy érdekes motívumokkal díszített bronz harangocska képviseli, míg a későbbi bronzművészetet egy Ming-korszakbeli (Kr. u. XIV. sz.) Buddha-szobor. A régi kínai festészetéről három nagyszerű kép tesz tanubizonyságot. A Ming-korszakbeli Pien-shou-min festő

Kwan-yin istennőt, a gyermekek védőjét ábrázoló, keresett egyszerűséggel csodás sokatmondó, kiváló művészi megértéssel és készséggel festett színes képe, Chia-ching XVI. századbéli festő egy kacacsoportot ábrázoló tusképe, amely a kínai tus technika káprázatos esetkezelésének és a kínai művészet alapját képező „yin“ és „yang“ (pozitív és negatív elem) esupa-kompozíció iskolapéldája és végül Kang-hsi-korszak (XVII—XVIII. sz.) Kai-chi nevű művészenek finoman felfogott és megrajzolt, kiránduló hölgyeket ábrázoló képe.

A távol kelet egyszerű és keresett formakincséről egy IX. századbéli koreai tükör (fehér) bronzcsésze ad fogalmat.

A tibeti művészet virágkorából, a XVII. századbéli kolostori művészet idejéből származnak a sokfejű, karú és lábú Yamantaka alvilági isten aranyozott bronzszobra és egy gondosan megmintázott Buddha és Bodhisattvákkal gazdagon díszített lámasisak.

A buddhisztikus művészet középkorának eszményi darabja egy XV. századi, vörös homokkőből faragott sziámi Buddha-fej.

India művészetét egy Gandhara Bodhisattván (Kr. u. II. sz.) kívül egy újabkori aranyozott és színezett Buddha-szobrocska és három miniatúr demonstrálja. A miniatűrök ketteje a XVII. századból való (egy kifejezésteljes, lehetetlen, üde kép: egy uralkodó és palotahölgye, és egy fűzfa által árnyékolt költőnő), míg a harmadik már alapos európai hatás alatt készült, tehát újabkori.

Egy sziámi ezüst Buddha-szobrocska, egy indiai táncosnő kissé súlyos bokadíszre, jókarban levő szőnyeg- és szövetdarabok a XV—XVII. századból egészítik ki a fejedelmi adományozást. — A szövetdarabok között van India legnevezetesebb építészeti emléke, az agra-i Tadzs-mahal építőjének, Dzsehan nagy-mogulnak (1628—58) turbanjából egy állítólagos darabka is.

A felsorolt műtárgyak, melyek hozzávetőleges értéke legkevesebb 2000 font (háromnegyed milliárd korona!), nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy a közönség áttekinthető és megközelítőleg helyes képet nyerjen a távol kelet művészetéről.

Kívánatos volna azonban a magyar művelődés szempontjából, hogy

Schwaiger Imre nemes példája követésre találjon. A mecénás különösen ma tölt be fontos szerepet, amikor az állam pénzügyi viszonyai csaknem kizárják a tudományok és művészetek támogatását.

Székely Miklós.

Sztambul és a törökök kultur-programmja. A török hadsereg legutóbbi honmentő győzelme óta, a detronizálás, a kalifátus és az Oszman-ház kiutasításának tényei után megszoktuk, hogy a török köztársaság feltűnő elhatározásokkal lepje meg a világot. A sajtó inkább a politikai jelentőségű változásokról számol be, pedig a belső életben végbenő újítások hangtalanságuk dacára hasonlóképp rendkívüli fontossággal bírnak.

Sztambult, a régi fővárost új életre kell ébreszteni. A háború alatt egész városrészek égtek le ebben a nagy favárosban — állítólag tizennyolcezer ház — és hevernek ma is romjukaiban. A város beépített területét óriási foltok szaggatják meg, a tüzek pusztította területeken alig maradt épen egy téglafal, a szilárd alapzatú építmények néhány emléke. A hívőket elvesztett mecsetek egy része még áll, de mináretjeiket megpaskolta az eső, kupolájuk tetejét felverte a gyom. Életet csalogatni a romok helyére egy jómódú nagyhatalomnak is nehéz anyagi gondot okozna; a szegény Törökország alig pár napja ratifikált békéjében a fontosabb pontok rendbehozásával fogott a nagy munkához.

A szultánok egykori városának az új kormányrendszerben nélkülöznie kell a világi dinasztia és egyházfő és egy központi kormány székelésével együtt járó pompát és pénzébőséget. A nagymultú báb-ali szürke falai között szerény írások az isztambuli vilajet apró ügyeivel bajlódhatnak a pénteki nap hagyományos színességéből csak a kalmárváros pihenésvágya maradt meg. A kereskedelem és a kisipar él, élteti a várost, sőt fekvésének ügyes felhasználásával egyéb előnyei elvesztése dacára is visszaszerezheti hajdani jómódját.

A kereskedelmen kívül még egy tér van, melyen a köztársasági kormány Sztambul vezető szerepét nem akarja elvitatni, nevezetesen a tudományos életben. Törökországnak egy-

előre csak Sztambulban van egyetem. Színvonalával a török sajtó, sőt az egyetem tanárai sincsenek meglegegedve, s ezért alig hihető, hogy szellemi erők hiányában egy mégannyira áldozatkész kormány is újabb egyetemet akarna felállítani. A kijavítható régi középületek, meg a gazdátlaná vált paloták és létalapjukat vesztett udvari hivatalok helyiségei külsősgben hosszú időre biztosítják Sztambul előnyeit bármely favorizált várossal szemben. Emellett lehetetlen észre nem venni a sztambuli egyetem fejlődési törekvéseit. Tanárai között nemcsak agilis, de befolyásos egyének is vannak, kik az egyetem terveihez a központi kormány hozzájárulását meg tudják szerezni. A karok összműködésének elősegítése végett az orvosi kart Üszkudárból áthozták a Bajazidba, mert a távolság a központi vezetésen kívül a klinikák orvosi ellátásában és a klinikai oktatásban is kellemetlenül érezhető volt. Az orvosi kar az új tanévben már a Bajazidban, a volt hadügyminisztérium szomszédságában kezdi meg működését. Szintén itt, az egyetem központi épületének közelében, a kádik egykori medreszékjében (medreszet ül kuzat) kap kedves otthont az átszervezett egyetemi könyvtár. Az eddigi egyetemi könyvtár kisebb volt, semhogy rendeltetésének meg tudott volna felelni. Vásárláson kívül a sztambuli vakf-könyvtárak (egyházi alapítványok) összevonásával akarják a hiányokat pótolni és bizonyos, hogy a többnyire apró (alig egy-két ezer kötettel rendelkező) vakf-könyvtárak egyesítésével egyes tárgyak — mint a teológia, egyházi és világi történelem, illetőleg segédtudományai, az irodalomtörténet és a nyelvészet egyes részei — nagyon értékes könyvanyaghoz jutnak, melyen a terület parlag volta miatt ezernyi nagyszerű munkaalkalom kínálkozik. Az egyetem másrészt szellemi kapcsolatba igyekszik jutni a nyugati kultúrintézményekkel, könyveket és — a mult tapasztalatainak felhasználásával — tanárokat keres.

Ezek a nagy anyagi áldozatokkal járó újítások részben külsőségek. Sokkal fontosabb és merészebb az a törekvés, mely az eszmék fölfogásában igyekszik változást előidézni. A haladás legnagyobb ellenségét minden török reformkormány az

egyház embereiben látta s még inkább így látja a köztársasági rendszer, mely nem *egy* uralkodót tett le, hanem az egész Oszman-dinasztiát utasította ki és a világ csodálkozására a nagyértékűnek tartott kalifátust is elvetette magától. A régi rendszer egykori apró oszlopai és manap is csendes hívei az igénytelen külsejű, kevészavú hodzsák. A köztársaság embereinek hangján gyűlölet és megvetés érzik, mikor hodzsza vagy éppen szárikli néven említik őket és ügyesen felhasználnak minden alkalmat, hogy befolyásuknak maradványát is megemmi-sítsék. Haremodorukban nagy ellentét öltik szembe. A hodzsák hangtalanul várnak, vagy csak elejtett szavakban emlékeztetnek a régi jó időkre, a hatalmi párt viszont bezáratta a hodzsák nevelőiskoláit, a medreszékét s néhány megkíméltnek működési körét az imam és chatib képzésére korlátozta, a tulajdonképeni papság képzését pedig az egyetem teológiai fakultására (ilá-hije) bízta, mely az egyetemi autonómia ellenére szigorúbb állami ellenőrzés alatt áll, mint az egykori medreszék.

A vallási felfogásba nyúlik a medzslisz-i-sernek (egyházi bíróság) és ezzel kapcsolatosan a kádi-hivatoloknak és neveltetésnek intézményes megszüntetése. A török köztársaság csak a köztársasági törvény alapján indított eljárást ismer jogosnak, csak e szerint működő bírakat fizet és nevel s azon pörös eseteket, melyek ezideig a medzslisz-i-ser hatáskörébe is tartozhattak, az állami bíróság ügykörébe utalta. A medzslisz-i-ser, az iszlam-alapon épült kormányzatnak egy erős támasza, működési körhiján megszünt s a kádik egykori iskolájába már az egyetemi könyvtár olmozott ládáit hurcolják.

Egyedül művészetről nem esik szó. Tárlat nincs, a Laleli egyik zugutájának vityillói között megbecsülés nélkül hentereg egy másfélezeréves korinthusi oszlopfő, a város színházi életét a bennszülöttek se becsülik sokra. A tiszavirág-életű folyóiratok se nyújtanak sokat.

Megjegyezni érdemes körülmény, hogy a kormány messzemenő terveinek szinte nem is sejtett nagy akadály — a *nép neve*. Harmadfél századdal ezelőtt, a birodalom második virágzása korában, egy kiváló nagy-

vezér, Köprüli Mehmed még a *devlet-i alije* (fényes porta) számára követelt szolgálatokat embereitől. Ezóta, sőt ezelőtt is ez az elnevezés volt szokásos, az egyén pedig, ha nem volt rájá; fajra való tekintet nélkül müszlimannak nevezte magát. A szultáni liberalizmus az *oszmanli* elnevezést iparkodott elterjeszteni, remélvén azt is, hogy az elszakadásra törekvő keresztény elemeket ezen semlegesnek indult elnevezéssel egybefoglalhatja; a megvetést jelentő *türk* szót pedig továbbra is sorsára hagyta. De a remény nem valósult meg. A mohamedánság — szinte megzavarodva a gyakori névváltoztatástól — hol oszmanlinak, hol müszlimannak mondta magát, sőt dacosan *türk* voltát is hangoztatni kezdi s a háromféle elnevezéssel elveszett az egységes felfogás lehetősége. A rájá pedig — várakozás ellenére — az oszmanli elnevezésnek mohamedán értelmet tulajdonított és kivonta magát alóla. Ebben az etnográfiai vagy politikai szízmában találta népét a köztársasági kormány. *Müszlimannak* nem nevezheti magát, mert vallási elnevezéssel nem jelölhet se államot, se fajt (különbön is eldobta magától a kalifátust): *oszmanli* se lehet, mert ez a név a birodalomalapító dinasztiára emlékeztet, melyet kiutasított; csak *türk*nek mondhatja népét, országát Türkienek. De — talán, hogy valamit a nemzetiségeknek is nyujtson (?) — újonnan nyomott tankönyveinek címül a hajlékony „A mi történelmünk, A mi olvasókönyvünk“ (Bizim tária, Bizim kiraat) címekeket választotta.

A többi közt egy sajnálatos félreértés gyors orvoslásra vár. Levegőben lebeg az a gondolat, hogy a századokon át elhanyagolt Anatoliát mellőztetéséért kárpótolni kell. Érdekeit a nép igényeit meghaladó fényes kiállítású folyóirat is védi és ha a technikai berendezkedés nem biztosítaná Sztambulnak az elsőséget, a sajtó terén elveszítené azt. Vitatlanul így se marad. De bár a felszabadítás körül Anatoliának páratlan szolgálatai vannak, magában a törökségben mélyít ki ellentéteket, ha önmaga értékelésében nem lesz mérsekelt.

Nem frázis, hogy a törökség időnkint csodálatosan meglepő elhatározásokra és tettekre képes. A húsz-

évenként ráerőszakolt orosz háborúkban tanúsított katonai nagyságához a közelmúltban újabb bizonyítékok mutatott. Hátra van, hogy gazdasági és szellemi téren is bebizonyítsa életrevalóságát. A cél és a jutalom nagyszerű. Egy nemzet megmentése, egy nemzet élete.

Fekete Lajos.

A bécsi színházi kiállítás, Bécsset Grillparzer joggal nevezte *Capua der Geisternek*. Levegőjének langyosabb délisége, népének a többi németnél könnyedebb és derültebb karaktere, zenéjének andalítóbb és lágyabb ritmusa, lakosainak vonzódása a látványosságokhoz és bizonyos pompakedvelés, — csak ugyan valami bágyasztó hatással vannak a lélekre. De éppen ezek a sajtóságok tették Bécsset színházi várossá. Egyik német kultúrközpontnak sincsen olyan mély tradíciókban gyökerező színművészete, mint Bécsnek.

Bizonyosan ebből a körülményből indultak ki a városnak mostani vezetői is, amikor egy hónapig tartó zenei és színházi ünnepséget rendeztek. Az ünnepségekkel nagyszabású kiállítások vannak kapcsolatban, melyek a színjátszásnak és a zenének az utolsó száz évben megtett fejlődését igen szemléletesen mutatják be.

Maga a színházi kiállítás három részből áll és három helyen van elhelyezve. A Rathausban látható gyűjtemény az osztrák, különösen a bécsi drámai alsóbb fajok történetét vezeti elénk. Irodalomtörténettel foglalkozók számára igen becses anyag van itten összegyűjtve. Az előcsarnokban ott látjuk a régi, a XVIII. század közepéig virágzott hanswurstiádok emlékeit. A Hanswurst kíméletlen üldözője, Sonnenfels azonban kiirtja a régi népies játékok e kedvelt és obligát szereplőjét, és a szabályszerűbb szindarabok győzelmét segíti elő.

A következő termék azután ezt a fejlődést mutatják be. Különösen érdekes, hogy a száműzött Hanswurst új meg új alakban mint éled fel ismét. Egy-két talentumos komikus színész alakítása révén különösen mint Kasperl lett népszerű a mulatnivágyó bécsiek előtt.

A népies-tündéries játékoknak különösen a poétalelkű Raimund

adott nagyobb lendületet. A bécsi színpadnak ezt a kedves alakját a kiállítás nagy figyelemben részesítette, s a legtöbb emléktárgy övele van kapcsolatban. Azután az ő sivarabb lelkű utóda, Nestroy, majd az osztrák népszínmű legkülönb művelője, Anzengruber következik. A gyűjtemény utolsó része a legújabb drámai alsó fajt, az operettet mutatja be. Sajnos, e termek a legszegényebbek, ami a rendelkezésre álló és hozzáférhető anyag óriási voltát tekintve, igazán meglepő. Vagy talán éppen e ma virágzó műfaj bemutatásához még nem látták elegendőnek a történelmi perspektívát?

E színház-történelmi anyagnak magyar kutató is hasznát veheti. Hiszen az osztrák népies-tündéres játéknak a Szigligeti-korszak előtti magyar drámájára jelentékeny hatása volt. Egyébként magának ennek az osztrák műfajnak is vannak magyar vonatkozásai. Így pl. látjuk az egyik falon, hogy Raimund *Der Bauer als Millionär* című darabjának magyar szereplőjét, Bustorius varázslót, hogyan ábrázolták a korabeli osztrák színészek: teljesen magyaros szabású ruhában, csizmában, kucsmával és kezében fokkal. Egy másik kép gróf erdődi Pálffy Nándort (1774—1840) mutatja be, aki egy ideig a Burgszínház vezetője volt, majd 1813—1823-ig a Theater an der Wien élén állott, s a bécsi színház fejlődésében arról nevezetes, hogy a darabok pompás kiállításának ő volt egyik legelső szorgalmazója. De a figyelmes szemlélő modernebb kapcsolatokat is talál. Így például egy-két dekorációvázlatból ráismer Csepreghy látványos darabjainak osztrák mintáira.

A kiállítás második része, az Albertinában elhelyezett gyűjtemény azt tűzte ki céljául, hogy bemutassa a színházi rendezésnek, a színpadi dekorálásnak utolsó ötven esztendejét. Apró kis színpadmódellek által megjelenítve egymás után vonulnak el szemünk előtt a Makart-korszaktól kezdve egészen napjainkig a legjellemzőbb színpadi törekvések.

Így egymás mellé sorakoztatva valósággal meglepő az a változás, amit ez idő alatt a színpadi művészet végzett. A naturalista aprólékoskodással zsúfolt, pompázó nagy színpadi terekre úgy nézünk ma

már, mint lelküket vesztett, avult megoldásokra. A közönséget mentül inkább a valóságot mimelő dekorációval (*Illusionsbühne*) elkábitani, ez volt annak a korszaknak főtürevése. A sok kép és modell közül különösen jellemző ez ízésre Gilbert Lehnernek díszlete a Burgszínház *Julius Caesar* előadásához. A színpad a maga egész mélységében nyitva van, roppant perspektívát tár elénk, és a Forum Romanumot a legaggodalmaskodóbb pontossággal hozza szemünk elé.

A fejlődés következő lépcsőfokát a forgószínpad-modellek mutatják. Ez a formája a színpadnak akkor vált szükségessé, mikor rájöttek, hogy naturalisztikus berendezésű színpadon Shakespeare-t játszani lehetetlen. Eleinte, hogy a sok változást elkerüljék, az egyes színeket összevonogatták. Igen ám, de így meg éppen az veszett el, ami Shakespeare technikájára a legjellemzőbb: az egymásba kapcsolódó, különböző színhelyű történeteknek egymást változó közvetlen egymásutánja. A forgó színpad ezt a nehézséget akarta megoldani, és bizonyos mértékben meg is tette, de míg egyfelől mégsem tudott megszabadulni a naturalista ábrázolási módtól, addig másfelől színpadi tereivel bizonyos kényszeredettség benyomását is keltette, amennyiben minden egyes színet (körben forgó színpadról lévén szó) szűk körszeletekbe volt kénytelen komponálni.

Azért persze e formában is találkozzunk egy-két ötletes megoldással. Különösen szellemes Dvorszkynek a berlini Deutsches Theater számára készült *Velencei kalmár* terve, amely a térnek a lehető leggazdaságosabb kihasználásával a lehető legváltozatosabb képeket teszi lehetővé. Igen érdekes nekünk magyaroknak egy a Burgtheater számára készült forgó színpadi tervezet Grillparzer Bánk bánjához, az *Ein treuer Diener seines Herrn* című darabhoz. A dekorációk erősen kiemelik a magyar milieut: Bánk vagy a király palotájának egy-egy szobáját a díszletfestő úgy képzelte el, mint mink valami faragott székelő ház belsőségét.

E valószerűség benyomását ambicionáló *Illusionsbühne* után megtörténik a teljes szakítás a naturalizmussal. A régi aprólékoság helyett nagyvonalúság, egy-két erő-

sebb egységbe foglaló színfolt, egy-két fantáziát megmozgató rekvizitum, erőteljes plaszticitás, vagy megkapó fényhatások, a régi színpadnak figyelmet szétszóró zsúfoltsága helyett csak a lényegesnek kiemelése s szorító koncentrátság, a színhelynek nem részletes ábrázolása, hanem pusztán jelzése, — ezek jellemzik az új színpadot, az ú. n. *Stilbühne*t. Cordon Craig, Emil Pirchan, Ernst Stern, Rochus Gliese, Strnad és Zuckermannl érdekes tervei sorakoznak itt egymás mellé.

A fejlődés azonban itt sem akar megállni. Merész újítók, színpadrendezők és színházépítők a mai színpad és színház gyökeres reformjára törekcszenek. A jövő színpadának e tervezőit a bécsi színházi kiállításnak harmadik, a Koncerthausban elhelyezett gyűjteménye mutatja be. E rész a legvadabb futurista és kubista megoldásokkal szédíti meg az odatévedt jámbor halandót, aki az első pillanatokban teljesen értetlenül és tanácstalanul áll ezzel a sok kiforratlansággal szemben. Később azonban kezdi lehántani a zöld héját ezekről az exotikus formapróbálkozásokról és valóban meg is találja bennük azt az egészséges magot, ami erőteljesen mutat a jövő fejlődésére. E fejlődés azonban alkalmasint részleteiben nem lesz olyan, mint aminőnek e kiállításon látjuk.

Mi hát az, ami ezekre az új megformálási módokra jellemző?

Legfontosabb talán az, hogy az új színpadtervező rájött arra, a voltaképpen primitív gondolatra (amit az utóbbi emberöltők rendezői és színházépítői elfelejtettek), hogy a színpad nem más, mint *tér*. Nohát ha tér, akkor ezt a térnivoltát, ezt a háromdimenziós térszerűséget kell egész következetességgel megvalósítani. Mert a mai színpad hiába terjed ki mélységben is, voltaképpen mégsem kelt igazi térhatást, mert hiszen hasztalan nyit a háttéri prospekt nagy távlatra kihatást, maga a színész — hogy a színházból mindenhonnan láthassák — kénytelen folyton a rivaldánál játszani, örökké frontális helyzetet felvenni, úgyhogy színészi előtér és színpadi háttér két egymással különálló elemre esik széjjel. A színészi játék reliefszerű, a háttéri prospekt képszerű, a színpad pedig a maga egészében semmi más, mint

dekoráció-raktár. A kép-, tér- és reliefhatás egységtelenül kavarog egymás mellett.

Az új színpadi művészet a színpadból ismét teret akar csinálni és semmi mást, mint teret. Azért emeli és süllyeszti lépcsővel-mivel a színpad különböző részeit, hogy mentül változatosabb eszközökkel emelje ki a színpadnak térmivoltát, s hogy a színész ne kényszerüljön egyedül horizontális mozgásra, hanem alkalmat kapjon a legváltozatosabb előre-hátra, le- és felirányuló játékra. A térszerűségnek efféle kiemelése egyébként már utat tört a színpadi gyakorlatban is, s a mi Nemzeti Színházunk is többször alkalmazta.

Mindamellet e térhatás még mindig nem tökéletes. A mai színpad, amely háromfelől színfalakkal van határolva, nem is nyújt számára teljes kifejlődési lehetőséget. A néző előtt örökké panorámaszerű marad (*Guckkastenbühne*, ahogy a német nevezi), amelyet csak erőszakosan lehet térhatásúvá alakítani. Ez irányú átalakításnak egy-két képtelenül erőltetett példáját be is mutatja e kiállítás, itt azonban csak a legkövetkezetesebb megoldásról legyen szó.

E megoldás az egész mai színház-építést sutba dobná, és hogy a színpad panorámaszerűségét megszüntesse, a színjátszók helyét kinyújtaná a publikum közé. A nézők a színpadot három oldalról ülnék körül, s így a közbeeső terület a maga nagy levegősségével, három oldal felé nyitott elhelyezésével valóban térszerűnek hatna. A negyedik oldal csak a színész ki- és bejárásának helyéül szolgálna. Természetesen ezen a színpadon megjelenő díszlet a lehető legegyszerűbb volna, s a lehető legkevesebb eszközzel szórítkoznék. Egy asztal, pár szék, dívány — és kész a szoba. Hogy azonban a díszletek elhelyezése ne a néző szeme előtt menjen végbe e színpad — Treichlingernek tervei szerint — a maga egészében és részleteiben is süllyeszthető volna.

A bécsi kiállításon felvetett reformterveknek egy másik közös vonása a grandiózitásra való törekvés. Rendkívüli arányú, a népek tízezreinek befogadására képes kultúrpalotáknak, színházaknak tervei váltogatják egymást. Mintha csak a görög színházaknak óriási mére-

tei térnének vissza. S valóban e tervek legtöbbje némi rokonságot tart az antik színházzal, s a tér beosztásában, a berendezésben lehetetlen fel nem ismerni bizonyos görög re-miniscentiákat.

E nagy térbetöltés természetesen sok egyéb problémát is hoz magával. Legfontosabb az akusztika kérdése. Ekkora területen elhelyezett nézők mindegyikéhez miféle eszközzel juttassuk el a szót? Legszelleme-sebb megoldási terv erre az olasz Alberto Martinié (1923), aki az egész színházat vízre akarja építeni (*Teti-teatro* = Thetis-színház), ahol is az óriási színpad és a félkörben elhelyezett nézőközönség közé pár méternyi széles víz-sáv ékelődne, s így a víznek jó hangvezető volta segítené a színészt hangjának a közönség legtávolabbi soráig való eljutásában.

Alapjában véve e grandiózitásra törekvés egyik oka az előbb említett térszerűségeen kívül a színpad nézőtér felé való kinyújtásának is. E mögött a tendencia mögött részben az az akarat is munkál, hogy a közönséget, a minél nagyobb közönséget is belefoglalják az előadásba. E törekvés nem új, hiszen, hogy a dráma elsősorban tömegműfaj, s hogy a közönség a színelőadásnak nem pusztán nézője, hanem sirásával, nevetésével, tetszésével és nem-tetszésével valósággal együttjátszója is, azt a régesrég színházak a maguk beosztásával erősen éreztették. A modern színházépítés azonban a nézőt és színészt két egymástól nagyon is elszigetelt félre vágta. E legújabb tervek, melyek a színpadot a nézőtérbe hosszabbítják meg, ezt a régi kapcsolatot akarják ismét helyreállítani.

A nagy publikumnak a színelőadásokba való bekapcsolása azonban elsősorban nem színházi probléma, hanem főként társadalmi. Mindaddig, amíg a modern ember ki nem dolgozza magát a múlt század eldifferenciált idegéletéből és egyéniségkultuszából, mindaddig, amíg a régebbi korokhoz hasonlóan szert nem tesz egy egységes és nagy tömegeket átfogó világnézetre, mindaddig nem lesz igazi drámai élete. Aminthogy a bomlott és szkeptikus tizenkilencedik századnak is inkább csak jelentékeny drámai formaproblémái voltak, semmint a régi nagy drámai korszakokhoz

fogható igazi drámája. Az egységes társadalmi lélekmek e hiányán vértettek el az utolsó emberöltők nagy drámaíró tehetségei. Ez a kor sokkal inkább kedvezett a lírai megnyilatkozásnak és a regényszerű ábrázolásnak, mint a drámainak.

A legutóbbi esztendőben, a világháború és a forradalmak után azonban mintha egy újabb, egy töretlenebb akarató, egy átfogóbb, egységesítőbb erejű szellem kezdené szárnyát bontogatni. Hogy kifejlődik-e és mikor, azt a jövő mutatja meg, addig azonban, amíg egész erejével és határozottságával meg nem jelent, meddő marad minden efféle grandiózításra törekvő színházi reform, minden afféle törekvés, amely nagy, igen nagy tömegeket akar megrázó drámai hatásban egyesíteni. *Galamb Sándor.*

Kant és Swedenborg, a „szellemlátó“. A XVIII-ik század 60-as éveiben két férfiú élt fenn északon: az egyik Stockholmban, a másik Königsbergben; az előbbi látomásaival és jóvendőségeivel ejtette bámulatba a világot, a másik, később, mélyenjáró gondolataival. Amaz már agg és nagy hírű tudós volt, ez még ifjúsága erejében és a hírnév kezdetén állott; amaz bizalmasan érintkezett a szellemekkel, emez csak a saját elméjét kérdezte meg; amaz egyforma otthonossággal mozgott a látható és láthatatlan világban, emez ellenben áthághatatlan árkot átsótt a két világ közé, — amellet mind a ketten egyformán megvetették a tudákos metafizikát és mind a ketten egyformán lelkesedtek a természet-tudományokért. E két férfiú: *Swedenborg* és *Kant* egy pillanatra érintkezésbe, összeköttetésbe került egymással, hogy aztán útjaik örökre elváljanak egymástól s kiki haladjon tovább a maga pályáján.

Kantot, a königsbergi filozófust, az újkor legnagyobb gondolkozóját, az jól ismerjük, hisz' éppen most, e tavaszon ünnepelte születésének 200 éves fordulóját a művelt világ. Ki volt Swedenborg?

Swedenborg Emanuel 1688-ban született Stockholmban előkelő papi családból. Atyja a felvilágosult és kevésbé orthodox pietizmus eszméiben nevelte őt. Az upsalai egyetemen előbb irodalmi, majd természet-tudományi tanulmányokkal foglal-

kozott és mint bányamérnök nyert XII. Károly svéd királytól alkalmazást. Ez állásában részint mechanikai találmányokkal, részint az ásványokra, fémekre és érmekre vonatkozó dolgozataival tekintélyes hírnevet szerzett magának. 1723-ban az upsalai egyetem matematikai tanszékére hívták meg, de e megívást nem fogadta el, 1729-ben az upsalai, 1734-ben a szentpétervári tudományos Akadémia választja tagjává. 1734-től kezdve természet- és vallásbölcseleti műveket ad ki (pl. a végtelenről, a teremtés végcéljáról, a test és lélek kapcsolatáról); ezek teszik az átmenetet misztikus vagy mágikus korszakához (1747—1772). Már 55 éves mult, amikor első látomásai támadtak (Krisztus jelent meg neki). „E naptól fogva, úgymond, lemondottam minden világi dolgról, hogy ezentúl csupán szellemi dolgokkal foglalkoztassam.“ Első látomását több más követte s Swedenborg érintkezni kezdett a halottakkal, médium szerepét kezdette játszani, s másfél év múlva már képes volt a szellemek világáról híreket adni azoknak, akik ez iránt hozzá fordultak.

Tisztelői és követői — mert lassankint követői támadtak, akik idővel gyülekezetet vagy szektát alkottak — különféle, bámulatos jeleket, csodákat, jóvendőségeket és távolbálátásokat beszéltek róla; szerintök Swedenborg látnok és próféta volt egy személyben, aki felülről nyert, mint Istennek kiválasztott edénye, különös megvilágosítást. Az elköltözött lelkek országa is tárva áll előtte, fel tudja idézni a holtakat és úgy érintkezik lelkükkel, mint az élőkkel és azok mindennemű felvilágosításokkal szolgálnak, olyan dolgokat elbeszélnek neki, amiket csak ok tudhatnak.

Különösen három ilyen látomásának futott híre nemcsak Svédországban, hanem egész Európában, s ezek Kant figyelmét is nagy mértékben magokra vonták.

Az első az volt, hogy midőn Swedenborg 1759 július 19-én délután, Angolországból érkezve, Gothenburgban (amely több, mint 50 mérföld távolságra fekszik Stockholmtól) partraszállott, és egy Castel William nevű kereskedő vendége volt, este hat órakerébe kimegy s kivilülről sápadtan és zavartan tér vissza és azt mondja: e pillanatban

nagy tűz ütött ki Stockholmban a Südermalmon s a tűz az ő háza felé terjed. Nagy nyugtalansággal az est folyamán több ízben is kimegy az udvarra s jelenti, hogy egyik barátjának a háza már elhamvadt s az övé is nagy veszedelemben forog; nyolc óraker, egy újabb kimenetele alkalmával, örömmel hozza hírül: Hála Istennek, a tűz az enyém előtt a harmadik háznál kialudt! Még az este értesítették a dologról a kormányzót is, aki másnap magához hívatta Swedenborgot és kikérdezte látomása felől. Harmadnap este megérkezett Gothenburgba egy lovas-posta, amelyet a stockholmi kereskedők éppen a tűzvész idején indítottak útnak s leveleikben a tűzvészt pontosan akképen írták le, amint azt Swedenborg elbeszélte. Negyednap reggel királyi futár érkezett a kormányzóhoz, annak a jelentése is teljesen egyezett Swedenborg előadásával.

A Swedenborgnak tulajdonított második csodás esemény egy elvesztett és általa megtalált nyugtára vonatkozik. Marfevilléné, a stockholmi holland követ özvegye, nem-sokára férje halála (1760 április 25) után felszólítást kapott Kroon ékszerésztől, hogy fizesse ki egy ezüst evőkészlet árát, amelyet férje nála készíttetett. Az özvegy meg volt győződve, hogy férje kifizette volt a tartozást, de a nyugtát nem tudta előteremteni. Zavarában Swedenborghoz fordult s megkérte, kérdezze meg férjétől, vajjon jogosult-e az ezüstmíves követelése? Három nap múlva, mikor éppen társaság volt az özvegnél, Swedenborg megjelent s hidegvérűen azt mondta neki, hogy beszélt a férjével, aki azt felelte, hogy az illető adósságot hét hóval halála előtt kifizette és a nyugtát a felső szobában, a szekrény baloldali fiókjának egy titkos rejtek helyén — ahol kormányával való titkos levelezését is szokta tartani — találhatja meg. Az özvegy a társasággal együtt fölmege a felső szobába, a szekrényben egy deszka elmozdítása után megtalálják az eddig nem ismert rejtek helyet s benne a jelzett papírok közt a keresett nyugtát. Képzelné lehet az egész társaság megdöbbenését.

E két esetet maga Kant is bővebben ismerteti, míg a harmadikat, a svéd királyné esetét, több forrásból ismerjük, nevezetesen Tuxen dán

generálistól, akinek azt maga Swedenborg beszélte el; továbbá egy dán tiszttól, aki Dietrichstein kopenhágai osztrák követ asztalánál maga is olvasta báró Lützw mecklenburgi követ levelét, melyben ez, mint szemtanu, jelentést tesz a dologról; végül Thiébault-tól, a berlini Akadémia tagjától, aki azt egyenesen magától a királynétől hallotta. Louise Ulrike svéd királyné, Nagy Frigyes nővére, 1761 végén magához hívatta Swedenborgot s megkérdezte tőle: igaz-e, hogy szellemekkel érintkezik?, mire ez igennel válaszolt. Erre megkérte, legyen szíves nem-rég elhunyt testvére részére egy megbízást közvetíteni. Szívesen, viszonozá ez. Erre a királyné, férje és kamarása kíséretében az ablakmélyedésbe vonulva egy oly titkot közölt vele, amelyre egy élő sem lett volna képes feleletet adni. Néhány nap múlva Swedenborg, a szkeptikus gondolkodású királyné legnagyobb csodálatára megjelent a királyi palotában. „Elvégezte-e a megbízásokat?” kérde tőle. „El!” felelé ez s mikor közölte vele az eredményt, a királyné heves felindulásba jött s egészen rosszul lett. Magához térve e szavakat mondá: „Erre a válaszra egyetlen halandó sem lett volna képes!”

Kant, akihez az esetek híre elhatott, nagyon érdeklődött Swedenborg és viselt dolgai iránt, s ismerőseitől, akik külföldön vele érintkeztek, vagy róla biztos hírt adhattak, mindenfelől igyekezett felvilágosítást szerezni, azonkívül, hogy műveit is (köztük a nyolckötetes *Arcana coelestia*-t) megszerezte és tanulmányozta, — sőt a főntemlített dán tiszt tanácsára egyenesen magához Swedenborghoz is fordult, hogy ez esetek közelebbi részleteit megismerje. Kantnak Swedenborghoz intézett levele nem maradt fenn, de megvan egy Knobloch Sarolta kisasszonyhoz írt levele, amelyben részletesen számot ad az előbbiről s amely mutatja, mily érdeket keltett a svéd vizionárius a königsbergi bölcselőben. Knobloch kisasszony ugyanis felvilágosítást kért tőle az iránt, hogy mit kelljen az eseményekről tartania s Kant 1763 augusztus 10-én válaszol neki. Levelében a fönt leírt eseményeket még számos, megbízható tanuval igazoltaknak tartja. Írt a nevezett dán tisztnak, aki megerősítette, hogy a dolog az

osztrák követnél teljesen úgy folyt le, amint Kant arról Schlegel professzor útján értesült; egy angol barátja útján részletesen utána járattott a dolognak mind Stockholmban, mind Gothenburgban; az illető magát Swedenborgot is meglátogatta és az eredmény kedvező volt Swedenborgra nézve. Midőn az angol Kantnak e tárgyban Swedenborghoz intézett leveléről is említést tett, ez utóbbi úgy nyilatkozott, hogy azt megkapta s már válaszolt volna is reá, ha föl nem tette volna magában, hogy az egész rendkívüli ügyet egy nemsokára Londonban megjelenő könyvében a nyilvánosság elé tárja; — de ígérését nem teljesítette.

Kant a Knobloch kisasszonyhoz intézett levelében e csodatörténetek forrásszerű előadására szorítkozik, lehetőleg tartózkodva az ítéletmondástól. Ilyen kényes kérdésben nem akar ítéletet mondani, egészben véve az efféle dolgokkal szemben inkább skeptikusan és a józanész szabályai szerint tagadólag viselkedik; ott, ahol bizonyos jelenségek lehetőségét nem tudja megmagyarázni, azok lehetetlenségét sem akarja állítani; a csalásnak itt mindenestre tág tere nyílik. Ami Swedenborgot illeti, az elbeszélte tények annyira igazoltaknak látszanak, hogy nehéz bennök kételkedni, de ő nincs eléggé informálva felőlök s informátora nem ért eléggé hozzá, hogy azt kérdeznék ki, ami ez ügyre legtöbb világosságot deríthetne. „Sóvárögva várom a könyvet, amit Swedenborg Londonban ki akar adni. Minden intézkedést megtettem, hogy azt, mi helyt a sajtót elhagyja, megkaphaszam.“ De hasztalan várta, a könyv, mint említettük, nem jelent meg.

Az ezután következő időben bizonyára nagyon sokan fordulhattak Kanthoz, hogy tőle Swedenborg csodás műveletei felől felvilágosítást kérjenek, s miután időközben a kérdés fölött sokat elmélkedett, talán olyan adatokat is kapott, amelyek őt skeptikus viselkedésében megerősíthették, a kérdezősködésekre válaszul 1766-ban egy mélyenjáró munkával felelt: *Träume eines Geistersehers, erläutert durch Träume der Metaphysik* (Egy szellemlátó álmai, megmagyarázva a metafizika álmai által), amely ugyan névtelenül jelent meg, de az a körülmény, hogy ő osztogatta barátainak, a belső vonatkozásokról nem is szólva,

azt kétségtelenül Kant művének bizonyítja. Míg Knobloch kisasszonyhoz írt levelében ítéletében s kifejezéseiben tartózkodó volt, e művében már nem kíméli a szellemlátót, hanem gúnnyal és lenézéssel szól róla s közönséges mesék és mendemondák gyanánt tárgyalja azokat az eseteket, amelyeket levelében hitelreméltó forrásokból kapott tények gyanánt ismertetett, anélkül, hogy maga is elfogadná azokat.

Művében kijelenti, hogy a láthatatlan világ szellemeit, miként az elköltözöttek lelkeit, nem lehet észrevennünk, azok nekünk érzékieleg nem jelenhetnek meg, nem láthatjuk és hallhatjuk őket, ennél fogva a szellemmegjelenések és szellemlátások nem a valóságban, hanem csak a képzelődésben léteznek. Mikor a fantázia alkotásait rajtunk kívül levő dolgoknak tartjuk, pathológiai zavarban vagyunk és a fantázia alkotása kísértetté válik. Nem csupán éber állapotban, hanem éber külső érzékekkel álmodni: ez a szellemlátók tulajdonsága. Ha a fantázia képletei látomásokká, a belső észrevételek külsökké változnak: az érzet álmodik. Az a csalóka képzelődés, amely egy agyrémet érzékieleg észrevehető jelenséggé változtat, legkönnyebben beteges agyzavarként magyarázható meg. „Ezért ne vegyék tőlem rossz néven, ha én a szellemlátókkal, ahelyett, hogy a másvilág félpolgárainak tekinteném őket, mint az elmegyógyintézet kandidátusaival bánok s ezáltal minden további utánjárás alól fölmentem magam.“ Az összes szellemlátók közt Swedenborg a főszellemlátó, az összes fantaszták közt a főfantasztá. Csodahistóriáiban — amelyeket itt Kant még egyszer, részletesebben és pontosabban, mint leveleiben, előad — van egy és más, amit nem lehet büntetlenül kétségbevonni s viszont több olyas, amit nem lehet elhinni, ha az ember nem akar nevetségessé válni. Ez utóbbiak közé tartoznak a csodák. Ha nincs jobb dolgunk, menjünk útra, hogy e históriáknak utánajárjunk és ténylegességüket kifürkésszük. Máskülönben a mendemondák idővel igazi bizonyítékokká fognak érni s akkor egy második Philostrates Swedenborgot egy második Tyanai Apolloniussá fogja emelni. Az *Arcana coelestia* nem egyebek, mint a legdühösebb rajon-

gónak legvadabb agyrémei, egy rangos exstatikus utazásai a szellemvilágban.

Kantnak a filozófiai vizsgálódás eszközeivel megalapozott skeptikus, mereven elutasító magatartását a Swedenborg csodáival szemben ez eseteknek későbbi, a XIX. században bekövetkezett utánvizsgálása megerősítette, jogosultnak bizonyította. A második históriára nézve teljes bizonyossággal megállapíthatjuk, mily távol állott itt a legenda a valóságtól. A Martevillené nyugtájának történetét ma az ő második férjének (E... tábornoknak) elbeszélése nyomán jól ismerjük. Martevillené, aki az ezüstműves követelése miatt nyugtalankodott és a nyugtát nem tudta előadni, csakugyan meglátogatta Swedenborgot és megkérdezte tőle, ismerte-e Martevillet? Amire az azt felelte, hogy nem ismerhette őt; ámde a nyugtáról egyáltalában nem esett köztük szó. Egy hét múlva Marteville megjelent feleségének álmában s megjelölte neki — egy angol stílusú szekrényben — azt a helyet, ahol nemcsak a nyugtát, hanem egy nyolc briliánsos hajtút is megtalálhat, amelyet hasonlóképen elveszettnek tartott. Ez hajnali két óra tájban lehetett. Az özvegy nagy örvendezések közt fölkél és mindent a megjelölt helyen talál; azután visszafekszik és nyugodtan tovább alszik. Délelőtt 11 óra felé megjelent Swedenborg és elmondta, hogy a mult éjjel több szellemet látott, közöttük Martevillet is; ő szeretett volna vele beszélgetni, de ez azt hozva fel okul, hogy feleségéhez kell sietnie és neki fontos fölfedezést tennie, nem volt erre hajlandó. Mint látjuk, ebben az elbeszélésben Swedenborg csodás szereplése nagyon összezsugorodott; nem ő leli meg, hanem az özvegy a nyugtát, és pedig nem szellemlátás, hanem a tudattalan emlékezés jól ismert, gyakori ténye révén. Ami Swedenborg álmát és az elhunyt szellemének kijelentését illeti, hogy t. i. feleségét kell meglátogatnia, ez oly kicsinyes és gyermekes részlet, hogy lehetetlen valami csalásra nem gondolnunk, s talán valami mélyebb utánjárás kideríthette volna, hogy Swedenborg valami úton-módon már értesült a Martevillené álmáról és a nyugta megtalálásáról. Még ha el-

fogadjuk is azt teljes igazságnak, nem marad egyéb belőle, mint az álmok csodálatos összetalálkozása, amit a hosszú, egyirányú gondolkodás és töprengés eléggé megmagyaráz.

Ami a királyné esetét illeti, ennél nem áll módunkban a dolognak oly pontosan utánajárni, de először is meg kell jegyeznünk, hogy maga a királyné, aki az esetet többeknek elbeszélte, sohasem akart a szellemek megjelenésében hinni, tehát azt gondolta, hogy titkát valamiképpen, anélkül, hogy csak sejtene is, hogyan, elrabolták; azonkívül meg három előkelő svéd udvari ember közölte a párisi svéd követség lelkészével (Gambis), hogy Swedenborg gr. Bréhétől, az államtanács elnökétől a királynénak testvérével, a porosz herceggel való titkos levelezéséről értesült s így a királynénak könnyen eláruhathott oly titkot, amelynek megismeréséhez esetleg a bizalmi ember megvásárlásával jutott. Ezek az adatok Swedenborg őszinteségét kissé kétes színben tüntetik föl s legalább is óvatosságra intenek bennünket a csodatételeiben való naiv hittel szemben.

Ami a stockholmi tűzvészt illeti, itt minden további felvilágosítás, amely Swedenborg távolbalátását megerősítené vagy meggyöngítené, hiányzik; ha az eset teljesen igaz, itt csak a telepáthia egyik esetéről van szó; de valószínű, hogy ha a forrás mélyére tekinthetnénk, az eredeti ténynek vagy valami új változatát találunk, amely azt jelentősen lefokozza, mint a Martevillené esetében, vagy egyes gyanús körülményekre bukkannánk, mint a királyné esetében. Lehet, hogy utóbb Kant maga is ilyenek találta az esetet, mert könyvében már csak mint mende-mondákról tesz az esetre vonatkozó hírekről említést, amelyek eredetét nem lehet igazolni.

Az előadott esetek mutatják, mily könnyen válnak kisebbszerű, látszólag csodálatos események, a hiszékeny fantázia által kiszínezve, megnagyítva, csodahistóriákká, legendákká!

Rác Lajos.

Giovanni Gentile közoktatási reformja. Az olasz folyóiratokat néhány hónap óta élénken foglalkoztatják a fasiszta kormány volt kultuszminiszterének újításai az iskolák tantervére vonatkozólag. Gen-

tile filozófus. Hegeli idealizmusból fakadt bölcelete levonta Croce gondolatából a végső következtetéseket s Olaszország szellemi életében átvette tőle a vezetést.

Ez az új-idealizmus a modern olasz irodalomban mint kiábrándult vagy fölényes szkepszis tükröződik. Leon Borgese regényének hőse, mely ezt az új lelkiállapotot igyekszik vázolni a háború és kommunizmus viharai közt, a gondolat és érzés célkeresésében zátonyra jut és nyomorultan végzi életét. Pirandello drámahőseit, Panzini regényalakjait az élet legelemibb tényeiben való filozófus-kételkedés jellemzi. De különösen Panziniban és Borgeseben gyakran ott kísért a vallás tanításában való megnyugvás gondolata. Sok hányatás után ide jutott el a viharos lelkű Giovanni Papini is, ki a „Storia di Cristo”-ban legjobban fejezi ki a modern Olaszország ez eszmekeresését.

Pedig Giovanni Gentile életnézete sohasem lebegett csupán az elvont gondolatok magasságaiban, hanem irányt akart szabni a modern ember cselekvésének. Épp ezért foglalt el benne vezető helyet a pedagógia. A gyakorlati megvalósítás terén pedig innen folyik az a reformjait egészen átható alapelve, hogy az iskolákban átadandó kultúra ne diszparát ismeretkörökben szerzett holt ismeretanyag, hanem részleteiben szorosan összefüggő, az emberi szellemet a maga egységében kifejlesztő eleven érték legyen. Az eddig érvényben lévő s a pozitívizmus részletet imádó anyagbálványozásából eredt tantervvel szemben ez Gentile egyik fontos újítása.

A befogadandó egységes kultúrkép, mely irányt szab egyszersmind az élet cselekvésének, csak a nemzeti, vagy tágabb értelemben véve a Földközi-tengeri kultúrközösségnek a képe lehet, melyet magára hatni engedett vagy irányított az olasz terület műveltsége. Ime Gentile reformjainak másik vezérfonala.

Gentile e kettős meggyőződése az új tantervekben egyrészt abban nyilvánul, hogy az oktatás súlypontja a történeti tudományokra helyeződik át, míg eleddig inkább a természettudományokon nyugodott; másrészt abban, hogy a kézikönyvek kiszorításával, vagy legalább is háttérbeszorításával a közvetlen megismerésre s a tanulónak a mun-

kában való mindig tevékeny részvételére épít az eddiginél erősebb mértékben.

Gentile bevezette az olasz középiskolába a művészettörténet külön tárgyként való oktatását, megreformálta a filozófia és történet tanítását. Az előbbitől nem egymásra következő szisztémák száraz ismertetését, hanem az emberi gondolat legfontosabb problémáinak történetét, ébredésük, alakulásuk életrajzát kívánja a legújabb korig, mert hiszen egy filozófiai rendszer nem abszolútum, hanem hisztorikum: az illető kor világnézetének legtisztább kifejezése. Közvetlen egységben áll tehát a történet egyéb ágaival — a művészet, irodalom, természettudomány történetével — s különösen a praktikus élet történetével, a tulajdonképeni „történelem”-mel, mely a kultúra ideális menetének csak más szempontú képét adja. A történet-tanításban is tehát a nagy eszmeáramlatok összefogó nézőszögéből kell látni a tényeket. Gentile egész koncepcióját áthatja idealizmusa és gondolatának történetisége, mik filozófiájának alapvető sajátosságai.

E kettős joron lép be tantervébe a vallásoktatás is, bár története nagyon távol áll a theizmustól. Ez újítása körül folyt a legtöbb hare és vita.

A katolicizmus ugyanis szerinte a Földközi-tenger kultúrközösségének innen továbbterjedő legfontosabb, egyetemes értékű alkotása, s a társadalom nagyszerű összetartó ereje. A vallás ily történeti, társadalmi s csak másodsorban dogmatikus fölfogása mindjárt kiviláglik tantervének abból az intézkedéséből, hogy ezt az oktatást már az elemi iskolában is a tanítóra s nem a papra vagy külön hitoktatóra bízta. Igaz, hogy ennek — ki lehetőleg az osztály tanítója legyen — önként kell feladatára vállalkoznia és megbízatása a helyi egyházi hatóság évenkénti jóváhagyásától függ, de a felügyelet joga már kizárólag a tanfelügyelő hatáskörébe tartozik. A papság ezzel szemben azzal érvel, hogy a Gentile által kezdeményezett „biblioteca circolante per la primazione religiosa degl' insegnanti” nem pótolhatja a hitoktató jártasságát egyházi dogmákban s kevésbé művelt vagy nem vallásosan nevelt tanító könnyen tévedhet —, de, mint az utasításokból kiderül, Gentilének

nem is annyira a katekizmus fekszik a szívéen: „A vallásoktatót hassa át egész tanításában, az elsőtől az utolsó osztályig, az a szellem, mit Alessandro Manzoni-nak (a XIX. századi romantikus költőnek, a „Jegyesek“ és a Himnuszok írójának) művei lehelnek. Gyermeki szeretet és félelem, nem szolgálai rettegés, az istenség és gondviselés árzése gyűljön ki a szívekben. Ezek pedig főleg a dolgok szemléletéből s erkölcsi összhangból fakadjanak s ne annyira aforizmákkal és szabályokkal, mint inkább közvetlen ábrázolással taníttassanak.“ S példakép ajánlja Manzoni két fölséges regényalakjának, Federigo Boromeo-nak és az alázatos Luciának a történetét. Erre a tanításra Gentile véleménye szerint minden tanító alkalmas, aki kijelenti, hogy a vallás elveit vallja s szükségét érzi, hogy az ifjak szívébe csöpögtesse azt a hitet, mely értelmet ad saját életének és tanítói működésének.

Hogy Gentile az elemi vallásoktatásban is ily fontosságot tulajdonít a nemzeti irodalomnak, a mondottak után az nem fog meglepni. Tantervében, hogy a tanítás egységét éreztesse, gyakran sietnek egymás segítségére az egyes ismeretkörök. A fordítandó latin szövegek közt például skolasztikusok és ókeresztény feliratok is szerepelnek.

A középiskolai vallásoktatás ismét csak történet: a Földközi-teu-ger kultúregységének — a filozófia, irodalom, képzőművészet, történelem és latin tanításával szorosan össze-

függő belső képét adja. Kezdődik az egyiptomi és föníciai vallás rövid tárgyalásával, folytatódik a héber, görög és római valláskultúrával való megismerkedéssel, majd az ókori és középkori kereszténység életén és szervezetén, a XII—XIII. századi vallásmozgalmakon, a neoplatonizmuson, a katolikus egyház egységének kialakulásán keresztül eljut a reformációhoz, a tridenti zsinathoz s a legújabb korig.

Gentile azt akarja, hogy a tanuló újra *élje* és *gondolja* az iskolában a modern kultúra történetét s ez virágos fává lombosodjék lelkében. S ebben az eddiginél fontosabb helyet juttat a nemzeti műveltségnek, sőt olykor a helyi hagyományoknak. S csakugyan: lehet-e valahol eleve-nebb a quattrocento, mint Firenzében? S Assisiben kell-e jobb vallás-tanítás mint az, miről a Monte Verna minden köve regél?

Gentile eszménye természetesen csak a tanár és diák közös munkájával érhető el, stereotip kézikönyvvel nem. Ezért juttat ő az egyetemi oktatásban is az eddiginél sokkal fontosabb helyet a szemináriumnak. A diák az első századok kereszténységét Szt. Ágostonból, a középkorét Dantéból, az ellenreformációét Tassoból fogja megtanulni.

Gentile tanterve olvasmányra, megbeszélésre, nem „magyarázat“-ra van alapítva s a tanártól olyan kultúrát, oly teljes odaadást követel, milyenre ma bizonyára csak a kiváltságosak képesek.

Kastner Jenő.

A MAGYAR KIRÁLYNÉ VIZE. Mikor hölgyeink kölni vizet — bocsánat: „Eau de Cologne“-t csöpögtetnek patyolat csipkés, hímzett zsebkendőjükre, aligha gondolnak arra, hogy ennek az illatszerek királyának néhány századig elődje magyar illatszert volt Európa-szerte, itthon és külföldön, Franciaországban és Angliában, s hogy súlyos aranyokkal fizették drága cseppjeit. Az „Eau de la reine de Hongrie“, a „Hungarian water“ ott állott az előkelő hölgyek pipereasztalán, de a polgárasszonyok házi patikájában is, mert illatszert, szépítőszert és orvosságot volt egyszersmind. Sok egyéb, azóta feledésbe ment tárggyal és névvel hirdette a magyar élet finomságát és előkelőségét, mikor francia, spanyol és angol királyfiak és urfiak a magyar udvarba jöttek leánynézőbe s a nyugati troubadour-ok otthont találtak a budai várpalotában is. Ha nem volna írásos bizonyosságunk róla, ha Saint-Denis templomában nem láthatnók ma is Clémence de Hongrie sírszobrát, ha drága faliszőnyegek gobelin-kepein nem díszelgne a magyar címer a brabanti s az anjou mellett — mesének hinnők. De így volt. A „magyar királyné vize“ is egy csöppje annak a régi magyar dicsőségnek, melyet már csak a mult hagyományaiból ismerünk.

Mikor *Toldi Szerelme* ötödik énekében Rozgonyi Piroskát bemutatják Lajos anyjának, I. Károly király özvegyének, az csókra nyújtja ép bal kezét — jobbjának négy ujját Zách Felicián kardja vágta le — s ekkor: „Megrezzent a leány eme hideg kéztől, Bár gyöngé, fehér is lilom szép-víztől“. A hagyomány Erzsébet királyné nevéhez fűzi ennek a csodás víznek történetét. Az egész legendát magyarul megírva a mult század elejének egy kedves könyvében találjuk, a *Polgári Lexikon*-ban, melyet nagytszerteletű *Sinay*

Miklós debreceni professzor hagyatékából szerkesztett meg nagytszerteletű *Budai Ferenc* professzor, kinek halála után ugyancsak nagytszerteletű *Budai Ézsásás* püspök úr adta ki a művet Nagyváradon. Van benne igaz történet, hagyomány, mende-monda és furesaság s ezért kedves könyve volt apáinknak, még inkább költőinknek, kik költeményeik anyagához valóságos kincstárt leltek benne. A *Polgári Lexikon* *Joannes Praevotius* pádovai orvos műveiből idézi a csodaszer leírását, melyet az orvos 1606-ban egy ciprusi barátjának régi könyvéből írt ki. Ez a könyv, egy régi breviarium pedig, Szent Erzsébet ajándékából került a családba. A leírás a *Polgári Lexikon* magyarságával így szól:

„Er'sebet, első Károly Magyar Király negyedik felesége 1320 esztendőfől fogva. — Úgy tartják, hogy ő róla nevezik azt a híres *Panáceát*, azaz, tsak nem minden nyavalyák ellen való orvosságot, *Magyar Királyné vizének*; mely, Európának talám minden patikáiban tartódik. Ennek a híres víznek feltalálója, egy Breviariumnak, vagy Imádságos könyvnek első levelére, tulajdon kezével, így írta le, ennek históriáját, készítése, és a vele való élés módját: „En Er'sebet, Magyarok Királynéja, midőnn 72 esztendő korbann, a kínos köszvénybenn fetrengenék, és ezzel az alább megírt orvossággal esztendeig éldegélnék, a melyre engemet egy öreg Remete tanított volt, a kit soha többé, sem az előtt, sem azután nem láttam; tsakhamar jobbulásomat érzettem; úgyhogy minden tetemeimben megvidúltam, és mindenek előtt oly szépnek tetszettem, hogy engem a Lengyel Király feleségül kért magának; de őhozzá mennem, az én Uram Jésus Kristushoz való szeretetem nem engedte, a kinek Angyalától vettem, a mint hiszem, ezt az orvosságot:

„R. Végy Lombikonn, négyszer leeresztett és megtisztált égett bort, három annyit. Rozmarint, levelestől és virágostól együtt, két annyit. Tedd valami edénybe, felyül zárd jól bé és tartsd meleg helyenn ötven órákig, azután Lombikon által, botsásd le; abból minden hétenn egyszer, reggelenként, ételbenn, vagy italbann, végy bé egy drakmányit, avagy köntinget; reggel pedig ortzádat, és sérelmes tetemidet mosd meg jól minden naponn. Ez testednek ellankadt erejét visszaadja, elmédet megélesíti, gondolkodásodat és érzékenységeidet megeleveníti, szemed világát megtisztítja és megtartja, életedet hosszabbítja.“ Ezek vagynak az említett Bréviariumban.“

A „magyar királyné vize“ tehát voltaképen nem egyéb, mint rozmarin-szesz, mely ma is kapható minden patikában, ma is a falusi asszonyok háziszerei közé tartozik, de már nem viseli régi büszke nevét. Tóth Béla „Magyar Ritkaságok“ című könyvében sok érdekes dolgot beszél még e híres vízről, de azt nem

tudja, hogy az angol irodalomba is belekerült. A mult század negyvenes éveiben Konstantinápolyba való útjában Debrecenbe tévedt *George Borrow* angol regényíró. Csak egy-két napot akart ott tölteni, de úgy megtetszett neki a város, hogy két hetet töltött ott. Ő az az angol utazó, aki a Hortobágyon egy zsidó leánnyal találkozott, aki Bulwer „Pelham“-ját olvasta. Hogy, hogy nem, a Polgári Lexikon is kezébe került s egyebeken kívül a Magyar királyné vizéről szóló részt is lefordíttatta angolra és Romany Rye című regényébe szórul-szóra beleiktatta, több más magyar történeti adatal együtt. Budai Ferenc nevét a jobb hangzás kedvéért „Florentius of Buda“ névvel helyettesíti és mint ékesen szóló, lelkes historikust dicsőíti.

Ha itthon nem is, legalább külföldön megmarad tehát a Magyar királyné vizének a híre.

Tolnai Vilmos.

Hibaigazítás. A legutóbbi számban közölt *Fiumei emlékek* szerzőjének neve helyesen: *Gramantik Margit*.

Beküldött könyvek. — *A Kisfaludy-Társaság Évtapjai*. LVI. kötet. — *Arcübasev*: A végső ponton. Ford. Havas András Károly. (Genius). — *Betegh Miklós*: Erdély a háborúban. (Dicsőszentmárton). — *Catalogue of Franklin and Marshall College*. (Lancaster). — *Joseph Conrad*: Félvér. Ford. Kiss Dezső. (Genius). — *Dickens*: Nagy várakozások. Regény, ford. Mikes Lajos és Telekes Béla. I—II. (Genius). — *Dosztojevszkij*: A játékos. Ford. Szabó Endre. (Révai). — *Dózsa Dániel*: Áldozatok. Versek. (Bpest). — *Erdélyi Szemle*. Szerk. Borbély István. 1924 szept.—okt. (Kolozsvár). — *Főiskolai magyar tanítás a Franklin és Marshall kollégiumban*. (Lancaster). — *Incze Gábor*: Az örökkévaló tornácában. (Bethlen G. Irod. és Ny. Rt.). — *Nagy Dániel*: Árvák. Regény (Arad, Genius). — *Nouvelle Revue Romande*. 1924 juin—juillet. (Lausanne). — *Henri de Regnier*: A szerelem iskolája. (Genius). — *I. Dénes Jenő*: Nagyenyedi diákélet a XIX. század végén. (Kolozsvár, Minerva). — *The Hungary Society of America*. (New-York). — *Ikafalvi Diénes Jenő*: Magduska meséskönyve. Helbing Ferenc rajzaival. II. kiadás. (Kézdivásárhely). — *Komáromi János*: Vidróczki s még néhány ágrulszakadt. Elbeszélések. (Stádium). — *Kölcsey breviárium*. Összeállította Sík Sándor. (M. Középisk. Tanárok Nemz. Szövetsége). — *Páztortűz*. 1924 szept. 28, okt. 12. (Kolozsvár). — *Protestáns Szemle*. 1924 okt. — *Roboz István*: Az aranypézsn betegsége. (Arany J. nyomda). — *Surányi Miklós*: Elfiziomi mezőkön. Tanulmányok. (Stádium). — *Szinnyei József*: Ünnepi beszéd a bpesti kir. m. Pázmány P. tudományegyetem tanévmegnyitó közgyűlésén 1923 szept. 29. (Egyet. nyomda). — *Szinnyei József*: Ünnepi beszéd a bpesti kir. m. Pázmány P. tudományegyetem újjáalakításának évfordulóján 1924 május 13. (U. o.). — *Tercíarius Közlöny*. Kath. vallásos folyóirat. Szerk. P. Borsányi Balázs. O. F. M. 1924 aug. (Bpest). — *Vidovszky Kálmán*: Dániai levelek. Magyarok a II. cserkészolimpiászon (Békéscsaba, Körösvidék rt.). — *Vörösmarty breviárium*. Összeállította Alszegehy Zsolt, (M. Középisk. Tanárok Nemz. Szövetsége). — *Zsigmond Ferenc*: Jókai Mór. (Akadémia). — *Zsigmond Ferenc*: Jókai Mór élete és művei. Bethlen könyvtár 8. sz. (Bethlen G. Irod. és Ny. rt.).

Kérjük olvasóinkat, ismertessék és ajánlják meg
 delésre minden kínálkozó alkalommal a **NAPKELET**
 és a **NAPKELET** könyvtárában megjelent kö-

A NAPKELET ELŐFIZETÉSI ÁRA

a folyó év utolsó negyedére	48.000 K
közalkalmazottaknak 25 % kedvezménnyel	36.000 K
külföldre évi	3 dollár

A NAPKELET régi számai 1923. évi júniustól kezdve kaphatók. Áruk negyedévenként 48.000, közalkalmazottaknak 36.000 K. Megrendelhetők kiadóhivatalunknál.

A NAPKELET KÖNYVTÁRA

eddig megjelent valamennyi száma, és pedig:

Madách: Az ember tragédiája (sajtó alá rendezte és szövegkritikai jegyzetekkel ellátta Tolnai Vilmos)

Tormay Cécile: Megállt az óra (novellák)

Szekfü Gyula: Történetpolitikai tanulmányok

Komáromi János: Zúg a fenyves (regény)

kapható kiadóhivatalunknál. A sorozat bármelyik számának alapára 3 K, szorzószám 7000. **A NAPKELET** előfizetői részére november hóra a következő árakat tartjuk fenn:

a sorozat bármelyik száma

a kiadóhivatalban átvéve	15.000 K
postán való szállítással	18.000 K

A sorozatnak mind a négy száma együttesen

a kiadóhivatalban átvéve	60.000 K
postán való szállítással	65.000 K

A kiadványok rendes könyvforgalmi áron bármely könyvkereskedésben kaphatók.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest I, Döbrentei-utca 12. sz.

Telefonszám: 88-73.

FŐBIZOMANYOS:

PFEIFER FERDINÁND (Zeidler Testvérek)

nemzeti könyvkereskedése **BUDAPEST IV, Kossuth Lajos-utca 7. sz.**